

borec

2
1977



BOREC 2/1977 ★ XXIX

Revija za zgodovino NOB in ohranjevanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, dr. Miro Stipovšek, France Sušteršič in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Šinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28/I

Poštni predal 203, telefon: n. c. 320-476, interna: 34

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

- 65 **Marjan Znidarič:** Priprave na vstajo v Mariboru leta 1941
- 76 **Peter Hribar:** Obisk na Rabu, pesem
- 77 **Dr. Tone Ferenc:** Nemška policija v operacijski coni »Jadransko primorje 1943—1945
- 100 **Peter Hribar:** Balada
- 101 **Dr. Radoslav Hrovatin:** Zbirka revolucionarnih pesmi raznih narodov
- 110 **Franci Lakovič:** Basen o psu in človeku
- 110 **Benjamin Gracer:** Žeja, Kruh, pesmi
- 111 **Dr. Tone Ferenc:** Dva policijska nemška generala pred Dražgošami

Likovna umetnost

- 124 **Iztok Durjava:** Partizanska krajina

Književnost — ocene

- 127 **Črtomir Šinkovec**
Lojze Ude: Koroško vprašanje

Bibliografija

- 128 **V oceno smo prejeli**

Grafika na naslovni strani: Ive Šubic: Kolona, barvni linorez

Revija »Borec« je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza-Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon 320-477, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celoletna naročnina znaša 80 dinarjev, polletna 40 dinarjev. Posamezna številka 8 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Marjan Žnidarič

Priprave na vstajo v Mariboru leta 1941

Nadaljevanje in konec

Prva uporniška akcija v Mariboru je bila izvedena zelo uspešno. Čeprav sta bila v njej uničena le dva avtomobila, je njen pomen ogromen. Izvedena je bila v središču mesta, v katerem je imel okupator najmočnejše sile v okviru zaslužnjene slovenske Štajerske. Izvedena je bila v mestu, ki je tri dni prej navdušeno pozdravljalo Hitlerjev obisk. Po doslej znanih podatkih je bila to prva sabotažna akcija te vrste v Sloveniji. Nemci so s terorjem skušali zavreti nadaljnji odpor, toda dosegli so ravno nasprotno, odslej je akcija sledila akciji.

Do odločitve, da je treba preiti na organizirane sabotažne akcije (22. junija 1941) je mladina nadaljevala z vznemirjanjem okupatorja. Ilegalne sabotažne skupine so začele takoj zbirati orožje, pisati po ulicah protinacistična gesla in napise. Pobreški mladinci in skojevci so na primer izvajali akcije v železniškem trikotu, kjer je ponavadi stalo veliko vagonov. Sipali so pesek v osi vagonov in lokomotiv, nastavljali po cestah z žebli obite deščice, uničevali kažipote, odstranjevali nemške lepake in trosili letake. Podobne akcije so mladinci izvajali tudi v drugih predelih mesta, zlasti v železniški koloniji.²⁴

Po ukazu okrožnega komiteja KPS Maribor člani okrožnega komiteja SKOJ niso smeli aktivno sodelovati v akcijah. Odredbe za posamezne akcije skojevcev je dajal sekretar, ki je tudi določal udeležence posameznih akcij. Letake za trosilne akcije je največ nabavljaj in pripravljaj Bojan Ilich, prav tako pa tudi papir, pri čemer sta mu največ pomagala Ivan Glinšek in Boris Peče. Vsebino letakov, ki so jih tiskali v nakladi 5000 do 7000 primerkov, je največkrat sestavljal Leon Novak. Letake so razmnoževali v različnih predelih mesta, razpečevale pa so jih skojevske skupine pod vodstvom že prekaljenih skojevcev. Na levem bregu Drave sta bila to Ljubo Tarkuš in Ivo Polančič, na Teznu Jože Alt, na Podbrežju Pavle Narat, v Radvanju Ludvik Pliberšek, v železniški koloniji Martin in Avgust Greif, v Hočah in v bližnji Rogozi pa Drago Flis.

Eden od sklepov sestanka okrožnega vojnorevolucionarnega komiteja na otoku Grisu 22. junija 1941 je bil, da je treba v času zaključnih priprav na ustanovitev

partizanske enote na Pohorju okrepiti sabotažno dejavnost. Novoustanovljeni operativni štab za oboroženo borbo proti okupatorju je organiziral in vodil sabotažne skupine na širšem mariborskem območju. Sabotažne skupine, ki so štejele 3 do 5 članov, so sestavljali pretežno skojevci in mladi komunisti, vanje pa so vključevali tudi vse tiste, ki so bili pripravljeni boriti se proti okupatorju. Po trditvah Borisa Čižmeka so že nekaj dni zatem nastale štiri take skupine (na levem in desnem bregu Drave po dve), ki so se takoj lotile večjih akcij. Najbolj delovna je bila sabotažna skupina iz železniške kolonije, v kateri so bili bratje Martin in Avgust Greif, Milan in Franc Černčič ter Albin Vernik. Delovanje teh skupin je bilo zelo uspešno do začetka avgusta, ko je prišlo do prvih okupatorjevih vdorov v vrste odporniškega gibanja v Mariboru.

V zadnjih junijskih in nato julijskih dneh leta 1941 so se na mariborskem območju vrstile sabotažne akcije ena za drugo. Skupina skojevcev iz železniške kolonije je podirala telefonske drogoe, na Tržaški cesti so zažgali valjar. Ista skupina je pod vodstvom Martina Greifa poskušala porušiti električni transformator pri železniških delavnicah, vendar ji to ni uspelo. Skupina v železniških delavnicah je sipala pesek v ležaje vagonov, skupina na levem bregu Drave, ki jo je vodil Ljubo Tarkuš, je rezala avtomobilske gume, ruški skojevci so prekinili telefonsko zvezo med Rušami in Falu. 29. junija 1941 se je Boris Čižmek z znancom Hermanom Hellerjem iz Dogoš in Vladom Robičem iz Limbuša napotil v Dvorjane pri Vurberku, kjer so trosili letake. Nemci so prav gotovo nekaj zvedeli o udeležencih te akcije, saj so že naslednji dan na domu iskali Borisa Čižmeka, vendar ga niso našli. Čižmek se je še istega dne umaknil v ilegalo.²⁵

Ceprav so Nemci vsako noč postavljali zasede in pošiljali patrulje na obhode po mestu, sabotažne dejavnosti niso mogli uničiti. Trojk je bilo vedno več. Na širšem posvetu pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo, ki je bil konec junija 1941 v Mariboru, je bilo med drugim tudi sklenjeno, da se 7. julija organizira po vsej Štajerski velika napisna akcija, po kateri naj bi se vsi kompromitirani komunisti umaknili v ilegalo. Akcija je bila izvedena v noči od 6. na 7. julij 1941 v Savinjski, Šaleški in v Mislinjski dolini ter ob cesti med Rušami in Mariborom. Zjutraj je prišlo med Nemci do preplaha in do mrzličnega ukrepanja, ko so po plotovih in zidovih prebirali z minijem in kredo napisana borbena gesla osvobodilnega gibanja. O akciji je orožniška postaja v Rušah poročala izpostavi gestapa v Maribor naslednje: »Sporočam, da so v noči na 7. julij 1941 doslej neznani komunisti izvedli propagandno akcijo s protidržavnimi napisi na različnih zgradbah in plotovih. Napisi so bili napisani z barvnimi kredami v slovenščini. Tekst se glasi: Živela Rusija, Živela Slovenija, Živela Rusija, hočemo kruha, Živel Stalin, Živela Rdeča armada, Dol s Hitlerjem, Dol s fašizmom.« Boris Čižmek pravi, da so v tej napisni akciji narisali velik srp in kladivo celo na vrata Robičeve hiše, da bi s tem Nemce zavedli, češ da Robičevi gotovo niso bili udeleženi v akciji.

Na sestanku članov okrožnega vojnorevolucionarnega komiteja v začetku julija v studenskem gozdu je bilo tudi rečeno, da je treba čimprej preiti od sabotažnih akcij v oboroženo borbo, da pa bo treba pred odhodom v partizane izvesti še veliko trosilno akcijo. Po trditvah Vlada Robiča in Borisa Čižmeka ter na osnovi poročila orožniške postaje Ruše gestapu v Mariboru z dne 16. julija 1941 se da z gotovostjo trditi, da je bila ta akcija izvedena v noči od 15. na 16. julij 1941. Čižmek in Robič sta letake za omenjeno trosilno akcijo dobila od Avgusta Svenška na javki v kamniškem drevoredu že dan pred akcijo. Vlado Robič se celo spominja, da sta imela z bratom Radom točno določeno območje, na katerem sta morala raztrositi letake. To je bila neposredna okolica Limbuša v smeri proti Rušam. Letaki so pozivali

nemške vojake naj se postavijo na stran osvobodilnega gibanja. To je bil verjetno letak z naslovom »Nemškim vojakom«, ki ga je po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo izdal centralni komite KPS.

Naslednja velika trosilna akcija je bila izvedena v noči od 20. na 21. julij 1941, ko so bili letaki nalepljeni in raztreseni tudi v samem središču Maribora. Najdeni so bili še v Rušah in na Teznem. Skojevca Maks Čepič in Janko Kuster sta se podala celo na današnjo Partizansko cesto, kjer sta na okna izložb nalepila nekaj parol, natipkanih na lepilnem traku. Parole sta z minijem pisala tudi po zidovih. Na vogalu Maistrove in Kersnikove ulice sta preko napisa »Für Juden kein Zutrit« pritisnila svoj mali lepak, ne da bi pomislila, da so tudi v tej hiši uradi gestapa. Nato sta se podala v park, kjer naj bi se sestala z ostalimi skupinami, ki so si bile ta večer mesto razdelile. Potem sta se vrnila po Maistrovi proti Kolodvorski ulici, kjer naj bi pri Čepičevih Kuster prespal. Toda v Kersnikovi št. 1 ju je nenadoma ustavil gestapovec in zahteval njuni legitimaciji. Zaman sta se izgovarjala, da sta bila v kinu. Kusterja so izdali od minija rdeči prsti, Maksu Čepiču pa je nekaj preostalih letakov padlo na tla. Fanta sta se gestapovcu sicer iztrgala in zbežala vsak na svojo stran, toda Nemci so ju na begu ujeli. Pretepli so ju in odvlekli v sodne zapore. S tem je prišlo v veliko nevarnost stanovanje Mare Čepičeve, kjer so se pogosto zadrževali vodilni funkcionarji osvobodilnega gibanja na slovenskem Štajerskem. Oba fanta so nato 23. avgusta 1941 poslali v koncentracijsko taborišče Mauthausen.²⁶ Poleg trosilnih in napisnih akcij so mariborski skojevci v času odhoda prvih komunistov iz Maribora v partizane na Pohorje sredi julija 1941 izvedli tudi nekaj sabotažnih akcij, v katerih je nemški okupator utrpel precejšnjo gmotno škodo. Prva takšna akcija je bila izvedena že 17. julija okrog 11. ure ponoči na tezenski železniški postaji. Zažgana sta bila dva vagona iz kompozicije tovornega vlaka, ki je štela 15 vagonov in je tega dne pripeljala na tezensko postajo. Dvanajst vagonov je bilo naloženo z letalskimi deli. Okupatorju dolgo ni uspelo odkriti storilca akcije, saj poročilo državne kriminalne policije z dne 11. avgusta 1941 navaja kot vzrok požara iskre in izključuje možnost sabotaže. Verjetno pa so dale poznejše preiskave drugačne rezultate, saj je v poročilu, ki ga je 24. oktobra istega leta poslal Heydrich, šef varnostne policije in varnostne službe v Berlinu, zunanjemu ministru von Ribbentropu, ta akcija označena kot dejanje slovenskih komunistov. Po vsej verjetnosti je že poznal pričevanje Alojza Zorka, ki je po svoji aretaciji začel sodelovati z gestapom in ki prvi omenja kot storilca omenjene akcije komunista Dominika Kodriča.²⁷

V isti noči, od 17. na 18. julij 1941, pa je sabotažna skupina, ki jo je vodil slaščičar Bruno Gobec, v bližni Bohove prerezala žice na telefonskem vodu Maribor—Beograd. O tej akciji je vodja orožniške postaje Tezno Gutmayr 18. julija poročal izpostavi državne kriminalne policije v Mariboru med drugim naslednje: »V noči na 18. julij 1941 so neznani storilci na Tržaški cesti blizu Bohove, okrožje Maribor, s kleščami prerezali šest daljnovodnih in štiri odjemalne žice med telefonskima stebroma št. 59 in 60. Skupna škoda znaša nekaj sto mark...« Telefonska zveza je bila prekinjena tri ure. O storilcih dolgo ni bilo sledu. Do pred nekaj leti je vladalo prepričanje — na osnovi ustnih izjav — da je to akcijo izvedla sabotažna skupina pod vodstvom Martina Greifa. Šele z odkritjem dveh nemških dokumentov, ki datirata z dne 19. in 23. februarja 1942, je prišlo na dan, da je akcijo vodil Bruno Gobec, ki je bil zaradi tega obsojen na smrt in ustreljen kot talec 23. septembra 1941 v Mariboru.²⁸

Med skojevci in člani komunistične partije na slovenskem Štajerskem je takrat veljalo načelo, da mora vsakdo tik pred odhodom v partizane izvesti kakšno sabotažno akcijo. Tako je Martin Greif pred odhodom v partizane 8. avgusta 1941

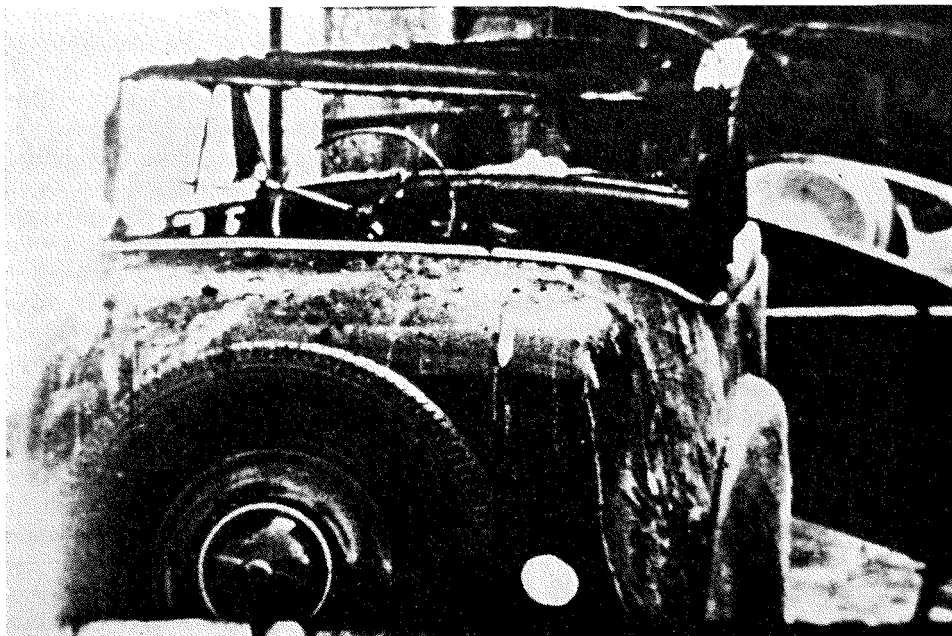
zažgal gospodarsko poslopje betnavskega gradu. Požar je uničil senik in strojno lopo ter približno 10.000 kg sena in razno poljedelsko orodje (po tri pluge in brane, dva osipalnika, lestve in drugo). Škoda, ki je ob požaru nastala, je bila ocenjena na skupno 7330 RM. Okupator je takrat domneval, da gre za sabotažo, saj je ogenj izbruhnil na večih mestih naenkrat. Bil je prepričan, da so akcijo izvedli komunisti. Akcija je imela v Mariboru močan odmev, o njej pa je 20. septembra 1941 poročal tudi Slovenski poročevalec.²⁹

Za organizacijo partizanstva na Slovenskem in s tem tudi na širšem mariborskem območju je bila zelo pomembna velika partijska konferenca, ki jo je organiziral centralni komite KPS 1. in 2. junija 1941 v Ivančičevi vili v Mencingerjevi ulici v Ljubljani. Na konferenci so sodelovali predstavniki vseh slovenskih okrožij, razen Novega mesta in Kočevja. Na tej konferenci je Edvard Kardelj med drugim opozoril na bližajoči se spopad Nemčije in Sovjetske zveze in da je zato treba priprave na oboroženo vstajo pospešiti. Posameznim partijskim okrožjem je bilo naročeno, naj se skupine, ki so bile pri okrožnih komitejih odgovorne za vojaške zadeve in se je takrat zanje že uporabljalo ime vojnorevolucionarni komite, razširijo in dopolnijo z mlajšimi člani partije, tako da bi se v trenutku napada Nemčije na Sovjetsko zvezo lahko spremenile v operativne štabe. Ti bi naj vodili sabotažne akcije in organizirali prve partizanske enote. Z območja pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo so se omenjene seje udeležili: Miloš Zidanšek, Slavko Šlander, Leon Novak, Štefan Kovač in Evgen Kardoš. Se posebej se je izkazal Miloš Zidanšek, ki je vodil pokrajinski vojaški komite za severno Slovenijo. Naslednji dan je dobil od predsednika vojaške komisije pri centralnem komiteju KPS dr. Aleša Beblerja posebna navodila o vojaški organizaciji na Štajerskem. 29. junija pa je bil Zidanšek imenovan še za člana glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet s posebno nalogo, organizirati množično vstajo in odpor na območju slovenske Štajerske.³⁰

Kmalu po Zidanškovi vrnitvi iz Ljubljane, od koder je prišel 6. junija, je prišlo pod njegovim vodstvom v gramoznici v studenskem gozdu pri Mariboru do ustanovitve razširjenega vojnorevolucionarnega komiteja za mariborsko okrožje. Vanj so bili vključeni Martin Greif, Boris Čizmek, Vili Šlander in Avgust Svenšek. Naloga razširjenega vojnorevolucionarnega komiteja je bila, pospešiti priprave na vstajo. Preživeli udeleženci tega sestanka se spominjajo, da je bilo govora zlasti o zbiranju orožja, urejevanju skladišč in iskanju primernih postojank na Pohorju za bodočo partizansko enoto. Poleg tega naj bi povečali tudi obseg napisnih in trosilnih akcij.³¹

Pomembno prelomnico v razvoju priprav na oboroženo vstajo na mariborskem območju pomeni 22. junij 1941, ko se je v Mariboru zvrstila vrsta pomembnih dogodkov. Med njimi nedvomno izstopata dva, sestanek pri železničarju Jožetu Vešligaju v bližini železniške postaje na Teznu in sestanek na dravskem otoku Gris med Zrkovci in Malečnikom. Dopoldanskega sestanka pri Vešligaju so se udeležili zakonca Otmar in Sonja Černezel, Miloš Zidanšek, ing. Jože Hermanko in Jože Vešligaj. Razpravljali so o napadu na Sovjetsko zvezo in ugotovili, da je čas za oboroženi boj proti okupatorju dozorel. Sklenili so, da bo odslej menza pri Černezljevih še važnejša kot doslej, ker bo dajala dobro kritje organizatorjem upora. Sestanek je trajal skoraj tri ure. Podatki o njem so dokaj skopi in zelo splošni. Niti najmanj ni nakazano tisto, kar naj bi se zgodilo popoldne na otoku Gris. Nedvomno pa so govorili tudi o tem.

Popoldne je bil na otoku Gris ustanovljen operativni štab za oboroženo borbo proti okupatorju. Po pripovedovanju Sonje Černezel se je popoldanskega sestanka udeležil tudi njen mož. Drugi udeleženci so po njenem mnenju bili še Miloš Zidanšek, Slavko Šlander, ki je dopoldne bil še v Ptuj, ing. Jože Hermanko, Boris Čiz-



Doslej še neobjavljena fotografija požganih nemških avtomobilov v Volkmerjevem prehodu v Mariboru 29. aprila 1941. Fotografija je izdelana po nemškem filmu iz aprila 1941

mek, Jože Fluks, Martin Greif in verjetno tudi Bojan Ilich, Ljubo Tarkuš ter Jože Alt. Kdo se je sestanka zanesljivo udeležil, je danes težko ugotoviti, ker se izpovedi zelo razlikujejo. Vsekakor so bili med preživelimi udeleženci tega sestanka Boris Čižmek, Verner Breznik in Martin Greif. Njihove izjave so tudi edini vir po katerem lahko rekonstruiramo potek dogodkov. Udeleženci so prihajali posamič v zgodnjem popoldnevu s pobreške strani. Poleg tistih, ki jih je navedla Sonja Černezel, je zanesljivo, da so se sestanka udeležili še Vili Šlander, Alojz Rozman ter Slava Klavora. Te je v svoji izjavi omenil tudi Martin Greif. Boris Čižmek pa omenja še Blaža Rōčka. Greif je v svoji izjavi novembra 1950 imenoval 22. junij 1941 kot »prvi dan oboroženega upora v Mariboru in okolici proti okupatorju.« V letih po vojni je vladalo prepričanje, da je bil na tem sestanku ustanovljen vojnorevolucionarni komite za severno Slovenijo, danes pa je povsem jasno, da je bil takrat okrožni vojnorevolucionarni komite po navodilih sestanka v Ivančičevi vili v Ljubljani preosnovan v operativni štab, ki je potem vodil organizacijo in delovanje sabotažnih skupin na širšem mariborskem območju. Tisto popoldne so na otoku Grisu govorili tudi o možnostih za ustanovitev partizanske čete na Pohorju. Martin Greif, ki je bil takrat član okrožnega komiteja KPS Maribor, je pripovedoval o tem sestanku med drugim tudi tole: »... Zjutraj sem slišal po radiu, da je Nemčija napadla Sovjetsko zvezo. Instinktivno smo vsi člani komiteja odšli k Vernerju Brezniku na Pobrežje. Breznik je bil tedaj naš sekretar. Še isti dan smo se dogovorili za sklicanje seje okrožnega komiteja na otoku Grisu, saj smo se morali temeljito pomeniti o situaciji. ... Miloš Zidanšek in Slavko Šlander sta nam prikazala politični položaj v svetu in nam povedala, da bo treba skupaj z Rdečo armado pričeti borbo proti fašizmu ... Opozorila

sta nas na to, da bo treba čimprej začeti z akcijami in sabotažami...» V nadaljevanju svoje izjave je Martin Greif pripovedoval o tem, da so takrat sklenili ustanoviti poveljstvo, operativni štab. Greif ga sicer imenuje vojni komite, povsem jasno pa opisuje njegove operativne naloge, iz česar je razvidno, da gre za operativni štab. Formirali so tudi sabotažne skupine, v katere naj bi se vključili vsi člani partije in skojevci. Sklenili so pospešeno zbirati orožje ter sprejeli sklep o umiku vseh partijskih funkcionarjev v ilegalo.

Novoustanovljeni operativni štab za oboroženo borbo proti okupatorju so sestavljali naslednji člani: Vili Šlander kot komandant, Martin Greif kot politkomisar ter Boris Čizmek kot namestnik komandanta. Tako Martin Greif. Boris Čizmek pa se spominja nekaterih podrobnosti nekoliko drugače. Pravi, da je bil Martin Greif postavljen za komandanta levega brega mesta Maribor, on pa desnega brega. Nadalje navaja, da so na sestanku razdelili neki partijski material in da so se takoj dogovorili za nekatere konkretne akcije (npr. da bodo v Nasipni ulici prestavili smerokaze, po katerih so se ravnale kolone nemške vojske, da bodo na cestah nastavili deščice z žebli, ena od skojevskih skupin, ki je bila v stiku s prometnikom na železniški postaji v Hočah Hazimom Hadžihalilovićem naj bi tam razkopala železniško progo in položila tramove čez tračnice itd.). Načrtov je bilo še več. Boris Čizmek se še spominja, da je bil Avgust Svenšek takrat postavljen za intendanta operativnega štaba.³²

Na mariborskem območju je bilo 22. junija 1941 še več sestankov, na katerih so sprejeli podobne sklepe kot na otoku Grisu. Tako so se zbrali ruški skojevci v gozdu nad Knifičevo domačijo na Lobnici, skupina mariborskih skojevcev pa se je to jutro odpravila na izlet do Urbana. Izleta so se udeležili: Avgust Greif, Albin Vernik, Franc Odlak s sestro Ivanko, Jože Celofiga, Ivan Martinis in še nek njihov tovariš s Križa. Zadali so si nalogo, da bodo še pospešili zbiranje obleke, hrane, municije in orožja, predvsem pa skušali pridobiti h gibanju nove ljudi. Takoj so pritegnili trgovskega pomočnika Ota Čeha, nameščenca Jurija Confidentija in gostilničarjevo hči Maro Pavešič, pozneje pa še mnoge druge. Druga skupina mariborskih skojevcev je bila tisto jutro v Pesnici pri Kerenčičevih. To so bili: Maks Čepič, Boris in Tatjana Peče, Bojan Ilich, Slavko From in še nekateri. Prišli so pravzaprav zato, da bi se s Kerenčičevimi dogovorili za prostor, kamor bi shranjevali velike količine tiskarskega materiala za razmnoževalni stroj tehnike, ki je bila pri Čepičevih v Mariboru. Prav tega dne je bil po ukazu Miloša Zidanška v Ljubljani Zvonko Sagadin, sekretar ptujskega okrožja. Od Toneta Tomšiča je dobil navodila o organizaciji partizanstva. Skupaj z ilegalnim materialom jih je prinesel v Zidanškovo ilegalno stanovanje pri Papičevih v Massarykovi ulici v Mariboru. V Ljubljani je bil tega dne tudi Blaž Röck, tako da je bilo bolj verjetno, da se bo vsaj enemu posrečilo priti nazaj z navodili, ki so bila v tem trenutku nadvse pomembna in nujna. Istega dne je bilo v Ljubljani postavljeno vojaško vodstvo za oboroženo borbo proti okupatorju za celo Slovenijo, hkrati pa je centralni komite KPS izdal proglas, s katerim je pozval slovenski narod naj strne svoje vrste v enotni OF proti imperialističnim okupatorjem in naj svoj dotedanji odpor razvije v vseljudski osvobodilni boj. Negotovosti je bilo konec, zdaj je šlo zares.³³

Dogodki, ki so sledili 22. juniju, so se odvijali z bliskovito naglico. V zadnjih dneh junija in v začetku julija so vodilni ilegalci pokrajinskega in okrožnega komiteja KPS razvili zelo živahno politično dejavnost z namenom, čimprej ustanoviti partizansko enoto in začeti oboroženi boj. Podobne sestanke, kot je bil 22. junija na otoku Grisu pri Mariboru, sta Miloš Zidanšek in Slavko Šlander v naslednjih dneh vodila še v nekaterih okrožjih na slovenskem Štajerskem (v mežiškem, ptujskem,

brežiškem, celjskem in v trboveljskem). Borbenost in odločnost je prevzela zlasti mladino. Samo nekaj dni po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo je prišlo v studenškem gozdu pri Mariboru do obširnega skojevskega sestanka, na katerem je bilo okrog 14 ljudi. Sestanek je vodila Slava Klavora. Skojevcu so se seznanili z vsebino proglasa centralnega komiteja KPS z dne 22. junija in se dogovorili za nadaljnje akcije.

29. junija 1941 pa je prišlo v Mariboru pri komunistu Jožetu Vešligaju na Teznu do širšega partijskega posveta, ki so se ga udeležili mnogi aktivisti iz severovzhodne Slovenije. Sodelovali so tudi vsi sekretarji okrožnih komitejev iz slovenske Štajerske in predstavniki centralnega komiteja KPS iz Ljubljane. Vsi udeleženci niso znani, vemo le, da so bili zanesljivo navzoči Miloš Zidanšek in Slavko Šlander, ki sta posvet vodila ter Tone Grčar iz Celja, Ignac Tratar iz Brestanice, Albin Vipotnik iz Savinjske doline, Štefan Kovač iz Prekmurja, Martin Greif, Verner Breznik in Alojz Zorko iz Maribora. Prav gotovo je bilo udeležencev še več. Datum sestanka se da ugotoviti iz blagajniškega dnevnika pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo, kjer ima Miloš Zidanšek za 29. junij 1941 vpisano vsoto 380 dinarjev kot stroške za posvet. Prav tam pa najdemo tudi podatek, da je Slavko Šlander 29. junija potoval iz Celja v Maribor. Na posvetu so največ razpravljali o vojni med Nemčijo in Sovjetsko zvezo, analizirali novonastali položaj na slovenskem Štajerskem ter aktivnost in naloge komunistične partije v zvezi s tem. Spremenil se je zlasti odnos okupatorja do komunistov, kar se je jasno odražalo tudi v nemškem časopisju. Tako je Štajerski gospodar, ki je izhajal v Mariboru v slovenskem jeziku 25. junija 1941 prinesel uvodnik z velikim naslovom: »Boj rdeči kugi!« Na posvetu je bila znova poudarjena zahteva, da morajo vsi komunisti čimprej v ilegalo, v kolikor še niso bili. Konkretno pa so se dogovorili za obsežno napisno akcijo, ki bi naj zajela celotno ozemlje okupirane slovenske Štajerske. Akcija, ki je bila izvedena v noči od 6. na 7. julij 1941 in smo jo omenili že pri sabotažnih akcijah, je bila dokončni poziv vsem Slovencem za začetek oborožene borbe proti okupatorju.³⁴

30. junija 1941 se je član pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo Leon Novak udeležil v Ljubljani seje centralnega komiteja KPS. V Maribor je prinesel navodila centralnega komiteja o takojšnji ustanovitvi partizanske enote na Pohorju. Miloš Zidanšek in Leon Novak sta zato že 1. julija sklicala sestanek članov okrožnega vojnorevolucionarnega komiteja v studenškem gozdu. Poleg Zidanška in Novaka so sestanku prisostvovali še Blaž Röck, Martin Greif, Boris Čizmek, Verner Breznik, Slava Klavora, Vlado Robič, Avgust Svenšek in Alojz Zorko. Zidanšek je najprej razložil nujnost prehoda od sabotažnih akcij v oboroženo borbo, nato pa organizacijo vojaške formacije partizanskega tipa, njeno taktiko ter naloge, ki se jih mora najprej lotiti. Izbrani so bili tudi že člani in simpatizerji komunistične partije, ki naj bi prvi odšli v partizane na Pohorje. Hkrati je prišlo do kadrovskih sprememb v okrožnem komiteju KPS Maribor. Verner Breznik je bil razrešen dolžnosti sekretarja, da bi lahko odšel v partizane, na njegovo mesto pa je bil imenovan Alojz Zorko.³⁵

Pred ustanovitvijo partizanske čete na Pohorju je bil v Mariboru še en pomemben sestanek sekretariata pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo. Slavko Šlander se je namreč vrnil iz Ljubljane, kjer se je 16. julija udeležil seje glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. Vrnil se je z direktivo, da je treba takoj preiti na oboroženo borbo samo. Zato je v nedeljo 20. julija sklical v stanovanju Mare Čepičeve v Kolodvorski ulici sestanek, ki je bil predvsem namenjen realizaciji sklepa, sprejetega nekaj dni pred tem na seji glavnega poveljstva v Ljubljani. Sestanek, na katerem so bili poleg Zidanška, Šlandra in Novaka navzoči verjetno še

ing. Rado Iršič, ing. Jože Hermanko, Blaž Röck in Slava Klavora, se je udeležil tudi inštruktor centralnega komiteja KPS Sergej Kraigher. Kraigher je prispel v Maribor že 19. julija in se je najprej oglašil na javki pri peku Rakuši na Koroški cesti, kjer so mu omogočili srečanje z Blažom Röckom. Še isti dan se je sestal tudi z ing. Radom Iršičem, prespal pa je nekje na Teznu.³⁶

Nekateri skojevci iz Ruš in Maribora so si začetke partizanstva na Pohorju zamišljali precej po svoje. Tako imamo že pred 22. junijem 1941 nekaj poskusov kopanja bunkerjev na Pohorju (npr. blizu Glažute, na terenih nad kmetom Robnikom-Čandrom, na Lobnici nad Šarhovo domačijo in na Smolniku v bližini kmeta Ser-neca), ki pa so ostali brez uspeha. Pred ustanovitvijo partizanske enote na Pohorju se je bilo treba povezati z zanesljivimi pohorskimi kmeti, ki bi nudili prvim parti-zanom zatočišče in pomoč. Tega se je vodstvo osvobodilnega gibanja v Mariboru dobro zavedalo. Preko trgovskega pomočnika v trgovini Pinter-Lenard skojevca Loj-zeta Volmajerja, doma z Rdečega brega na Pohorju, se je povezalo s kmetom Urban-cem na Lehnu št. 61. Jakob Urbanec je bil znan kot zaveden Slovenec. Sredi junija 1941 se je oglašil v Mariboru, kjer se je sestal z Vilijem Šlandrom, še pred 22. ju-nijem pa je skupina aktivistov iz Maribora pod Zidanškovim vodstvom obiskala Ur-banca na njegovem domu. Poleg Zidanška so bili v skupini še Slava Klavora, Fanika Vtič, Sonja Fabič in Lojze Volmajer, ki jih je vodil. Z Urbanecem so se dogovorili, da bo dal partizanom na razpolago svojo lovsko kočo, ki je bila od domačije odda-ljena približno uro hoda.

Približno v istem času pa se je mladi komunist Jože Knific iz Ruš dogovoril z oskrbnico Hlebovega doma na Smolniku Tončko Dolinškovo, da bo pri njej pre-hodna postojanka za pohorske partizane. Še pred odhodom prvih komunistov iz Maribora v partizane na Pohorje je skojevec Jože Pulko s Pobrežja sestavil seznam opreme, ki bi jo moral vzeti s seboj vsak, ki bi se odpravil v partizane. Seznam izgleda takole: močan nahrbtnik, čevlji, nož, dve srajci, dvoje spodnje hlače, dva para nogavic, brisača, milo, porcija z žlico, žepna svetilka, beležka, svinčnik, čutarica, daljnogled, močan pas, koc, ura in torbica. Kot bomo videli pozneje iz seznama opreme Pohorske čete julija 1941, je večina prvih partizanov jemala s sabo le malo od navedene opreme.³⁷

Prva organizirana skupina je odšla iz Maribora na Pohorje okrog 15. julija 1941.³⁸ V njej so bili Boris Čizmek, Vlado Robič ter zakonca Frida in Avgust Svenšek. Imeli so nalogo, da v predelu Smolnika, jugozahodno od Ruš, organizirajo sprejemno tabo-rišče za borce, ki jih bo mariborska organizacija pošiljala v naslednjih dneh. Tabo-rišče so postavili v bližini Hlebovega doma, v gozdčiču imenovanem Gornjakov mlaj. Na Smolniku so že našli starega pohorskega kmeta Alfonza Šarha iz Lobnice, ki se je umaknil tja pred aretacijo in živel naprej v ilegali. Toda Šarh se skupini ni za stalno pridružil, pač pa je z njo vzdrževal stalno zvezo in v letu 1941 za partizane opravljal pomembne kurirske in obveščevalne poti.

Kmalu za prvo je prispela iz Maribora še druga skupina novincev, v kateri so bili sami znani predvojni komunisti kot Verner Breznik, Angel Besednjak, Maks Grohar, Ivo Polančič, Avgust Greif in študent medicine Drago Flis iz Hoč. Tako se je do 19. julija na Smolniku zbralo že 11 borcev. Istega dne zvečer jih je sedem odšlo proti Ribnici na Pohorju. Naslednji dan so se blizu kmeta Urbanca sešli s poznejšim po-litičnim komisarjem Pohorske čete Vilijem Šlandrom, ki je po bližnjih pohorskih in obdravskih vaseh organiziral OF. Skupina si je nato postavila šolsko taborišče v gozdu Vrelenk pri Urbančevi lovski koči. Vili Šlander je bil zadolžen za šolski tabor, Boris Čizmek pa za sprejemno postojanko na Smolniku. V naslednjih dneh je mariborska partijska organizacija in organizacija OF poslala na Pohorje v taborišče



Otok Gris na Dravi, na katerem je bilo leta 1941 več pomembnih sestankov organizatorjev vstaje na mariborskem območju

pri Urbančevi lovski koči številne nove borce. Odhajali so organizirano po skupinah, vendar vsi niso prispeli do šolskega taborišča.

V nedeljo 20. julija 1941 sta se odpravila iz Maribora v partizane na Pohorje prijatelja Mirko Koglar in Jože Klarič. Dan za njima je prišla iz Maribora znova večja skupina, v kateri so bili Janko Audič, Josip Bakarič, Mirko Trebušak, Jože Grat, Herman Lorger, Stanko Muršak, Rudi Pirtušek in Ervin Weber. Dva od njih, Lorger in Weber, sta pozneje postala izdajalca. Nekako v istem času je prispela tudi tričlanska skupina iz Rogoze. To so bili brata Jože in Leopold Vrečko ter Franc Ekart. Po 20. juliju lahko štejemo za člane čete na Pohorju tudi Rušane Ljuba Bečelo, Nikodema Košenino, Draga Vargo in Jaka Špengo. Ta četverica je stalno odhajala v dolino, zbirala obveščevalne podatke in opravljala razne kurirske posle. Bili so pravzaprav še polilegalci. V drugi polovici julija sta prišla v četo tudi Štefan Balgavi in Dušan Finžgar, ki je od začetka junija deloval v ptujskem okrožju. Alojz Zorko, ki je bil konec julija skupaj z Leonom Novakom na ustanovitvi čete, je na zaslišanju na gestapu navedel še nekaj imen, med njimi tudi Karla Bavcona in Rudija Žnidariča.

Točnega števila borcev, ki so se do konca julija zbrali v šolskem taborišču pri Urbančevi lovski koči, ni mogoče ugotoviti, verjetno pa nismo daleč od resnice, če trdimo, da jih je bilo okrog 30. Največ je bilo Mariborčanov in Rušanov. Takoj po prihodu so se začeli vaditi v rabi orožja. Opravljali so tudi stražarsko in patroljno službo, vsak dan pa so imeli tudi politične ure. Taborišče je imelo nekaj dobro organiziranih zvez z Mariborom in Rušami. Le-te so prek taborišča na Smolniku, ribniške partijske organizacije in kmeta Urbanca oskrbovale šolsko taborišče s hrano in z drugimi potrebščinami. Konspiracija v taborišču ni bila posebno dobra, pa tudi prihajanje novih borcev ni bilo vselej dovolj previdno. Nemci so kmalu opazili, da

ljudje izginjajo iz Maribora. Zaslutili so, da se zbirajo nekje na Pohorju, zato so poostrili nadzor nad potmi, ki vodijo tja, zastražili pa so tudi važnejše ceste na samem Pohorju. Tako so uspeli štirikrat razbiti prihajajoče skupine borcev, čeprav je bila njihova pot dobro organizirana. Dve od teh skupin sta prišli iz Maribora. V eni je bil tudi Stanko Leben (drugi člani niso znani), ki so ga Nemci prijeli, ga zaprli v mariborske sodne zapore in ga 23. avgusta 1941 poslali v koncentracijsko taborišče Mauthausen. V drugi skupini so bili skojevec Božidar Simončič, mladinec Alojz Bajec, oba s Tezna ter še en mladinec, čigar ime ni znano. Vse tri in partizana Jožeta Klariča, ki je skupino vodil, so Nemci prijeli in odpeljali v Maribor. Bajec je bil v Mariboru takoj izpuščen, Klariča so najprej odpeljali v zapore v Gradec, pozneje pa na Borl, od koder je prišel na svobodo 8. marca 1942, medtem ko je bil Božidar Simončič enako kot Stanko Leben poslan v Mauthausen.

29. julija 1941 sta prišla v taborišče na Pohorju član pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo Leon Novak in sekretar okrožnega komiteja KPS Maribor Alojz Zorko. Sklicala sta partijski sestanek, na katerem je Leon Novak imenoval za četrtega partijskega sekretarja Josipa Bakariča. 30. julija dopoldne se je četa razporedila na jasi pred kočo in Leon Novak je imel kratek govor, v katerem je spregovoril o dosedanjem razvoju slovenskega partizanstva ter ob koncu povedal, da sta na čelo čete postavljena Avgust Svenšek kot komandant in Vili Šlander kot politkomisar. Oba sta bila že izkušena in prizadevna partijska delavca v mariborskem okrožju. Nato so borci zaprilegli. Ustanovljena je bila Pohorska četa.³⁹

Večina borcev je bila včlanjena v komunistično partijo in SKOJ, drugi pa so bili zanesljivi mladinci, že preizkušeni v raznih napisnih in sabotažnih akcijah. Pri takem četnem sestavu, ki je izviral iz delavske sredine Maribora, Ruš in okolice, je bilo moralno politično stanje več kot zadovoljivo. Veliko bolj pomanjkljiva je bila oprema prvih partizanov, še bolj pa oborožitev. Četa je imela le dve vojaški in eno lovsko puško, sedem pištol, pet ročnih bomb ter le 860 nabojev za vse orožje in 1,5 kg dinamita. Od opreme so imeli le 15 odej, šotor za šest oseb, šotorsko krilo, dva para škornjev, 19 parov visokih čevljev, 18 parov nizkih čevljev, 21 nahrbtnikov, 7 plaščev, 17 žlic, 16 menažk, 3 čutarice, 9 termovk, 12 lovskih nožev, bajonet, 12 žepnih svetilk, 5 rezervnih baterij, 3 petrolejske svetilke, 4 sekirice, 4 vojaške torbice, 3 kladiva, 4 klešče in 3 lonce. Upi za izboljšanje tako slabe opremljenosti so bili na Pohorju zelo majhni. Največ opreme, s katero je v prvem obdobju razpolagala Pohorska četa, je prišlo iz Maribora, kjer je po 22. juniju stekla obsežna akcija zbiranja opreme za bodočo partizansko enoto na Pohorju. Po mestu so nastajala skladišča, največje med njimi je bilo pri komunistu Edvardu Karnerju v Šaranovičevi ulici 32 v Melju, kjer so bila uskladiščena šotorska krila, termovke, čutarice, noži, pištole, bombe in drugo. Julka Plančič se spominja, da je v tistem času prenesla mnogo stvari iz tega stanovanja domov na Koroško cesto 43, od koder jih je potem njen sin, skojevec Ivo Plančič, spravil v partizane. Drugo tako skladišče je bilo pri Borisu Čižmeku v Mejni ulici 38 na Pobrežju. Pred odhodom v partizane je zbral 7 pištol. Pri Sonji Černezlavi v Trubarjevi ulici so bile uskladiščene bombe in čutarice. V Bernhardovi hiši na današnji Partizanski cesti je pleskar Slavko Lešnik uskladiščil puloverje, rokavice in razne druge potrebščine za partizane. Od tod je potem to opremo odnašal skojevec Bertl Filipič. Martin Kores je v svojem stanovanju popravljal pokvarjeno orožje. Posebno skladišče za bodoče pohorske partizane je bilo v stanovanju učitelja Janka Fabiča na Ruški cesti. Fabičeva hčerka Sonja je najtesneje sodelovala z Bojanom Ilichom, ki je z vozičkom za sladoled prepeljal na Sonjin dom precej marksistične literature. To literaturo so pozneje uporabljali v četi na Pohorju. Bojan Ilich je pri nekem mizarju tudi naročil izdelati s pločevino obite

zaboje, ki bi jih naj potem partizani na Pohorju uporabljali za shranjevanje živil. Največ zaslug za nabavo opreme, ki je bila potrebna partizanom na Pohorju, pa imata komunistka Fanika Vtič in skojevce Lojze Volmajer, ki sta bila zaposlena v trgovini Pinter-Lenard v Mariboru. Lastnik trgovine Ferdinand Pinter je bil takrat že v zaporu in so ga pozneje poslali v Dachau. Fanika Vtič je bila najžje povezana z Mirkom Lorgerjem in Slavo Klavoro, Volmajer pa je takrat že pripadal krogu mariborskih skojevcev. Oba sta iz trgovine, kjer sta delala, kljub izrednemu tveganju, priskrbeli za bodočo Pohorsko četo večjo količino opreme, med drugim termovke, ročne svetilke, posodo za kuhanje, jedilni pribor in drugo. Sprva je bilo to uskladiščeno v Mariboru, nato pa prepeljano v partizanski tabor na Pohorje.⁴⁰

Opombe

⁴² Boris Čizmek, izjava, Martin Greif, izjava, oboje v AMNOM; France Filipič, Delež Maribora v osvobodilni borbi, Slovenski zbornik 1956, št. 6, str. 101; Bitka, kakor življenje dolga, str. 210.

⁴³ Boris Čizmek-Bor, V boj proti okupatorju, Večer 21. 7. 1954, št. 170; Filipič, Prvi pohorski partizani, str. 58, 63 in 77; Albin Vernik, izjava, v AMNOM.

⁴⁴ Boris Čizmek, izjava, v AMNOM; Filipič, Prvi pohorski partizani, str. 71 in 150; poročilo orožniške postaje Ruše z dne 7. 7. 1941 postaji tajne državne policije v Mariboru o napisni akciji v Rušah v noči na 7. 7. 1941, v AMNOM; Zdenka Rogl, Okupatorski dokumenti iz arhiva muzeja narodne osvoboditve Maribor, Casopis za zgodovino in narodopisje (Bašev zbornik) 1969, str. 541 (navajam: Rogl, Okupatorski dokumenti); Vlado Robič, izjava, v AMNOM; Filipič, Pohorski bataljon, str. 16; poročilo orožniške postaje Ruše z dne 16. 7. 1941 mariborski izpostavi tajne državne policije o najdbi komunističnih letakov v Rušah 16. 7. 1941, v: Rogl, Okupatorski dokumenti, str. 542; Ostrovska, Kljub vsemu odpor, str. 82–83; poročilo orožniške postaje Tezno z dne 23. 7. 1941 gestapu v Mariboru o razširjanju komunističnih letakov na Teznu, v AMNOM; poročilo orožniške postaje Ruše z dne 21. 7. 1941 komandantu varnostne policije in varnostne službe v Mariboru o trosilni akciji v Rušah v noči na 21. 7. 1941, v: Rogl, Okupatorski dokumenti, str. 544.

⁴⁵ Rogl, Okupatorski dokumenti, str. 543; Tone Ferenc, Stiri Heydrichova poročila o sabotažnih, diverzantskih in partizanskih akcijah v letu 1941, Casopis za zgodovino in narodopisje 1965, str. 192 (navajam: Ferenc, Stiri Heydrichova poročila); zaslišanje Alojza Zorka; poročilo državne kriminalne policije, izpostava Maribor z dne 11. 8. 1941; prijava državne kriminalne policije, izpostava Maribor z dne 18. 7. 1941 o požaru na tezenski tovarni postaji, oboje v fondu Sodišče (1941), v AMNOM.

⁴⁶ Okupatorjevi dokumenti o diverzantskih akcijah in partizanskih bojih na Stajerskem leta 1941, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1961, št. 1–2, dok. št. 6, str. 248; poročilo orožniške postaje Tezno z dne 18. 7. 1941 komandantu varnostne policije in varnostne službe v Mariboru o sabotažni akciji pri Bohovi v noči od 16. na 17. 7. 1941; poročilo orožniške postaje Tezno z dne 18. 7. 1941 izpostavi državne kriminalne policije v Mariboru; dopis mariborskega gestapa z dne 19. 2. 1942 orožniški postaji Tezno o odkritju in kaznovanju storilca sabotažne akcije z dne 18. 7. 1941; sporočilo orožniške postaje Tezno z dne 23. 2. 1942 državnim kriminalni policiji v Mariboru o odkritju in kaznovanju storilca sabotažne akcije 18. 7. 1941, vse v fondu Sodišče (1941), v AMNOM; Ferenc, Stiri Heydrichova poročila, str. 192.

⁴⁷ Poročilo orožniške postaje Studenci pri Mariboru z dne 9. 8. 1941 komandantu varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Stajersko o požigu gospodarskega poslopja betnavskega gradu 8. 8. 1941, fond Sodišče (1941), v AMNOM; življenjepis Martina Greifa, v AMNOM; Prispevki 1961, dok. št. 7, str. 249.

⁴⁸ Bitka, kakor življenje dolga, str. 167; Filipič, Pohorski bataljon, str. 49; isti, Prvi pohorski partizani, str. 12–13.

⁴⁹ Prvi pohorski partizani, str. 45; Boris Čizmek, izjava, Martin Greif, izjava, oboje v AMNOM; blagajniški dnevnik.

⁵⁰ Sonja Černezel, izjava, Boris Čizmek, izjava, Martin Greif, izjava, Verner Breznik, izjava, vse v AMNOM; Boris Čizmek-Bor, V boj proti okupatorju, Večer 21. 7. 1954.

⁵¹ Zbornik, VI/1, dok. št. 2; Ostrovska, Kljub vsemu odpor, str. 64; Manica Kerenčič, izjava v AMNOM; Filipič, Prvi pohorski partizani, str. 56; Bitka, kakor življenje dolga, str. 178.

⁵² Filipič, Prvi pohorski partizani, str. 55, 56, 58 in 59; blagajniški dnevnik; zaslišanje Alojza Zorka (Zorko se v svoji izjavi moti, ko pravi, da je bil posvet že 1. junija); Filipič, Pohorski bataljon, str. 56–57; Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 71.

⁵³ Martin Greif, izjava (z dne 15. 11. 1958); Vlado Robič, izjava, Boris Čizmek, izjava, vse v AMNOM; Filipič, Prvi pohorski partizani, str. 59; Boris Čizmek-Bor, V boj proti okupatorju, Večer 21. 7. 1954.

⁵⁴ Filipič, Prvi pohorski partizani, str. 86–87; blagajniški dnevnik.

⁵⁵ Filipič, Prvi pohorski partizani, str. 46–47; Jakob Urbanc, izjava, v AMNOM; Ostrovska, Kljub vsemu odpor, str. 62; seznam opreme za novince na Pohorju, v AMNOM.

⁵⁶ Točnega datuma odhoda prve skupine iz Maribora v partizane na Pohorje se ne da ugotoviti. Večina okoliščin govori v prid 16. juliju. Preživela člana te skupine Boris Čizmek in Vlado Robič se namreč spominjata, da sta se v noči pred odhodom v partizane udeležila trosilne akcije. Trosila sta letake, ki so pozivali nemške vojake, naj se postavijo na stran osvobodilnega gibanja. Iz ohranjenih okupatorjevih dokumentov pa je razvidno, da je bila omenjena akcija izvedena v noči od 15. na 16. julij 1941.

⁵⁷ Filipič, Prvi pohorski partizani, str. 73–103; Ferlež, Druga grupa odredov, str. 82–83; Filipič, Pohorski bataljon, str. 16–19; zaslišanje Alojza Zorka; življenjepis Alojza Bajca, v AMNOM.

⁵⁸ Ferlež, Druga grupa odredov, str. 83; arhiv pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo, arhiv CK ZKS; Filipič, Prvi pohorski partizani, str. 46; Sonja Černezel, izjava, Julka Polančič, izjava, oboje v AMNOM.

Peter Hribar

Obisk na Rabu

*Tod bilè nekoč so njive,
oljke, rožmarin in bori,
a potem vsečez šotori
in ljudje usode sive.*

*Zdaj so tod samo grobovi:
štiri tisoč in Cuiuli
tam pod pragom — mar ste čuli —
z žrtvami leži surovi.*

*V pesku slišim njih korake —
štiri tisoč — mimo grejo —
čutim glad in mraz in žejo,
vidim bedne okostnjake.*

*Če bi morje občutilo,
smrt in zlo čutile skale:
o zločincih bi kričale,
morje bi jih potopilo ...*

Dr. Tone Ferenc

Nemška policija v operacijski coni »Jadransko primorje« 1943-1945

4

Nadaljevanje in konec

8. Zavarovalni komandanti (Sicherungskommandanten)

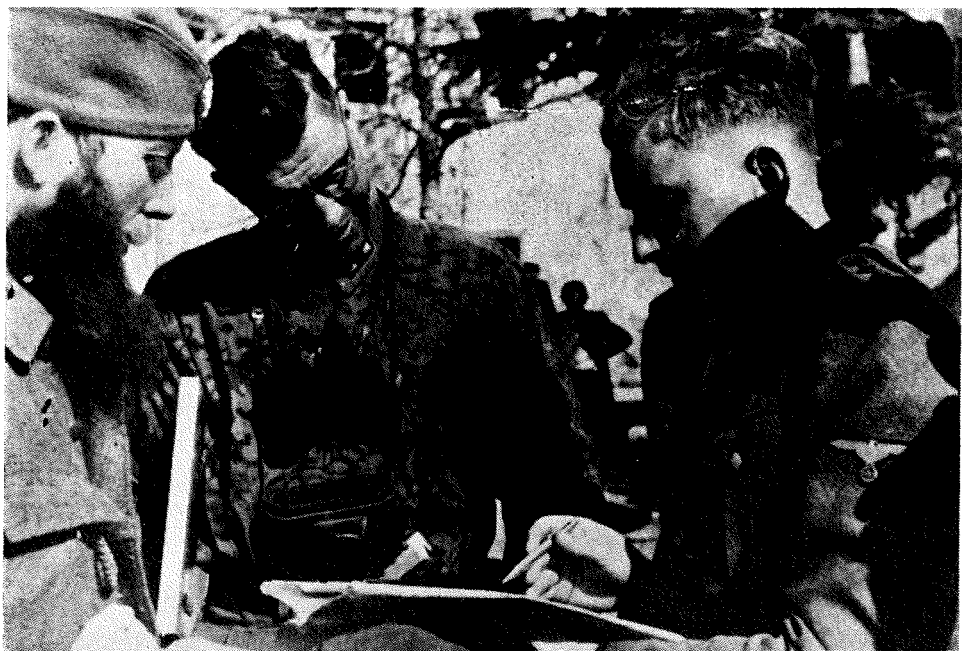
Vse oborožene sile, ki so neposredno ali posredno spadale pod višjega vodjo SS in policije v operacijski coni »Jadransko primorje« seveda niso bile sposobne za ofenzivni boj proti narodnoosvobodilni vojski. Ta je namreč imela že tako moralno in strokovno kakovostno moštvo ter deloma tudi oborožitev, da je mogel Globocnikov operativni štab za bojevanje proti partizanom za ofenzivne operacije uporabljati le nekatere enote, zlasti SS-bataljon (pozneje brigado) kraških lovcev, bataljone SS-policijskih polkov ter izbrane kvislinške in kolaboracionistične oddelke, kakšno enoto pa mu je odstopila tudi nemška vojska, zlasti 188. gorska divizija. Večji del oboroženih sil, ki so spadale pod Globocnika, je moral zavarovati prometne zveze in za vojno pomembne objekte.

To v vojnem času že sama po sebi ni bila nepomembna naloga, še večji pomen ji je dajala strateško zelo pomembna lega območja kot zveznega ozemlja med italijansko fronto in nemškim rajhom ter med Italijo in Balkanom, največji pomen pa dejstvo, da so bile te prometne zveze pod neprestanim udarom slovenske, hrvatske in italijanske narodnoosvobodilne vojske. Napadi na železnice in ceste ter na sovražnikov promet na njih je bila ena temeljnih nalog oboroženih in tudi neoboroženih oddelkov narodnoosvobodilnega gibanja. Zaradi pomanjkanja ustreznih virov sicer ni mogoče natančneje izmeriti obsega in uspehov pri uresničevanju te naloge, približno podoba pa vendarle dobimo iz delnih podatkov. Vodja propagandnega akcijskega oddelka »Adria« v Trstu, esesovski poročnik dr. Franz Hradetzky je v svojem poročilu, ki ga je 22. 7. 1944 poslal v Berlin, povedal, da je bilo od 10. do 20. julija 1944 na območju operacijske cone »Jadransko primorje« 44 razstrelitev železniške proge, 10 razstrelitev ceste, 42 napadov na kolone osebnih in tovornih avtomobilov itd. Skupno število partizanskih akcij vseh vrst brez rekrutacijskih je bilo v navedenem času 212, in v njih je izgubilo življenje 56 mož iz okupatorjevih in kolaboracionističnih oddelkov, ranjenih pa jih je bilo 162.



*Bersaljerski bataljon »Bruno Mussolini«
v Podbrdu odhaja v hajko proti partiza-
nom*

Iz ohranjenega gradiva bi lahko sklepali, da se je nemška policija bolj ubadala z vprašanjem, kako zavarovati cestni promet, kakor pa železniški. Kaže, da so nemški organi, zadolženi za zavarovanje železniškega prometa, kmalu po zasedbi Julijske krajine in Furlanije uredili stalni sistem zavarovanja železnic in železniškega prometa, da pa so se z vprašanjem zaščite cestnega prometa ubadali dalj časa. V obvestilih (Mitteilungsblatt) oziroma v poveljniškem listu (Befehlsblatt) poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu je namreč objavljenih precej navodil in povelj iz raznih okupatorjevih ustanov o zavarovanju cestnega prometa. Nemško vojaško zaledno poveljstvo 1001 (Militärkommandantur 1001) v Trstu, ki ga je vodil generalmajor Sauerbrunn, je že 23. novembra 1943 odredilo, da lahko na cestah Trst—Reka, Trst—Postojna, Reka—Ilirska Bistrica—Postojna zaradi partizanske nevarnosti vozijo le kolone z najmanj tremi vozili. Obsežnejša navodila za vožnjo v koloni so bila objavljena sredi februarja 1944, v katerih so povedali, da »so napadi tolpa na posamezna vozila in avtomobilske kolone, ki so se neprestano ponavljali in stopnjevali že povzročili občutne izgube in izpade«. Za vzrok so navajali »predvsem dobro izrabo možnosti za zasede na kraškem terenu«, pa tudi lahkomiselno vedenje pri vožnji. V teh navodilih je bilo prepuščeno oficirjem, ali bodo avtomobili vozili posamezno ali v koloni. »Načeloma morajo vse ceste v Jadranskem primorju veljati za ogrožene od tolpa, samo da je stopnja ogroženosti različna od kraja do kraja«. Moštvo v vozilih mora biti oboroženo in imeti orožje pripravljeno na strel, nenehno mora opazovati okolico, še posebej tisto, ki je primerna za zasede in napade, pri izbiri vozil naj se oficirji raje odločijo za odprte avtomobile, med avtomobili v koloni je potrebna ustrezna razdalja, ki naj bo večja na ravnih cestah in manjša, vendar ne premajhna na ovinkastih, oklepna vozila so na čelu ali repu



Četniški oficir, major Ernst Lerch in stotnik Reinhold Mahrenschildt v poslednji ofenzivi proti IX. korpusu JA marca 1945 (Izv. v MLRS)

kolone, oficirji pa šele v drugem ali tretjem avtomobilu itd. Navodila razglašajo za najvišje načelo vseh potnikov tole: »Oči in ušesa imeti noč in dan odprta, orožje vedno pripravljeno na strel, pri napadu jasno akcijsko povelje, sil nikakor drobiti.« Aprila 1944 so ponovno opozarjali na vedenje moštva pri vožnji z avtomobili in je poveljnik varnostne policije in varnostne službe za Italijo, generalmajor policije dr. Harster odredil, da je treba pri vožnji z avtomobili zunaj postojank imeti vedno pri sebi vsaj brzostrelko. »Vse strelno orožje mora biti nabito, napeto in pripravljeno za streljanje.«

Policijskih enot, zavezanih za zavarovanje, ni imel na voljo operativni štab za bojevanje proti partizanom, temveč so z njimi razpolagali zavarovalni komandanti. To so bili nemški policijski ali orožniški oficirji, ki so jim natančno odredili zavarovalno območje in zavarovalne sile ter jih zavezali, da z njimi čimbolj varno zavarujejo prometne zveze in druge za vojno pomembne objekte na tem območju. Enote, ki so jih imeli na voljo, so bile zavezane predvsem za to nalogo. Ofenzivnega bojevanja proti narodnoosvobodilni vojski so se udeleževale le na svojem območju, če to ni škodovalo zavarovalni nalogi. Skupno število enot, ki jih je imel na voljo posamezen zavarovalni komandant, ni presegalo okrepljenega bataljona. Zavarovalni komandanti so bili podrejeni Globocnikovim pooblaščencom, tj. komandantom SS in policije v pokrajinah, razen v enem primeru, ko je bil zavarovalni komandant neposredno podrejen Globocniku.

Ni mogoče natančneje odgovoriti na vprašanje, zakaj je Globocnik imenoval prve zavarovalne komandante šele spomladi 1944 oziroma uvedel to institucijo. Kaže, da jo je uvedel šele konec aprila ali začetek maja 1944, čeprav so prometne zveze in druge za vojno pomembne objekte morali zavarovati pred napadi narodno-



*Višji vodja SS in policije **Odilo Globocnik** na oklepnem avtu na Krasu pozimi 1943—1944 (MLRS)*

osvobodilne vojske že od prvega dne okupacije dalje oziroma že od konca avgusta 1943.

V svojem povelju št. 15/44, ki se nam je ohranilo le tako, da ga je — brez datuma — objavil poveljnik varnostne policije in varnostne službe v Trstu v svojih obvestilih (Mitteilungsblatt) z dne 27. maja 1944, je Globocnik pojasnil, zakaj je uvedel institucijo zavarovalnih komandantov. »Varnostne razmere in personalni položaj zahtevata osredotočeno vodstvo«, je dejal in nadaljeval: »Ker so pritegnjene v pretežni meri še domače sile, je odločilno osebno angažiranje vodij. Zato je potrebno, da posebno izpostavljena območja podredimo edinemu popolnoma odgovornemu.« Nato je povedal, da bodo zavarovalni komandanti postavljeni za območja, ki so posebno pomembna za proizvodnjo ali promet; bodo pa takšna območja omejena. Zavarovalnemu komandantu bodo med časovno omejeno akcijo neposredno podrejene vse sile SS in policije ter domači oddelki. Ukrepi zavarovalnega komandanta morajo biti v skladu z Globocnikovimi povelji in je zavarovalni komandant osebno odgovoren Globocniku »za vzpostavitev popolne pomiritve in varnosti«. Za razumevanje marsičesa, kar se je dogajalo zlasti ob cesti Trst—Reka, je pomemben tale sklepni člen v Globocnikovem povelju: »8. Akcija zavarovalnega komandanta je *enaka izjemnemu stanju* in jo je po obnovi mira in reda mogoče ukiniti na predlog komandanta SS in policije ali zavarovalnega komandanta samega.« (Podčrtal T. F.).

Prvi nam znan primer imenovanja zavarovalnega komandanta je iz konca aprila ali začetka maja 1944, ko je Globocnik s poveljem št. 16/44 določil območje ob glavni cesti Trst—Reka za zavarovalno območje in za zavarovalnega komandanta (Sicherungskommandant) imenoval esesovskega in policijskega majorja Christiana Wirtha. Ta je bil dotlej in tudi potlej vodja akcijskega oddelka »Reinhard« v Trstu. Ko je



Policijski oklepni avto varuje promet na cesti na Krasu leta 1944 (MLRS)

Wirth pri izpolnjevanju te naloge 26. maja 1944 padel pod streli borcev Istrskega odreda in ga je nasledil esesovski in policijski major Dietrich Allers, je tudi on postal zavarovalni komandant za cesto Trst—Reka. Ko je Globocnik imenoval Wirtha za zavarovalnega komandanta, ni kot v drugih primerih sam določil obsega zavarovalnega območja, temveč je to prepustil Wirthu. Ta bi do 14. maja 1944 moral Globocniku predlagati tudi ukrepe za zavarovanje, vendar o tem za sedaj ne vemo ničesar. Verjetno je, da so vsi tisti predeli, ki jih je tisti čas prizadelo grozovito okupatorjevo nasilje (Lipa, Brkini, Kastavščina itd.) spadali v Wirthovo zavarovalno območje.

Približno v istem času je Globocnik s poveljema št. 19/44 in 20/44 imenoval tudi dva zavarovalna komandanta v Istri. Prvi je bil zavarovalni komandant za premogovno območje »Raše« (Sicherheitskommandant für das Kohlengebiet »Arsia«), ki je obsegalo obalni predel pri Raši. Imel je nalogo zavarovati rudarje in onemogočiti vse pojave, ki bi motili delo »kot npr. slaba prehrana ali pomanjkanje socialnega varstva«. Najprej je bil zavarovalni komandant stotnik zaščitne policije Linz, pozneje pa poročnik zaščitne policije Krauss. Drugi je bil zavarovalni komandant za boksitno območje v Istri (Sicherheitskommandant für das Bauxitgebiet in Istrien), ki je obsegal predel med Pazinom, Buzetom in Limskim kanalom. Imel je nalogo zavarovati izkop boksita, da bi povečali proizvodnjo, in železnico, da boksita ne bi bilo treba prevažati samo po morju, temveč bi ga lahko tudi po kopnem. Zavarovalni komandant je bil stotnik zaščitne policije May, komandir policijske čete za posebno uporabo »Alpenland« v Pazinu, pozneje pa poročnik zaščitne policije Kettler v Pulju.

Ti trije zavarovalni komandanti niso bili enakovredni, saj je Wirth in pozneje Allers spadal neposredno pod Globocnika, z ustreznimi komandanti SS in policije je moral le sodelovati, in jim ni bil podrejen. Druga dva pa nista bila neposredno podrejena Globocniku, temveč komandantu SS in policije za Istro in podobno je bilo tudi z drugimi zavarovalnimi komandanti.



Gvardia civica v Trstu pred komandantom SS in policije za tržaško pokrajino Erasmom Malsen von Ponickavom po zaprisegi (MLRS)

Globocnikovih povelj za imenovanje drugih zavarovalnih komandantov sicer ne poznamo, vemo pa, da so zavarovalni komandanti obstajali v vseh pokrajinah, ki so v policijskem pogledu spadale pod Globocnika. Kaže, da je bilo konec avgusta 1944 že okrog 15 zavarovalnih komandantov.

Wirthovo oziroma Allersovo zavarovalno območje je bilo kar v treh pokrajinah, druga zavarovalna območja pa so bila predvsem v eni pokrajini. Zaradi tega in zaradi velikega pomena ceste Trst—Reka je seveda razumljivo, da je ta zavarovalni komandant spadal neposredno pod Globocnika, drugi pa ne.

V tržaški pokrajini je bil (če ne upoštevamo Wirtha oziroma Allersa) najprej en sam zavarovalni komandant, in sicer za cesto Trst—Postojna (Sicherungskommandant Adelsberg). Globocnik ga je imenoval v drugi polovici maja 1944, in sicer orožniškega stotnika Riecka, ki je imel svoj stan v Senožečah in ne v Postojni. Dodelili so mu tri čete, in to dve domobranski in eno iz stražarskega bataljona SS.

Že junija 1944 ga je nasledil orožniški stotnik Lehnick, ki je imel svoj stan najprej v Štorjah in nato v Postojni. Vendar je od konca avgusta dalje opravljal posle zavarovalnega komandanta v Postojni orožniški poročnik Votel, dokler ni v začetku marca 1945 postal zavarovalni komandant orožniški stotnik Hans Müller, dotedanji nemški zvezni oficir pri II. polku milice za teritorialno obrambo v Pulju oz. Portorožu. Do srede januarja 1945 pa so to razmeroma veliko zavarovalno območje med Trstom in Postojno razdelili na štiri manjše z zavarovalnimi komandanti v Postojni, Senožečah, Sežani in Trstu, katerih imena pa nam niso znana, razen postojnskega. Ta pa je imel tudi zavarovalni pododsek Št. Peter na Krasu (Sicherungsunterab-



Protiletalska baterija Gvardie civice pri Trstu — v ozadju oficirji in podoficirji SS (MLRS)

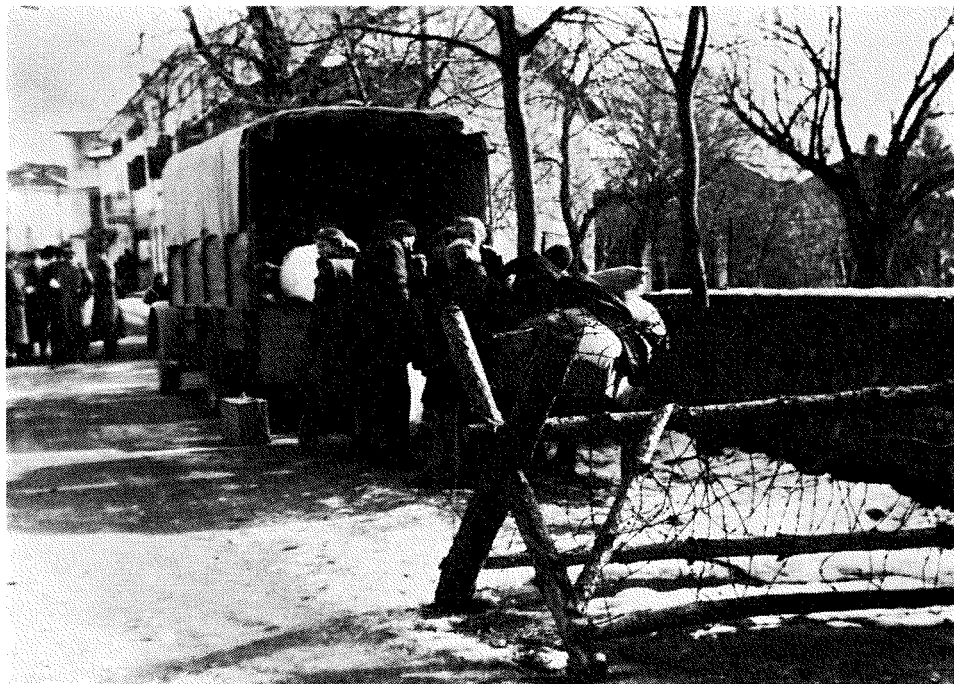
schnitt St. Pietro sul Carso). Dalj časa je bil zavarovalni komandant tudi v Tržiču (Monfalcone), vendar njegovega imena in obsega območja ne poznamo.

Kaže, da je bil v goriški pokrajini v začetku najmanj en zavarovalni komandant, in sicer v Tolminu. To je bil poročnik zaščitne policije Poepel. Z delom I. bataljona domobranskega alpskega polka »Tagliamento«, ki je bil v 6 postojankah med Podbrdom in Kobaridom, je imel nalogo zavarovati cesto med tema krajema. Kaže, da so oktobra 1944 to zavarovalno območje preuredili in je bil zavarovalni komandant stotnik zaščitne policije Münch, bivši zvezni oficir pri navedenem italijanskem bataljonu v Tolminu ter je imel dve alarmni enoti, ki sta ju vodila poročnika zaščitne policije Zaunschirm in Poepel. Iz nekega obrobnega vira smo zvedeli, da je januarja 1945 bil poseben zavarovalni komandant tudi v Ajdovščini, verjetno za cesto Postojna—Gorica (poročnik zaščitne policije Ewald Welz).

Za videmsko pokrajino vemo, da so bili vsaj trije zavarovalni komandanti, in to v Huminu (Gemona) in Spilimbergu, katerih imen ne poznamo, ter za Nadiško dolino (Sicherungskommandant Natisonental) v Bovcu, ki je bil policijski stotnik Förster, zvezni oficir pri III. bataljonu V. polka milice za teritorialno obrambo. Poleg njih so se tudi nekateri nemški krajevni poveljniki (Ortskommandanti) nazivali zavarovalni komandanti, tako npr. poročnik Sand v Paulazu pri Tricessimu.

Za reško pokrajino vemo le to, da je bil zavarovalni komandant v Ilirski Bistrici. To je bil stotnik Sand.

Moštvo zavarovalnih enot je bilo oboroženo predvsem z lahkim pehotnim orožjem. Sredi februarja 1945 pa so sklenili (tudi pri tem je imel glavno besedo major Lerch), da bodo »nekatero najpomembnejše zavarovalne komandante opremili s težkim orožjem, posebno z minometi in protitankovskimi topovi, pa tudi z orožjem za preboj tankov«. To naj bi storili predvsem zato, ker imajo zavarovalni komandanti za akcijo na voljo predvsem za zaledno službo določene vojaške in policijske enote, ki nimajo težkega orožja. Major Lerch je menil, da je treba dati težko orožje predvsem zavarovalnima komandantoma v Huminu (Gemona) in Spilimbergu; ne



Izgon prebivalcev Komna po požigu Komna in Rihenberka 15. februarja 1944 (MLRS)

vemo pa za motive takšnega stališča. Vendar razmere glede težkega orožja verjetno niso bile enake pri vseh zavarovalnih komandantih, saj so zavarovalne enote v Baški grapi imele na voljo tudi minomete in protitankovske topove. Del I. bataljona domobranskega alpinskega polka »Tagliamento« je imel oktobra 1944 dva protitankovska topa in štiri minomete. Ko so konec zime 1944—1945 tja premostili 2. četo I. bataljona 10. SS-policijskega polka in jo razmestili v 6 postojankah, so naročili, da jo je treba čezmerno oborožiti s težkim orožjem.

Nič natančnejšega pa za sedaj še ne vemo o t. i. političnih referentih pri zavarovalnih komandantih, o katerih poroča nek vir. Vodje propagandnega akcijskega oddelka »Adria«, esesovski poročnik dr. Hradetzky je namreč 22. julija 1944 poročal v Berlin tudi tole: »Ajdovska akcija (ta je bila od 25. junija do 14. julija 1944 in v njej je propagandna enota nastopala kot lažni partizanski oddelek — op. T. F.) in ugotovitve oddelka »Adria« v poslednjem času, ki so jim bila za osnovo poročila vodij akcijskih trupov, so vzpodbudila Gruppenführerja (Globocnika — op. T. F.), da je popolnoma spremenil bojevanje proti tolпам. Gruppenführer je razdelil območje v zavarovalna območja; v vsakem zavarovalnem območju je bojni komandant (v resnici: zavarovalni komandant — op. T. F.). Ob tem bojnem komandantu je politični referent, ki se pred vsakim bojevanjem pogovori z bojnim komandantom o razmerah. S tem bodo onemogočili, da bi z nesmiselnim bojevanjem proti civilnemu prebivalstvu usmerjali prebivalstvo proti Nemcem. *Ponovno se je zgodilo, da so uničili vasi, iz katerih so streljali tollovaji, ki pa niso bili iz tistih vasi, in so morale zato trpeti stotine nedolžnih, in kar je glavno, ne da bi s tem kaj dosegli za nadaljnje bojevanje proti banditom.* Ta politični referent bi se tudi bolj zanimal za vprašanje prebež-



Zasliševanje med hajko v Istri spomladi 1944. V ozadju vodja izpostave varnostne policije in varnostne službe za Istro Helmut Prasch (MLRS)

nikov in za vse posebne zadeve prebivalstva. On bi posebno po vsaki akciji propagandistično ocenil uspehe. Gruppenführer je hotel imeti te politične referente iz oddelka »Adria«. Pojasnil sem mu, da potrebujem svoje ljudi za posebne naloge in sem predlagal, naj ustrezne ljudi poišče iz enot oddelkov SS in policije. Samo za velike akcije sem si zagotovil pravico, da včasih z oddelkom skrbim za politično vodstvo akcije. Za prihodnjo sredo je že napovedano prvo dvodnevno šolanje političnih referentov, ki je označeno kot I P. S tem je oddelek dobil zelo pomemben vpliv na delovanje bojnih sil.«

Kot rečeno, ne vemo ničesar o teh političnih referentih pri zavarovalnih komandantih. Le dvakrat se v dopisovanju navedenega akcijskega propagandnega oddelka »Adria« omenja »I P pristojnega zavarovalnega komandanta«. Vidimo, da so se celo esesovski oficirji zavedali, da akcije, zlasti maščevalne, prizadenejo nedolžno civilno prebivalstvo in da nič ne prispevajo k uspehu v bojevanju proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Toda vemo, da so se t.i. maščevalne akcije nemškega okupatorja nadaljevale tudi po tej pripombi dr. Franza Hradetzkega (npr. avgusta v okolici Nabrežine, konec septembra v Nemah (Nimis) in okolici itd.).

Kaže, da so vsaj proti koncu vojne, če ne že prej imeli zavarovalni komandanti nekatera posebna pooblastila in naloge varnostne policije in varnostne službe. To zvedemo iz pisma zavarovalnega komandanta iz Postojne, orožniškega stotnika Hansa Müllerja komandantu SS in policije v Trstu, esesovskemu majorju Georgu Michalsenu z dne 11. marca in 19. aprila 1945, ki pa sta ostali brez odgovora. V njih je prosil, naj bi v Postojni uredili »stalni oddelek SD« (Ständiges SD. — Kommando), ki bi ga razbremenil nalog »pomožnega organa SD«. Takole je pisal:

»Naloge, ki so bile zavarovalnemu komandantu zaupane v zadnjem času (misli na zavarovanje utrjevalnih del — op. T. F.), zaradi pomanjkanja izobraženih moči in pičlega števila onemogočajo sistematično in s tem uspešno delo kot pomožnega organa varnostne službe. Tako lahko delo terencev ugotavlja in nadzira le v popolnoma nezadovoljivi meri. Ker zavarovalnega komandanta le v zelo malo primerih obveščajo o akcijah sil, ki so na zavarovalnem območju, lastnih sil pa nima na voljo, je varnostnopolicijsko nadziranje ravno na tolovajskem območju neučinkovito.«

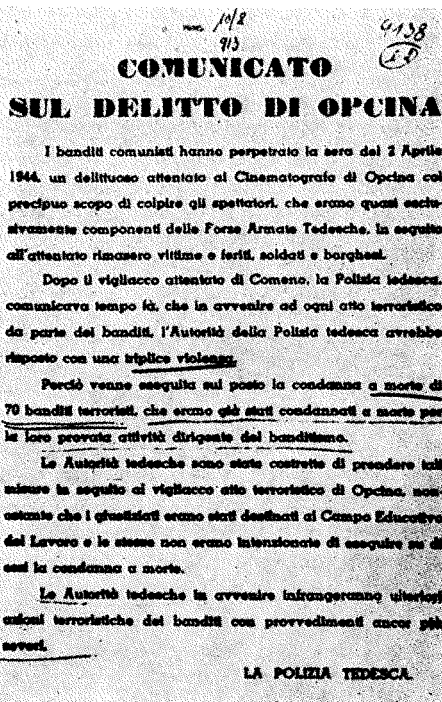
Müller se je tudi pritoževal, da mu samo zasliševanje vzame dnevno od tri do štiri ure časa. Da je bilo to res, pričajo ohranjeni zapisniki zaslišanj prijetih partizanov in pristašev Osvobodilne fronte. Iz Michalsenovega pisma stotniku Müllerju z dne 27. 3. 1945 pa zvemo, da »lahko enote slov. domobranstva vršijo aretacije in kratka zaslišanja, še posebej če so v akciji ali so jim zaupane policijske naloge. Ne smejo pa samostojno izpuščati tolovajev ali domačinov; za to sta pristojna zavarovalni komandant in varnostna služba«. Torej je zavarovalni komandant imel glede izpuščanja osumljencev enake ali skoraj enake pristojnosti kot organi varnostne policije in varnostne službe.

9. Nemška policija in nasilje

Nemška policija v operacijski coni »Jadransko primorje« je bila popoln gospodar nad življenjem in smrtjo tisočev in tisočev prebivalcev tega območja. Če je imela policija veliko moč že v nemškem rajhu, kjer so vendarle veljala še neka pravna določila, čeprav zelo okrnjena, je bila v zasedenih pokrajinah in torej tudi v operacijski coni »Jadransko primorje« njena moč neizmerna. Bila je takšna, da so jo poskušali krotiti celo nekateri politični funkcionarji, vendar brez posebnega uspeha.

Temeljna naloga policije je bila neprestano ugotavljati mišljenje in delovanje slehernega prebivalca ter v kali zatreti vsak poskus delovanja proti nemškemu rajhu. Prvo nalogo je opravljala preko najrazličnejših zaupnikov, drugo pa z najrazličnejšimi preventivnimi in represivnimi ukrepi. Že v nemškem rajhu je imela varnostna policija pravico, da nekoga ob najmanjšem sumu, da bi mogel delovati proti nemškemu rajhu, pripre (Schutzhaft) in ga pošlje v koncentracijsko taborišče. Po dogovoru med Himmlerjem in nemškim pravosodnim ministrom so pošiljali v koncentracijska taborišča tudi nekatere vrste pred sodišči na časovne kazni obsojene ljudi, medtem ko bi naj tiste, ki bi bili obsojeni na visoke časovne kazni, kratkomalo likvidirali v koncentracijskih taboriščih. Menili so, da ne bi bilo pravično, da bi nekdo prebil časovno kazen v kaznilnici in si tako ohranil življenje, ki ga pošten nemški človek vsak dan izpostavlja nevarnosti na fronti. Toda v zasedenih pokrajinah sta bila brezpravje in moč policije še večja, saj v njih navadno ni bilo sodišč in pravosodja, če pa so že bila, so bila le zaradi zunanjega videza, dejansko pa v posmeh pravemu sodstvu. Tako je v zasedenih pokrajinah imela policija še tiste pristojnosti, ki so jih imeli v nemškem rajhu nemški pravosodni organi. Če je bilo delovanje teh organov v rajhu zvezano na nek javno predpisan postopek, pa je policija delala po postopku, ki si ga je določila sama. Pri nemški policiji je veljalo tudi načelo, da je bolje, če trpi tudi nedolžni, kakor pa da ostane krivec na prostosti.

Če je bila moč nemške policije v zasedenih pokrajinah večja kot v nemškem rajhu (zato so se vodje obeh glavnih vej policije, tj. varnostne in redarstvene, imenovali poveljniki ali komandanti), so bile njene pristojnosti še večje v pokrajinah, kjer je plamtel narodnoosvobodilni boj. Tam so ji bila na voljo vsa sredstva za zatiranje tega boja v celoti in njegovih privržencev posebej. Zato se ni ustavila niti pred



Obvestilo nemške policije o ustrelitvi rodoljubov na Opčinah pri Trstu aprila 1944

tako grozovitimi zločini, kot so množično ubijanje talcev, množični pokoli vsega prebivalstva ali moških prebivalcev itd.

Usoda posameznika ali celih skupin prebivalstva je bila največkrat odvisna od enega samega funkcionarja nemške policije. Ko je s pomočjo svojih zaupnikov ali kako drugače izsledila nekega nasprotnika nemškega rajha, so tega najprej zaslišali na izpostavi varnostne policije in varnostne službe v glavnem mestu pokrajine. Če je bil primer »lažji«, je sam referent, ki ga je zaslišal, predlagal »ustrezno« kazen: delovno ali koncentracijsko taborišče. Ko so koga namenili poslati v koncentracijsko taborišče, so mu lahko že vnaprej določili dobo bivanja v njem, in to z leti (npr. za pet let) ali pa za ves čas vojne. Morali pa so določiti tudi stopnjo taborišča, v katero so ga nameravali poslati, in to I, II ali III glede na »težo« prestopka. Stopnja I je pomenila »lažje« taborišče, npr. Dachau, stopnja II »težje« in stopnja III »najtežje«, npr. Mauthausen, Buchenwald, Auschwitz itd. Ko je vodja izpostave potrdil predlog referenta, je moral tisti, ki so ga določili za koncentracijsko taborišče, čakati v zaporu toliko časa, da so zbrali dovolj jetnikov za transport. Če so jih zbrali dovolj za eno taborišče, so jih poslali tja naravnost, drugače pa so morali transport na poti razdeliti na dva ali tri taborišča. Po prihodu jetnika v koncentracijsko taborišče, je tamkajšnja taboriščna uprava poslala uradu poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu potrdilo o sprejetju jetnika; obvestila ga je tudi, če ga je nato poslala v drugo taborišče. Zvezo med poveljstvom taborišča in uradom poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu je glede političnih jetnikov držal vodja političnega oddelka taborišča, ki je bil navadno uslužbenec urada tajne državne policije na tistem območju.

»Hujše« primere, zlasti tiste, ki so bili povezani z narodnoosvobodilnim bojem, ujete aktiviste OF in partizane itd., pa so izpostave varnostne policije in varnostne

službe v pokrajinah poslale na sedež poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu. Naravnost tja jih je pošiljal tudi specialni inspektorat javne varnosti za Julijsko krajino v Trstu. Zaprli so jih navadno v sodne zapore »Coroneo« v Trstu, ki so bili neprestano prepolni, natlačeni jetnikov in je imela nemška policija zapore še v nekaterih drugih poslopih v Trstu. Politične jetnike so zasliševali policisti IV. oddelka, ki ga je vodil najprej major August Schiffer in od oktobra 1944 dalje Hermann Metzker. Zasliševali so navadno esesovski podoficirji in v pomembnejših primerih tudi oficirji. Če jetnik ni bil nemške narodnosti — in takih je bilo daleč največ — je bil pri zaslišanju navzoč tudi prevajalec, ki je skupaj z zasliševalcem in zaslišanim tudi podpisal zapisnik o zaslišanju. Če je zaslišani trdovratno molčal ali je zasliševalec menil, da ne govori resnice, je zaslišanega lahko podvrغل »poostrenemu zaslišanju« ali mučenju. Policiji ni šlo toliko za to, da bi zaslišani priznal »krivdo«, več ji je bilo za to, da bi povedal še za druge somišljenike in sodelavce, skratka, da bi povedal vse, kar ve o zadevi, da bi se »izpel do kraja«. Na sedežu poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu na Piazza Oberdan 4 je bila tudi posebna soba za poostreno zasliševanje ali mučilnica. Priče so po vojni izjavljale, da so pripadnike narodnoosvobodilnega gibanja zasliševali predvsem policijski oficirji Paul Möller, Karl Kepplinger in dr. Karl Patig ter podoficirji Fritz Zimmer, Richard Hübler, Thielen in Unruh. Pri mučenju sta se najbolj »izkazala« esesovska podoficirja Fritz Zimmer in Richard Hübler, ki sta bila zelo tesno povezana tudi s sodelavcem specialnega inspektorata javne varnosti Gaetanom Collottijem. Iz malo ohranjenega gradiva referata IV C 2 poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu je mogoče ugotoviti, da sta poleg navedenih policijskih podoficirjev zasliševala tudi Ludwig Schmidt in Stark. Treba je povedati, da mučenje pri zasliševanjih ni bila neka samovolja posameznikov, temveč del sistema delovanja nemške varnostne policije, saj ni bilo nekoliko večjega urada te policije brez mučilnih naprav. Žal za Trst ne vemo, ali je bil za mučenje predpisan nek postopek, kot je bil npr. za Spodnjo Štajersko. Tam je moral uradnik, ki je hotel z mučenjem izsiliti priznanje ali izpoved iz zaslišanega, vložiti zahtevo pri komandantu varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko na predpisanem obrazcu. Komandant je nato navadno odobril t.i. »poostreno zasliševanje«, določil število udarcev po hrbtnem delu telesa in tudi to, ali mora biti pri takem zaslišanju navzoč tudi esesovski zdravnik ali ne. Seveda so vneti zasliševalci nato krepko presegli mero udarcev, ki jo je dovolil komandant; pri nekaterih je šlo že za pravo naslajanje ob mukah zaslišanega.

Za tistega, ki si je po mnenju ustreznega policijskega uradnika s svojim dejanjem zaslužil smrt, so izdelali poseben predlog. Verjetno je bil ta predlog dokončno izdelan pri vodji oddelka IV majorju Schifferju oziroma pozneje Metzkerju, potrditi pa sta ga morala poveljnik varnostne policije in varnostne službe in višji vodja SS in policije. Verjetno je imel vrhovni komisar dr. Rainer pravico, da pomilosti tistega, ki so ga določili za smrt in mu smrtno kazen spremeni v časovno. Pravim verjetno, ker nimamo na voljo zanesljivejših podatkov in lahko o marsičem le domnevamo na temelju podobnosti oziroma splošne prakse delovanja nemške policije.

Povedal sem že, da je ena od temeljnih značilnosti nemškega okupacijskega sistema v operacijski coni »Jadransko primorje« pomanjkanje sodstva. Kaže, da so si nekateri funkcionarji v tej coni prizadevali vpeljati nek pravosodni sistem, ki bi varoval predvsem koristi nemškega rajha in tudi vzbujal vtis o pravnem varstvu prebivalcev cone. Vrhovni komisar dr. Rainer je 19. oktobra 1943 izdal odredbo o izvajanju sodstva v operacijski coni »Jadransko primorje«, v kateri je določil le temelje organizacije sodstva. Odredba je imela tri bistvene organizacijske določbe:



Obešanje 52 rodoljubov v oficirskem domu v Via Ghega v Trstu aprila 1944 (MLRS)

1. odpravo pristojnosti italijanskih vojaških sodišč v coni in italijanskih civilnih sodišč zunaj cone (npr. v Rimu), 2. nadaljevanje delovanja civilnih sodišč v coni, ki pa morajo delovati po smernicah pravosodnega oddelka vrhovnega komisarja in prevzamejo tudi že začete kazenske zadeve dotedanjih italijanskih vojaških sodišč, 3. uvedbo posebnega sodišča za javno varnost (Sondergerichtshof für die öffentliche Sicherheit) in navedba dejanj, katerih storilce to sodišče kaznuje s smrtjo ali hujšimi zapornimi ali denarnimi kaznimi.

Dr. Rainer je v tej odredbi določil, da predsednika in člane posebnega sodišča za javno varnost imenuje on sam, da pa postopek začne in zastopa obtožbo višji vodja SS in policije v operacijski coni. Posebnemu sodišču se pri postopku ni treba držati nobenih predpisov o postopku, mora pa vsekakor zaslišati obtoženca. Proti sodbam posebnega sodišča ni dopustno nobeno pravno sredstvo, kar pomeni, da se obsojenec ne more pritožiti in ni tudi nobenega drugostopenjskega sodišča. Ne vemo, kdaj je dr. Rainer imenoval predsednika in člane posebnega sodišča in koga je imenoval. Imamo pa nekaj podatkov, da je tako sodišče res obstajalo.

Vodja pravnega oddelka pri vrhovnem komisarju dr. Paul Messiner, ki je tak oddelk vodil tudi v Celovcu, je 26. oktobra 1943 izdal izvršilna določila k Rainerjevi odredbi o sodstvu. V njih je določil, da je vrhovni pravosodni organ v coni vrhovni komisar oziroma njegov pravosodni oddelk v Trstu in da so za dajanje nasvetov pravosodnim organom v pokrajinah nemškim svetovalcem dodani vodje pravosodnih oddelkov. Nato je določil podrejenost in nadrejenost posameznih vrst sodišč v operacijski coni, in sicer tako, da sta višje deželno sodišče (Corte d'Appello Trieste) in generalno tožilstvo v Trstu podrejena neposredno pravnemu oddelku vrhovnega ko-

misarja, deželna sodišča (tribunali) v Trstu in Kopru, Gorici, Pulju, Reki, Vidmu (Udine), Tolmeču in Pordenonu ter apelacijsko sodišče v Ljubljani z vsemi preturami v Julijski krajini in okrožnimi ter okrajnimi sodišči v Ljubljanski in Reški pokrajini, kakor tudi tožilstva pri vseh teh sodiščih pa pravosodnim oddelkom pri nemških svetovalcih v pokrajinah.

Po nekaterih redkih podatkih bi lahko sklepali, da so poleg posebnega sodišča za javno varnost, o katerem govori že omenjena Rainerjeva odredba, bila posebna sodišča tudi v pokrajinah. Toda tudi o sestavi teh sodišč nimamo podatkov razen za tisto v Gorici, sodimo pa, da so bile po svoji organizacijski sestavi in načinu delovanja prej policijske komisije za izrekanje kazni, kakor pa prava sodišča. Tudi ni znano, kakšne zadeve so obravnavala ta posebna sodišča v pokrajinah, verjetno bolj gospodarskopoliitične prestopke (črna borza, navijanje cen, črni trg, prekupčevanje, tihotapstvo itd.). Iz nekaterih dopisov je tudi razvidno, da niso redno delovala.

Pozimi 1943—1944 je Mussolini v svoji fašistični državi v Severni Italiji ustanovil posebna sodišča v pokrajinah (tribunali provinciali straordinari) za obravnavo političnih kazenskih zadev. Sredi januarja 1944 je vrhovni komisar dr. Rainer odredil, naj se v operacijski coni »Jadransko primorje« delo fašističnih posebnih sodišč omeji na čisto strankine notranje preiskave in da nikakor ne smejo opravljati nobene dejavnosti, pri kateri bi izrekli strožjo kazen kot je izključitev iz fašistične stranke, torej npr. zaporne kazni ali smrtno kazen. Videmski prefekt Riccardo de Beden pa je 12. februarja 1944 poročal Mussoliniju, da mu je nemški svetovalac 10. januarja 1944 sporočil, da vrhovni komisar dr. Rainer meni, da v vsej operacijski coni »Jadransko primorje« niso potrebna pokrajinska posebna sodišča. Tako so bila za obravnavo političnih kazenskih zadev v operacijski coni »Jadransko primorje« le okupatorjeva sodišča.

O delovanju posebnega sodišča za javno varnost v Gorici imamo podatke za dve »obravnavi«. Podružnica komisije za ugotovitev vojnih zločinov za Slovensko Primorje za okraj Gorica je v prijavi št. 168 navedla, da so bili člani tega sodišča dr. Wilhelm Sassarek iz Trsta, major Karl Tauss, Herbert Wuth in Heinrich Danger. Zločin je na kratko opisala takole: »Preki sod v Gorici je dne 30. 12. 44 obsodil in dal ustreliti sledeče partizane: Orel Anton, učitelj iz Bilj, roj. 15. 3. 1915. — Kacin Franc, roj. 30. 9. 1920 v Idriji. — Marino Anton, roj. 15. 4. 1919 v Marsali (Sicilija). — Galante Serafino, roj. 2. 10. 1920 v Riberia (Sicilija). — Selvaggio Fernando, roj. 26. 3. 1926 v Galipoli (Lecce). Obsodba je bila izvršena na Goriškem gradu. Po izvršitvi sodbe so nalepili lepake po mestu s točnimi osebnimi podatki žrtev, z dodatkom, da so bili nevarni elementi in da so krivdo pripoznali. — Navedene žrtve so bili ulovljeni partizani pri raznih čistkah v goriški pokrajini. Do obsodbe je prišlo zaradi usmrčitve nekega nemškega vojaka na Šempetrski cesti pri Gorici z neznanici. Na prijavi je nekdo pripisal s svinčnikom: »Obsodbo je dal izvršiti predstojnik SD Wuth Herbert.«

Za drugo »obravnavo« pa zvemo iz prijave zločina št. 1726, ki jo je 27. 2. 1945 sestavil okrajni urad za ugotavljanje zločinov za Gorico.

Takole pravi:

»7. 2. 45 se je vršil na goriškem sodišču proces pred nemškim policijskim posebnim sodiščem »Sondergericht« proti sledečim partizanom: Miklavič Maks, trg. iz Kobarida, Manfreda Franc iz Idrskega, krojač, Florjan Cvetko iz Dornberka ali okolice, Dante Constantini, bivši orožnik (Italijan) in še nekemu italijanskemu zrakoplovcu, za katerega ime se ni dalo izvedeti. Bili so vsi brez obrambe. Proces se je vršil za zaprtimi vrati. Vsi so bili na smrt obsojeni. Sodba je morala biti



Požig vasi Lipa in pokol vseh prebivalcev 30. aprila 1944

izvršena drugi dan zjutraj na Goriškem gradu in res so jih zjutraj tistega dne odpeljali na grad. Tam so bile že pripravljene krste (truge) in vsak je moral sesti na svojo krsto in tako čakati nad tri ure. Dva sta padla v nezavest med tem čakanjem. Potem so zopet vse pripeljali v zapore, ker je menda prišel ukaz, da se sodba ne sme izvršiti. Vse izgleda, da bodo pomiloščeni zaradi raznih intervencij, a gotovega ni še nič.

Da je prišlo do teh obsodb, je kriv znani skvadrist Mario Decolle iz Gorice in neki gotovi Longo. Oba sta napravila podpisano ovadbo proti zgoraj navedenim obsojencem, da jih dobro poznata, kot češ, da so bili oni pri napadu na Pevmski most pri Gorici. To je bila glavna obtožba.

Glavni sodnik tega procesa je bil Sasarek iz Trsta. (...)»

V povojni prijavi zločina št. 202 so besedilo spremenili tako, da so poleg sodnika Sassareka iz Trsta navedli še člane Karla Taussa, Herberta Wutha in Heinricha Dangerja. Do tedaj so tudi že izvedeli za usodo obsojencev: »Prišel je protiukaz in vsi so bili spet prepeljeni v goriške zapore, kjer so bili kot talci, od katerih je bil Dante Constantino ustreljen dne 4. 4. 45, ostali (pa) izpuščeni 30. 4. 45.«

O »obravnavi« pred posebnim sodiščem za javno varnost v Trstu imamo na voljo podatek iz povojnega časa, prijave goriške podružnice komisije za ugotovitev vojnih zločinov za Slovensko Primorje. Dne 1. avgusta 1944 je oddelek znanega zločinca Gaetana Collottija aretiral v Gorici nekaj Slovencev in Italijanov ter jih odpeljal v tržaške zapore. Pred posebno sodišče v Trstu so prišli v dveh skupinah, in to 25. oktobra in 17. novembra 1944. Član sodišča je bil že omenjeni dr. Sassarek. Dr. Guido Coccanis, Raffaele Valente, Delfido Paglilla, Ferdinando Cutroffello in

Lojze Komjanc so bili obsojeni na smrt, vendar so jim smrtno kazen spremenili v dosmrtno ječo. Nekaj obtožencev je bilo oproščenih zaradi pomanjkanja dokazov.

Ko so se nekateri policijski organi pritoževali, da posebna sodišča ne poslušajo redno, zaradi česar je trpelo tudi njihovo delo, saj so bili zastopniki obtožbe, se je dr. Messiner izgovarjal, da ima v vsej operacijski coni na voljo le 6 nemških sodnikov. Esesovski major Michalsen se je npr. pritoževal, da je v Pulju »državni tožilec posebnega sodišča nek prastari gospod, ki nima potrebnega zagona, da bi kazenske zadeve tako peljal dalje, kot bi bilo potrebno« in je prosil, da bi v času, ko posebno sodišče še ni sposobno za delo, uvedli naglo sodišče (Standgericht). Esesovski poročnik Prasch, vodja izpostave varnostne policije in varnostne službe v Pulju, se je pritoževal takole: »Posebno sodišče v Trstu sodi po paragrafihi. Pri trdovratnosti komunistov ni priznavanj ali pa so ta le delna, tako da sledijo oprostitev, oziroma se prosi varnostno policijo, naj obtoženca pošlje v koncentracijsko taborišče. Po poslednjih izkušnjah se obravnave zavlačujejo, tako da zadev za sedaj ne izročajo posebnemu sodišču.«

Po nekaterih podatkih so bili udeleženi pri delovanju posebnih sodišč v Julijski krajini poleg dr. Paula Messinerja tudi dr. Hinterberger, dr. Martinek, Kirchmaier, dr. Wilhelm Sassarek in Anton Dominigg. Za dr. Martineka, ki je bil direktor deželnega sodišča (tribunala) v Trstu, pravi dr. Messiner, da ga nekaj časa ni mogel poslati v Pulj, ker ga je nujno potreboval za obravnave posebnega sodišča v Trstu, Vidmu (Udine) in Gorici.

Da v operacijski coni »Jadransko primorje« niti glede tistega najmanjšega pravnega varstva, ki so si ga celo želeli nekateri okupatorjevi funkcionarji, ni bilo nobenega reda, pričajo podatki o prizadevanju dr. Rainerja, da bi napravil nek red pri »sojenju tolovajem in drugim političnim zločincem«. To vprašanje so obravnavali kar na dveh sestankih, in to 10. marca 1944 v Innsbrucku in 1. junija 1944 v Trstu. Na drugem sestanku, ki sta se ga poleg dr. Rainerja in njegovih sodelavcev udeležila tudi generala von Zangen in Kübler ter von Stuttenheim iz državne pisarne v Berlinu, so razpravljali predvsem o razmejitvi pristojnosti med vojaškim in civilnim sodstvom. Dr. Rainer je izjavil, da je zanj zelo pomembno, »da politični zločinci v operacijski coni ne bi bili likvidirani brez obsodbe. To je velikega pomena glede na mentaliteto prebivalstva. Značilno za to, kako pomembno je to vprašanje, je dejstvo, da niti partizani ne streljajo ljudi zunaj bojev, ne da bi jih prej postavili pred neko izredno sodišče in obsodili, samo da ne bi prizadeli ljudskega občutka«. Dr. Rainer je namreč že 24. maja 1944 izdelal obsežno »odredbo o zaščiti reda v operacijski coni Jadransko primorje« (Ordnungsschutzverordnung), v kateri je določil kazni za posamezne vrste kršitve reda. Obravnava jih posebno sodišče za javno varnost (Sondergerichtshof für öffentliche Sicherheit). Pridržal si je pravico, da nadcono ali njenimi deli razglasi izredne policijske ukrepe (Polizeistandrecht), ko višji vodja SS in policije določi ukrepe za zagotovitev reda ne glede na pravne predpise. V tem primeru delujejo policijska nagla sodišča (Polizeistandgerichte), katerih sodbe potrjuje višji vodja SS in policije.

Ker pa vojska, ki se je tudi imela za odgovorno za vzdrževanje reda v operacijski coni, ni povsem soglašala z vsebino Rainerjeve odredbe, je ta zadržal objavo odredbe. Do julija 1944 so se sporazumeli, da bodo odredbo objavili, bodo pa tudi objavili odlok o vojaškem sodstvu v operacijski coni »Jadransko primorje«. Po tem odloku naj bi vojaška sodišča obravnavala le zadeve, v katerih je obtoženec neposredno napadel vojake ali vojaške objekte. Vendar odloka, ki ni bil samo napisan, temveč tudi že podpisan, niso objavili, ker je Hitler po veliki stavki na Danskem na sestanku 1. julija 1944 izjavil, da je stavko vzpodbudila objava 6 smrtnih obsodb



Aretacija civilnih prebivalcev v hajki na Krasu zgodaj spomladi 1944 (MLRS)

danskih saboterjev. »Führer je nato dal navodilo, da za sedaj ne bo nobenih obravnav pred vojaškimi sodišči. S tem bi le ustvarjali mučence. Likvidacija teroristov in saboterjev v zasedenih območjih naj bo v prihodnje zadeva varnostne službe.« (Die Liquidierung von Terroristen und Saboteuren in den besetzten Gebieten sollen künftig durch den SD erfolgen.) Nato so v Hitlerjevem glavnem stanu pripravili t. i. »Terorerlass«, ki so ga izdali 30. julija 1944. Vendar ga mi ne poznamo.

Kolikor poznamo sedaj razmere glede zgodovinskih virov, lahko sklepamo, da ne bo mogoče nikdar ugotoviti niti približnega števila tistih, ki jih je nemška policija določila za smrt ali pa jim je smrtno kazen izreklo posebno sodišče za javno varnost. Vemo le, da je žrtev na stotine, saj sklepajo, da naj bi samo v tržaški Rižarni uničili od dva do štiri tisoč oseb. Med najbolj množična uboja naših ljudi, ki jih je obravnavala nemška varnostna policija in jih tudi določila za smrt, je ustrelitev 72 oseb na openskem strelišču dne 2. aprila 1944 in obešenje 52 oseb v Via Ghega v Trstu dne 21. aprila 1944. V obeh primerih je šlo za maščevalno dejanje za dva partizanska diverzantska napada, prvega na kinodvorano na Opčinah, drugega pa na oficirski dom v Trstu. Takoj po prvem napadu je vrhovni komisar dr. Rainer v svojem uradnem listu objavil odredbo o policijskih izrednih ukrepih (Polizeistandrecht) na Opčinah in pooblastil višjega vodjo SS in policije za vse ukrepe, ki so potrebni »za vzdrževanje in obnovo javnega reda in varnosti javnega življenja«. »Nemška policija« pa je nato s posebnim razglasom v obliki plakata razglasila vest o ustrelitvi 72 talcev na Opčinah. Kot vemo sedaj, so bila trupla teh talcev prva trupla, ki so jih pripadniki akcijskega oddelka »Reinhard« sežgali v na novo sezidanem krematoriju v tržaški Rižarni. Večino tistih političnih jetnikov, ki sta jih policija in omenjeno posebno

sodišče za javno varnost določila za usmrtitev, so na krut način pomorili pripadniki akcijskega oddelka »Reinhard« v tržaški Rižarni in njihova trupla upepelili v tamkajšnjem krematoriju. Vemo pa za nekaj primerov, ko so jetnike usmrtili drugod, npr. v Gorici, pri San Giovanniju del Natisone, Palmanovi itd.

Postopek, ki smo ga navedli, pa ni zajel vseh ljudi, ki so tako ali drugače padli v kremplje nemške policije. Če se je policijskemu uradniku zdelo, da prijeti ne bi mogel koristiti nadaljnjemu izsledovanju pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja, so ga navadno ustrelili ob prijetu ali pa na poti in v poročilu navedli, da so ga ustrelili zato, ker je skušal pobegniti. Takšni primeri so bili zlasti pogosti v večjih policijskih čistkah, če so v njih zajeli kakšne zanje nepomembne partizane in ko so v krajih, ki so veljali za naklonjene partizanom — in takšnih je bilo v Slovenskem primorju in Istri zelo veliko, postrelili »sumljive« moške. Znani pa so tudi primeri, da so jetnika pripeljali iz zapora na teren, da jim je pokazal skrivne objekte narodnoosvobodilnega gibanja, za katere je vedel, pa so ga nato ustrelili kar na tistem kraju. Praviloma bi morale vse kolaboracionistične enote jetnike po prvem zaslišanju izročiti nemški varnostni policiji, vendar se tega niso držale v vseh primerih in so tudi same pobijale jetnike.

Pri pobijanju jetnikov in civilnega prebivalstva se je nemška policija ravno v Slovenskem primorju in Istri izkazala po posebni krutosti. Znan je okruten način pobijanja jetnikov v tržaški Rižarni, znan primer obglavljanja dveh ujetih partizanov v Krnicah nad Idrijo, v Brkinih so maja 1944 pobijali vse moške prebivalce vasi tako, da so jih zaprli v gospodarska poslopja, s strojnicami ali brzostrelkami prestrelili noge ter jih polili z bencinom, da so goreli kot bakle itd.

Nemška policija v operacijski coni »Jadransko primorje« je imela nalogo, da zasleduje in uničuje vse nasprotnike nemškega rajha in je to nalogo tudi opravljala. Potrebno pa bi bilo še raziskati, ali je vse politične nasprotnike zasledovala in uničevala enako intenzivno in imela pri odrejanju ljudi za usmrtitev enaka merila. Domnevamo, da temu ni bilo tako in da je bila bolj vztrajna in zagrizena, okrutna in nečloveška v boju proti narodnoosvobodilnemu oziroma odporniškemu gibanju kot proti drugim skupinam političnih nasprotnikov. To bi bilo tudi razumljivo, saj je narodnoosvobodilno oziroma odporniško gibanje bilo za nemški rajh neprimerno bolj nevarno in škodljivo kot pa samo miselni nasprotniki. Vendar pa domnevamo tudi, da je imela nemška policija tudi različna merila glede tistega dela narodnoosvobodilnega oziroma odporniškega gibanja, ki so ga vodili komunisti, in onega dela, ki mu ni šlo za revolucionarne spremembe. Da so v tržaški Rižarni umirali predvsem slovenski in hrvaški partizani in aktivisti OF ni samo vzrok v veliki številčni premoči tega narodnoosvobodilnega gibanja, temveč tudi v različnih merilih nemške policije pri določanju političnih nasprotnikov za usmrtitev. Vse vidnejše partizanske in politične funkcije jugoslovanskega narodnoosvobodilnega gibanja in vidnejše italijanske komuniste, je nemška policija, če jih je prišla, poslala na morišče, medtem ko je vidnejše voditelje italijanskega odporniškega gibanja v Julijski krajini, če niso bili komunisti, poslala v koncentracijsko taborišče, razen enega primera (Paolo Retti).

Med ukrepe nemške policije za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju sodijo tudi pogromi proti prebivalstvu celih naselij ali območij. Nemški policiji je bilo jasno, da večina prebivalstva, zlasti slovenskega in hrvaškega, zavestno podpira narodnoosvobodilni boj in se vanj tudi vedno bolj vključuje, saj mu samo ta lahko prinese narodno in socialno osvoboditev. Zato si ni posebej prizadevala, da bi ločila »krive« od »nedolžnih« ali da bi natančneje ugotavljala stopnjo »krivde« in odgovornosti; za ta posel se ji je zdelo neustrezno trošiti svoje sile. Sicer pa če izvajamo



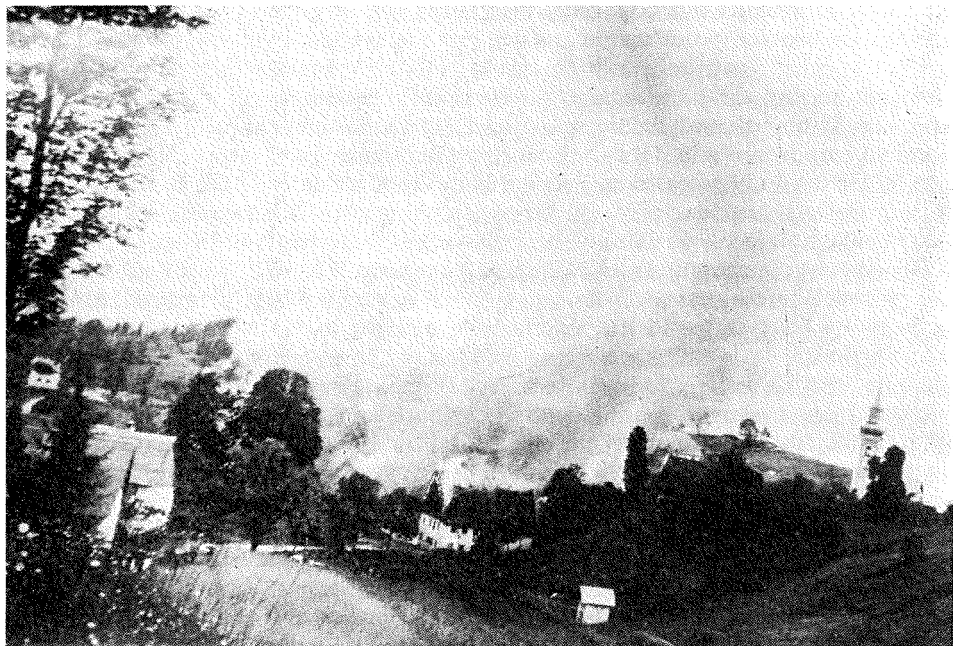
Požig vasi v Brkinih 18. maja 1944 (MLRS)

primere, kot je npr. Lipa, v kateri je nemški okupator pobil prav vse ljudi, celo zelo majhne otroke, potem je nemška policija delala skoraj enako, kot pred njo fašistična, zlasti generalni oziroma specialni inspektorat javne varnosti v Trstu, ki sta od pomladi 1942 do jeseni 1943 požgala precej vasi in pobila brez poprejšnje obsodbe precej moških. Ni torej nič čudnega, če so skupaj z nemško policijo (in tudi vojsko!) pri množičnih požigih vasi in pobijanju ljudi sodelovali tudi oddelki italijanskih kolaboracionistov. Nekateri kolaboracionistični oficirji so bili celo pobudniki takih dejanj. Poveljnik italijanskega domobranskega alpinskega polka »Tagliamento« polkovnik Zuliani v Tolminu je 26. julija 1944 sam predlagal nemškemu komandantu SS in policije za goriško pokrajino majorju Taussu, naj pri družinah treh »izdajalcev«, ki so sodelovali s partizani pri napadu na komandirja svoje čete in nato pobegnili iz enote, požgo hiše in ustrelijo po enega moškega družinskega člana in druge zapro, pri družinah ubežnikov pa naj požgo hiše in zapro družinske člane.

Ce je bilo glede pravnega varstva prebivalstva med posamezniki ali ustanovami nekaj razlik v pogledih in so si nekateri prizadevali vsaj za zunanji videz pravnega varstva, ni bilo glede maščevalnih ukrepov skoraj nobene razlike. Tako pri policijskih kot vojaških poveljstvih so bila nenehno prisotna opozorila, da je treba čimbolj ostro odgovarjati na partizanske akcije. V literaturi že nekajkrat omenjeno in celo objavljeno povelje vojaškega poveljnika v coni generala Küblerja z dne 24. februarja 1944, da se je treba v protipartizanskem bojevanju držati načela »zob za zob in glavo za glavo« (»6. V boju je pravilno in potrebno vse, kar pelje k uspehu. Kril bom vsak ukrep, ki ustreza temu načelu. 7. Tolovaje in njihove prostovoljne pomagače je treba obravnavati izredno trdo. Ujete tolovaje je treba obesiti ali ustreliti. Kdor prosto-

voljno podpira tolpe s tem, da jim daje stanovanje ali hrano ali pa prikriva njihovo bivanje ali jim nudi neko drugo pomoč, je zapisan smrti in ga je treba pokončati.«) je smiselno enako Kesselringovemu povelju iz začetka aprila 1944, ki so ga kot napotilo razglaševali tudi v uradih nemške varnostne policije in varnostne službe. Kesselring je opozarjal, da bo omahljive in neodločne oficirje v protipartizanskem bojevanju poklical na odgovornost, da pa ne bo kaznoval tistih, ki bodo delali preostro. In nato dobesedno: »Pri napadih je treba takoj obkoliti okolico kraja in prijeti vse civiliste v bližini, ne glede na to, kdo so in kaj so. Pri posebno hudih napadih se lahko požge hiše, iz katerih so streljali.« V popolnoma enakem duhu je tudi naslednje določilo tega povelja, da bodo višji štabi upoštevali morebitne zamude pri poročanju, ki bodo nastale »zaradi izvedbe takojšnjih protiukrepov. Takojšnja kazen je pomembnejša kakor pa čimprejšnje poročilo«. S tem poslednjim določilom je namreč Kesselring poudaril veliko samostojnost enot pri določanju maščevalnih ukrepov, ki so vedno prizadeli civilno prebivalstvo. Iz zapisnika nekega sestanka pri vojaškem poveljniku operacijske cone »Jadransko primorje« v začetku leta 1944 zvemo, da je pri nemški vojski imel že komandant bataljona, in seveda tembolj poveljniki večjih enot, pravico odločati o požiganju hiš in vasi. Pri policijskih enotah sicer ne vemo za tako merilo, lahko pa sklepamo, da tam ni moglo biti bistveno drugače; zakaj naj bi imel nek poveljnik policijske enote glede tega manjše pristojnosti, kot vojaške, če pa se je ravno policija imela za odgovorno pri vzdrževanju reda in miru. Poznamo pa seveda tudi tozadevne pristojnosti zavarovalnih komandantov; kjer so bili imenovani ti, so imeli tista območja kot v izjemnem stanju, kjer je o vsem odločila le komandantova volja. Razumljivo je torej, da pri tolikih osebah, ki so imele odločati o požigu hiš in vasi, ni bilo vedno enakih meril o tem, kdaj se kaj požge in koliko se požge. Požgalj pa so ogromno; saj v nobeni drugi slovenski pokrajini nemški okupator ves čas okupacije ni požgal toliko hiš in vasi, kakor jih je v Istri in Slovenskem primorju od jeseni 1943 do pomladi 1945. Kaže, da je že nemški okupator sam začel gledati na takšne razmere kot na začetek anarhije in se je moral poveljnik redarstvene policije v operacijski coni »Jadransko primorje« polkovnik Herman Kintrup obrniti na svoje policijske enote s posebnim poveljem o požiganju hiš in vasi. V uvodu je povedal, da ga razni pripetljaji pri akcijah v poslednjem času vzpodbujajo k nekaterim pripombam, nakar je ukazal: »Sistematično požiganje krajev in poslopij se lahko vrši samo na izrecno povelje višjega vodje SS in policije. Prebivalstvo je treba prej odstraniti.« Naslednja določila govore o skrbi za preprečitev prevelikega širjenja požara, ohranitev in način uporabe zaplenjenih predmetov itd.

Kot že rečeno, so tudi vojaške oblasti v operacijski coni izdajale povelja, da je treba z vsemi možnimi sredstvi zatirati narodnoosvobodilno gibanje in da je tudi za nemško vojsko veljalo načelo, da je pravilno in koristno vse, kar služi zatiranju narodnoosvobodilnega gibanja. Zato tudi pri tej nalogi včasih ni bilo razlike med policijskimi in vojaškimi enotami. Iz ohranjenih dokumentov lahko ugotovimo, da so tudi vojaške enote opravljale policijske naloge, kot npr. aretacije pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja, požiganje celih naselij, ustrelitve ujetnikov itd. Tako je komandir 2. čete 137. rezervnega polka planinskih lovcev po hajki v Gabrovici v Istri 7. septembra 1944 poročal, da so prijeli štiri osumljene ter nadaljeval: »Kljub temu da smo ujetnikom predočili obremenilna dejstva, so ti neprestano zanikali, tako da sem se moral poslužiti ostrejših ukrepov in zagroziti s smrtno kaznijo. Dal sem jim še 1 uro časa za premislek. Ker ujetniki niti po preteku tega časa niso hoteli nič izpovedati in so se nam prezirljivo posmehovali, smo jih v okolici Dekanov ustre-



Požig vasi Šebrelje na Cerkljanskem 10. junija 1944 (MLRS)

lili.« Konec leta 1944 je poveljnik omenjenega polka polkovnik Schulze poročal, da je njegov polk skupaj s 1046. polkom v Gabrovici prijel 123 oseb.

Pri zločinah nad prebivalstvom operacijske cone »Jadransko primorje« niso zastajali niti oddelki, ki jim boj z orožjem v roki ni bila glavna naloga, npr. pripadniki propagandnega akcijskega oddelka v Trstu. Tako je vodja akcijske enote za Istro, esesovski podoficir August Haas 30. marca 1944 poročal, da so pri Vodnjanu, kjer je bil prejšnji dan napaden major Herzog, »napravili kratek proces in vse, kar je bilo v okolici, iz varnostnih razlogov zravnali z zemljo«.

Ni mogoče enostavno in posplošeno govoriti o uspehih in neuspehih delovanja nemške policije pri zatiranju narodnoosvobodilnega gibanja. Po jeseni 1943 nemški okupator prav gotovo ni mogel več zasledovati cilja, da popolnoma uniči narodnoosvobodilno gibanje, ker je to bilo že zelo utrjeno in razširjeno. Zato so lahko bili cilji nemškega okupatorja v operacijski coni »Jadransko primorje« manj zahtevni; prizadeval si je, da narodnoosvobodilnemu gibanju prizadene čimvečje izgube in ga čimbolj duši. Šlo mu je predvsem za to, da bi imel čimbolj varen promet preko tega strateško zelo pomembnega, prehodnega območja. Zato je tudi imel t. i. zavarovalne komandante, ki jih v nekaterih drugih predelih ni imel. Vsaj na takšnih območjih je skušal obdržati premoč in reči je treba, da je uspel jeseni 1943 ustvariti nekakšno ravnotežje sil: tiste prometne poti, ki so bile zanj življenjskega pomena, je s krčevitim odporom proti narodnoosvobodilni vojski obdržal v svojih rokah. Ker sta bila v operacijski coni »Jadransko primorje« za okupatorjevo varnost dva pomembna dejavnika: policija in vojska, sta si seveda oba lastila zasluge, da razmere niso bile še slabše. Tako so npr. 8. maja 1944 v štabu armadne skupine generala von Zangna razpravljali o razmerah v omenjeni coni in je v zapisniku tudi tole: »Poveljnik (general von Zangen — op. T. F.) poudarja, da bi mi morali Istro v kratkem času zapu-

stiti, če bi general Kübler odpovedal pri zatiranju tolp. Samo njemu in njegovemu jasnemu in brezkompromisnemu načinu gre zasluga, da razmere niso postale še slabše. Uspehi pri zatiranju tolp so last poveljnika operacijske cone, policija tega s svojimi močmi ne bi zmogla. (...) Poveljnik poudarja, da v Istri ne sestavljajo tolp samo nekateri nahujskani ljudje, ki se skesano vračajo, temveč da gre za veliko zasnovano, zelo dobro vodeno, vojaško uporniško gibanje. Naše sile so že sedaj prešibke, da bi ga zatirale. Vrhovni komisar (dr. Rainer — op. T. F.) to zanika; on hoče postati gospodar položaja s političnimi sredstvi. Če pa bo s tem načinom doživel polom, naše sile še daleč ne bodo dovolj, da bi obdržale območje.»

Nemškemu okupatorju je uspelo, da je v ofenzivnih operacijah nekajkrat občutneje prizadel narodnoosvobodilno vojsko, npr. novembra 1943 v Beneški Sloveniji, aprila 1944 v Ledinah pri Idriji, avgusta 1944 na Krnu, marca in aprila 1945 v Trnovskem gozdu itd. Toda tudi narodnoosvobodilna vojska mu je povzročila nekaj hudih udarcev. Nemška policija je imela še največ uspeha v nekaterih večjih mestih, zlasti v Trstu, kjer je skupaj z italijanskimi kolaboracionisti uspela izslediti in prijeti nekaj vidnejših funkcionarjev slovenskega in italijanskega narodnoosvobodilnega gibanja. Zategadelj so bili nemški policijski oficirji in podoficirji deležni tudi posebnih priznanj in odlikovanj. Poleg železnih križcev, križcev za vojne zasluge itd., so za uspehe pri zatiranju narodnoosvobodilnega gibanja podeljevali značke za boj proti partizanom (Bandenkampfabzeichen), in sicer v treh stopnjah: zlate, srebrne in bronaste. Nimamo sicer podatkov, kdo vse si je takšno značko zaslužil, vemo pa, da je dobil Globocnik septembra 1944 srebrno, da je zlato značko dobil edino Helmut Prasch in da so bronaste značke dobili oficirja dr. Karl Patig in Wilhelm Alwang ter podoficirji Heimann, Heyna, Ludwig Schmidt, Stark in Husar, vsi pripadniki varnostne policije in varnostne službe.

Med tistimi, ki so si pridobili nekaj odlikovanj za sodelovanje pri zatiranju narodnoosvobodilnega gibanja, je bil tudi esesovski major Georg Michalsen. Poleg drugega je dobil tudi značko za boj proti partizanom in železni križec drugega razreda, bil je tudi med prvimi kandidati za železni križec prvega razreda. Globocnik ga je za nagrado predlagal za čin esesovskega podpolkovnika, česar pa v Berlinu iz formalnih razlogov niso upoštevali. Globocnik je 11. 2. 1945 ponovno pisal v Berlin, da je »zelo žalosten, kajti ne gre samo za zvestega tovariša, temveč tudi za dejansko delo«. Povedal je, da je imel Michalsen v svojem štiriletnem delu pri njem poleg drugih tudi tele funkcije:

- »1. V Lublinu je M. vzpostavil in vodil tujerodne oddelke.
2. V akciji »R« je M. sodeloval na samostojen in odločilen način in je na primer odločilno vplival na hude boje v Varšavi, poleg tega je v 5 dneh očistil Bialystok.
3. Tukaj je komandant SS in policije za tržaško pokrajino in popolnoma uspešno vodi nekaj tisoč mož, med katerimi so Nemci v manjšini in tujerodci v večini.
4. Poleg tega je sedaj postal komandant Slovenskega udarnega polka.
5. Za svoje odločne protipartizanske akcije v Istri je dobil železni križec drugega razreda in značko za boj proti partizanom. Je eden prvih kandidatov za železni križec prvega razreda.

Michalsen je torej s svojimi akcijskimi sposobnostmi izpolnil vse pogoje za komandanta.«

Iz tega pisma smo torej izvedeli tudi za Michalsenovo sodelovanje v akciji »Reinhard«. On sicer ni vodil nobenega uničevalnega taborišča za Žide kot npr. Wirth, Hering, Stangl ali Reichleitner, pač pa je skrbel za izpraznjenje getov in pošiljanje Židov v uničevalna taborišča. Izvedeli smo tudi, da je sodeloval pri uničenju varšavskega geta spomladi 1943 ter da je postal poveljnik Slovenskega udar-

nega polka v Slovenskem primorju. Primorski domobranci so torej dobili zelo lepega komandanta!

Nemška policija v operacijski coni »Jadransko primorje« je dobila tudi nekaj splošnih priznanj. Tako sta generalfeldmaršal Albert von Kesselring in SS-Obergruppenführer Karl Wolff pohvalila Globocnika in njegove enote za uspehe v tednu zatiranja partizanov: »S popolno zavzetostjo vaše cele osebnosti so oficirji, podoficirji in možje povzročili tolпам hude udarce. Ponovno ste zavzeli območja, ki so bila začasno izgubljena. Osvobodili ste prometne poti, ki so pomembne za fronto.« Wolff je jeseni 1944 poveljniku varnostne policije in varnostne službe v Trstu SS-Brigadeführerju Wilhelmu Güntherju izrekel posebno zahvalo in čestitke »za uničenje tržaške federacije Komunistične partije Italije«. Himmler pa je 1. novembra 1944 v t.i. častnem listu pohvalil tudi »enote SS in policije pod vodstvom SS-Gruppenführerja in generallajtnanta policije Globocnika,« in sicer zaradi posebne hrabrosti in odpornosti v letu 1944 ter še posebej »pri bojih proti Titovim skupinam vzhodno od Vidma«. Ob koncu leta 1944 pa je Himmler ponovno izrazil priznanje Globocniku in njegovemu moštvu za delo v letu 1944.

Globocnik in njegove enote SS in policije so dobivale Himmlerjeva priznanja za mnogo manjše uspehe, kot so jih tisti čas dosegli nekateri drugi esesovski generali, npr. za uničenje varšavske in slovaške vstaje. To ponovno kaže na Himmlerjevo neizmerno naklonjenost do Globocnika in na pomen, ki ga je Himmler pripisoval še tako majhnim uspehom nemške policije v strateško in politično zelo pomembni operacijski coni »Jadransko primorje«.

Peter Hribar

Balada

*V senci cerkve črna vrsta,
na baretkah bela smrt,
na baretkah bela smrt —
vodi jih črnih iz Trsta.*

*Sveti mož, kaplan v ornatu
jim podeli blagoslov:
»Smrt, če bel ni, tudi bratu!
Bog pomagaj vam na lov!«*

*Odkoraka črna vrsta
z blagoslovom iz vasi,
za sledjo črnih iz Trsta
vodi jih, a sled je kri.*

*Mlad kurir se skriva v travi,
ranjen išče pomoči,
bela smrt se nadenj spravi,
biča ga vse do vasi.*

*So na smrt ga obsodili —
bičan bil je, opljuvan,
mrtvemu oči staknili
v imenu Kristusovih ran.*

*Sveti mož, kaplan v ornatu
jim podeli blagoslov:
»Smrt, če bel ni, tudi bratu!
Bog pomagaj vam na lov!«*

Dr. Radoslav Hrovatin

Zbirka revolucionarnih pesmi raznih narodov

Bilečanka: Pesem je bila prirejena in prevedena tudi v druge jezike. Kot primer navajamo prirejena prevoda v albanščino in slovaščino, ki se glasita takole:

Albansko besedilo:

*Nëmes pushkës bajonetës
që për qrakrrethon.*

*Lehtas niset grup i cetës
kah Italia shkon.*

*Gjama e çapit lang krisi
n'i shullat e italisë,
hej ja ho, hej ja ho.*

*Salarg je o vënd'i jonë
tutje na kan qit
për të vetmin fajin t'onë
se të duam me shpirt.*

Gjama e çapit lang krisi ...

Slovaško besedilo:

*S puškami a samopalmi,
s bajonetami,
k talianskym hraniciam dial'nym
šiel pluk oddany.*

*Za dni, za noci partizán
k talianskym hl'adi hraniciam.
Hej-ja ho! Hej-ja ho!*

*D'aleko je l'ud náš milý,
národ zbiedený.
Životy dat', srdcia, sily
l'udu chceme my.*

Za dni, za noci partizán ...

Diži se, narode radni: Pesem je bila znana tudi na Slovenskem že pred NOB in je krožila pod naslovom »Pesem Sofiji Perovski« (Primerjaj rokopisno pesmarico KUD »Jože Hermanko«, št. 7.).

Zdignete, brati, zastave: V pesmarici »Naša pesem«, DE 1949, str. 83, je objavljen slovenski prevod, ki se glasi takole:

*Dvignite, bratje, zastave, hej!
s kmečko krvjo poštropljene!*

*Brusite kose, sekire, hej!
Zapojte pesem puntarsko!*

*O, Gubec, upanje naše, hej!
v tem času bridke žalosti.*

*Kot zarja vzide pred soncem, hej!
tako, Matjaž, nas vodi ti!*

Mitrovčanka: Poljski izvirnik te pesmi, katere začetek besedila se je prvotno glasil »Do mazura stań wesolo...« (Pri mazurki bodi vesel), je zložil Ludwik Waryński leta 1886 v ječi v Varšavi. Sčasoma je pesem dobila naslov »Mazur kajdaniarski« (Mazurka v verigah), ki je bil preveden v esperanto kot »Katen-mazuro« (Al mazuro iru kune...). Slovenski prevod Mitrovčanke se glasi takole:

1. Hajdmo v kolo, robijaši!
V plesu je usoda.
Mitrovčanko si zapojmo,
ko da je svoboda.

2. V celici plesišče naše
je dvorana lažna,
in s krvjo so okrašena
nam odela vlažna.
3. Okovano nam telo je,
se s težavo ziblje;
toda duh nam čil in zdrav je,
ko naprej nas giblje.
4. Tja v svobodo skoz rešetke
pesem ta odmeva;
v njej usoda vsega ljudstva
misli nam preveva.
5. Mnogo naših so tirani
v krvi poteptali;
v slavo njim se bomo v boju
zanje maščevali.
6. Ko pa pride dan svobode,
čujte, robijaši —
peli bomo Mitrovčanko
brez okovov naših.

Konjuh planinom: Melodija te stvaritve je preoblikovana po napevu k poljudni ruski pesmi »*Liš' tol'ko v Sibiri zajmetsja zarja...*« (Prav ko se je v Sibiriji pojavila zarja). Na prvotno verzijo melodije je leta 1924 napisal komsomolec Nikolaj Kool' (roj. 1902) novo besedilo lirične komsomolske pesmi »*Tam, dvali za rekoj...*« (Tam daleč za reko). Ta pesem se je kmalu priljubila vojakom in se hitro širila. Postala je znana tudi po drugih deželah zlasti po posredovanju romana Nikolaja Ostrovskega »*Kak zakaljalas' stal*« (Kako se je kalilo jeklo). Objavljena je bila tudi v pesmarici mednarodnih revolucionarnih pesmi »*S čerVENOU zástavou vpred*«, 1961, str. 37, tudi v slovaškem prevodu »*Tam v diali za riekou...*«.

Kominterne: Slovensko besedilo »*To-varne, vstanite in vrste sklenite...*« ni nastalo po nemškem izvirniku, temveč po posredovanju ruskega prevoda »*Za-vody, vstavajte! Šerengi smykajte!...*«. Pesem so peli naši revolucionarji že pred NOB, kot priča ohranjeni slovenski prevod v rokopisni pesmarici KUD »*Jože Hermanko*«, št. 2, ki se glasi takole:

Tovarne, vstanite in vrste sklenite!
V borbo hitite, hitite, hitite!
Pripravite puške za bojni vihar!
V boj, proleterji, za svojo vi stvar!

Tovar'ši, ki v ječah ste temnih ujeti,
vi z nami ste, z nami, čeprav vas ni v četi.
Ne plaši fašistov nas beli teror.
Ves svet se že dviga na zadnji upor.

In luč leninizma nam pot razsvetljuje,
ves svet na udar kapitalu dviguje.
Dva razreda bijeta zadnji zdaj boj.
Svetovna je zveza sovjetov naš vzor.

Na zov kominterne v četi jekleni
pod prapor sovjetov, pod prapor rudeči!
Rudeče smo fronte bojevniki mi;
nikdar ne odstop'mo od svoje poti!

Rdeča armada: Pesem so v izvirniku peli naši revolucionarji že pred NOB, kot priča ohranjeno besedilo v rokopisni pesmarici KUD »*Jože Hermanko*«, št. 13. Na inačico napeva je nastala tudi srbska delavska pesem »*Budućeg sveta zidari smo mi...*«, ki jo objavlja S. Vukosavljev (Borbena pesma slobode, 1972, str. 99).

Po dolinah in po gorah: Primerljivo je obravnavala to pesem z upoštevanjem tudi jugoslovanskih inačic in verzij slovaška znanstvenica Sonja Burlasová v razpravi »*Ruská partizánska pieseň Po dolinam i po vzgorjam a jej slovanské verzije* (Slovenský národopis, Bratislava 1974, str. 543).

O Čapajevu (Vsevprek po Uralu Čapajev heroj...): V prevodu se glasi del besedila v 2. vrstici 1. kitice »*se spuščal*« za izvirni »*rvalsja*«, ki bi mu boljje ustrezal prevedeni »*se vzpenjal*« ali »*se dvigal*«.

Ivanjok: Med jugoslovanskimi partizani so ponekod na to melodijo s prevedenim besedilom pesmi »*Kad me majka na dug put ispraćala...*« plesali v kolu, imenovanem »*Vanjka*«. Na melodijsko varianto je leta 1941 v taborišču »*Ljug*« pri Bosanski Kostajnici borec Joco Marjanović zložil novo obsežnejšo pesem z začetkom besedila:

Hajd' u kolo složno svi partizani,
zaigrajmo sada mi partizanski...

Kmalu je tudi ta stvaritev rabila za petje k množičnemu partizanskemu plesanju. Ustrezni opis gibanja za plesanje je opravila Jelena Dopudža v svoji razpravi »*Partizanske i druge narodne igre u NOB na teritoriji BiH*« (Zbornik radova SAN, knj. LXVIII, Beograd 1960, str. 258-62).

Povej, tovariš: Na varianto melodije k tej pesmi so peli v Jugoslaviji že pred NOB besedilo »*Ne sja nam zračak svetli taj / od Marsa boga krvavog...*«, ki se je ohranilo pod naslovom Marš »*Rdeča zvezda*« v rokopisni pesmarici KUD »*Jože Hermanko*«. To besedilo je prevod pesmi v esperantu »*La ruĝarmearna stelo*« (*Ne de la Marso sanga di' / al ni lumadas la*

radi'...), objavljeno v esperantski pesmarici »Proletaria kantaro«, 1924, str. 117, kjer je kot avtor ruskega izvirnika naveden Demjan Bednyj.

Zapojmo bratje: Takšen je začetek besedila v slovenskem prevodu ruske pesmi »*Legko na serdce...*«, ki ima naslov »*Marš veselih rebjat*«, to je »Koračnica veselih otrok«. Pričujoča zbirka objavlja samo dve kitici izvirnega ruskega besedila, čeprav jih ima pet, prav toliko kot slovenski prevod.

Na morje in v vihar: Takšen naslov je dal Karel Destovnik-Kajuh svojemu prevodu ruske mornarske pesmi »Po morjam, po volnam«, ki so jo peli naši revolucionarji v izvirniku že pred NOB, kot priča ohranjeno besedilo pod naslovom »Mornar« v rokopisni pesmarici KUD »Jože Hermanko«, št. 21.

Riegova himna: Besedilo te pesmi je nastalo že v začetku prejšnjega stoletja. Zato spada pravzaprav v prvi razdelek pričujoče zbirke. Objavljena je samo prva kitica izvirnega španskega besedila, čeprav jih ima tri, prav toliko kot slovenski prevod.

Rumbala: Iz objavljenega notnega zapisa ni dovolj jasno razvidno, kako je treba pod note podložiti izvirno špansko besedilo.

Povej, kam greš, črnolaska: Poročila o posredovanju te pesmi sta objavila Tone Fajfar (Spomini na partizanska leta III, 1949, str. 123) in Jože Mekinda-Franci (Pohod II. grupe odredov na Štajersko, 1959, str. 29). Izvirna melodija je objavljena v omenjeni zbirki, ki sta jo pripravila S. Liberovici in M. L. Straniero in ki ima naslov »Canti della resistenza spagnola«, 1962.

Jetniki blata: Pesem je nastala v koncentracijskem taborišču Papenburg pri kraju Börgermoor. Prvi osnutek besedila je napisal rudar Johann Esser.

Enotna fronta: Po pričevanju Emila Jagra so pesem peli v izvirniku slovenski politični aktivisti že pred NOB.

Pesem o Karlu Liebknechtu: Glede na nemški izvirnik (*Auf, auf, zum Kampf*) bi bilo treba slovenski prevod nasloviti po začetku prve vrstice besedila »Naprej, na boj«, glede na vsebino pa »Pesem o Karlu Liebknechtu in Rozi Luxemburg«.

Korakaj smelo v lepši dan: Prevod in redakcija te pesmi sta bila zasnovana na esperantskem prevodu »*Antauen maršu, proletar'...*« (Naprej korakaj, proletarec) pod naslovom »*Maršo de finna Laboristaro*« (Koračnica finskih delavcev), ki je bil objavljen v pesmarici »Proletaria kantaro«, 1924, str. 148.

Na boj: Portugalski izvirnik te pesmi ima naslov »*A batalha*«.

Hej, tovariši in Naša pesem: Nastanek obeh pesmi je opisal sam skladatelj Marjan Kozina v članku »Nekaj o mojih partizanskih pesmih« (Koledar Osvobodilne fronte Slovenije, 1948, str. 151).

Vihrajte, zastave: Od prve objave te pesmi leta 1945 je veljal kot njen avtor skladatelj Marjan Kozina vse do svoje smrti leta 1966, kot je razvidno iz dokumentirane publikacije »Pesem borb in zmag«, ZB 1964, str. 81. Šele pozneje v izdaji »Zborovske pesmi«, PK 1970 str. 125, je naveden kot avtor glasbe Karol Pahor, ki pa je medtem tudi že preminil.

Obroč: Tudi nastanek te pesmi je opisal sam skladatelj M. Kozina v že zgoraj navedenem članku.

Domovina naša je svobodna: Tonalne značilnosti melodije v skladbi Viktorja Mihelčiča k tej pesmi so obravnavane v razpravi »Pentatonika u Jugoslaviji« (Rad X. kongresa folklorista Jugoslavije, Cetinje 1964, str. 255–67). Melodija skladatelja Pavla Šivica pa je bila prvič objavljena v pesmarici »Partizanski napevi«, IO OF 1945, str. 59.

Svobodna Slovenija: Medtem ko je prvotni vir melodije k tej pesmi v koračnici »Naprej« slovenskega skladatelja Davorina Jenka, pa je prvotni vir besedila v koračnici »*Iz kr'v, i dim i žalost...*« bolgarskega skladatelja Janka Mustakova. To je ugotovil Nikolaj Kaufman v razpravi »Vzaimovljaniia meždu jugoslavskata i b'lgarskata revoliucionna pesen« (Narodno stvaralaštvo — folklor, Beograd 1964, sv. 12, str. 943). Podrobneje je nastanek pesmi opisan v razpravi »Proces nastajanja revolucionarne pesme Svobodna Slovenija« (Makedonski folklor, Skopje 1969, str. 245–64).

Bojna pesem: Skladateljevi podatki o nastanku pesmi so bili objavljeni v publikaciji »Pesem borb in zmag«, ZB 1964, str. 82.

Pozdravi: Poleg skladateljevih podatkov v publikaciji, navedeni v dodatkih k prejšnji opombi, obravnava nastanek te pesmi tudi razprava »Medsebojni odnosi folklorne in umetne glasbene tvornosti na Slovenskem (Slovenska glasbena revija, 1951–52, str. 29–34).

V boj: Prvotno so na melodijo Karola Pahorja k tej pesmi peli besedilo Mateja Bora pod naslovom »Partizanska«, ki se glasi takole:

Razpnite čez ves svet vešala,
vaš bog so: rop, požig, umor!
Divjajte! Kri je zakričala!

Glavo je dvignil v nas upor!
 Hura, rdeči pionirji,
 v temelje, oboke bombe, ekrazit!
 Jutri rdeči inženirji,
 skozi slavoloke novi svet gradit!
 Hura, hura, hura, hura!
 Naš smeh se razvihra v domovih,
 s čim bomo prali kri? s krvjo!
 Prisluhnite, pri nas v gozdovih
 tesarji novih dno pojoo.

Na juriš: Nastanek besedila je opisal sam pesnik Tone Seliškar (Josip Ribičič, Partizanske pesmi, ZB 1968, str. 34), uglasbitev pa skladatelj Karol Pahor v članku »Partizanska pesem« (Delavska enotnost, 1956, št. 30). Že med NOB je bila pesem prevedena v italijanščino in prevod se glasi takole:

1. *Na juriš, na juriš, na juriš,
 Ridiamo alla morte sul viso,
 scherziam con la morte all'assalto.
 Con freddo sorriso
 gridiamo al nemico:
 »Se vengo che cosa vuoi far?
 Na juriš, ti tocca scappar«.*
2. *Na juriš, na juriš, na juriš,
 Del vento noi siamo più veloci
 le scarpe non toccan terreno
 e i bianchi feroci
 che aspettan frementi
 si senton gridar da lontan':
 »Na juriš, ohé partigian'!«*
3. *Na juriš, na juriš, na juriš,
 Già canta la nostra mitraglia
 per boschi, per valli, per monti
 colpisce non sbaglia
 dissangua il nemico
 il terreno già deve bagnar.
 Na juriš, ohé partigian'!*

Zdravica: Nastanek besedila je opisal sam pesnik T. Seliškar v publikaciji, navedeni v prejšnji opombi.

Nov svet: Nastanek pesmi je opisan v knjigi »Pesem borb in zmag«, ZB 1964, str. 83.

Pesem žena: Slovenski prevod je nastal marca 1944 in so ga prvotno peli na melodijo D. Šostakoviča k pesmi »Pesnja o vstrečnom«.

Komandant Stane: Zaradi večjega posega korektorjev je opomba k tej pesmi precej spremenjena in skrajšana. Podrobneje je opisal nastanek prvotnega besedila sam pesnik Cvetko Zagorski (Josip Ribičič, Partizanske pesmi, 1968, str. 55). Pesem je bila najprej objavljena 13. febr. 1944 v časopisu Glavnega štaba NOV in

POS poleg uvodnika, posvečenega komandantu slovenske vojske, generallajtnantu Stanetu Rozmanu. Uglasbitev pesmi je podrobneje opisana na podlagi skladateljevih podatkov v opombi zbirke »Zbo-rovske pesmi«, PK 1970, str. 213.

Pesem o svobodi (R. Gobec): Podrobneje je opisal nastanek pesmi sam ustvarjalec v knjigi »Pesem borb in zmag«, ZB 1964, str. 73.

Hej, brigade (Matej Bor): Novo besedilo zadnje kitice te pesmi je bilo objavljeno v dnevniku »Delo«, 1975, št. 98.

Pesem slovenskih brigad: Nastanek pesmi je podrobneje opisan v publikaciji J. Ribičiča, Partizanske pesmi, ZB 1968, str. 14.

Pesem XV. brigade: V pričujoči zbirki manjka druga kitica besedila, ki se glasi takole:

Čuvamo meje slovenske,
 v gorah ob bistrh vodah
 in dvigamo v zarjo zastavo,
 za svobodo zlato v boj! (Refren)

Pesem XVII. (Gregorčičeve) brigade: Nepopolni zapis te pesmi je bil poslan s terena kot prispevek za objavo v pesmarici, ki jo je izdala Založba »Borec« leta 1959.

Pesem Gradnikove brigade in Pesem Dolomitskega odreda: Podatki za opombo k obema pesmima izhajajo iz pisma A. Berlota, ki ga je poslal 11. IX. 1974 R. Gobcu.

V borbi krvavi: Prvotno besedilo te pesmi je obsegalo dve kitici, ki sta se glasili takole:

V borbi krvavi smo se rodili
 in prekalili svoje moči;
 v tisoč spopadih smo vragu izvili
 svobodo in pravdo iz kletih pesti.
 Zdaj na braniku svobode stojimo,
 saj vemo, da boj naš ni še končan;
 nad zmage plodovi zvesto bedimo,
 da žrtve bi naše ne bile zaman.
 Naša divizija skrbno varuje ...
 kar priborili smo si s krvjo;
 skritim sovražnikom smrt naznanjuje,
 narod svoj brani in ljubi zvesto.

Zaman naj se trudi mračna zalega,
 snuje še vedno nam sužnost, pogin;
 z nami je Tito in vsak mu prisega,
 da strebili bomo jo do korenin.
 Bodi na mestu, čuvar domovine,
 da rod naš svoboden v novih mejah
 v miru oral bo svoje doline
 in varno bo hodil po svojih stezah.

Naša divizija skrbno varuje ...

Jutri gremo v napad: Podatke o nastanku druge kitice te pesmi navaja J. Ribičič (Partizanske pesmi, ZB 1968, str. 15).

Naglo puške smo zgrabili: Rusko pesem »Po dolinam i po vzgorjam...« so naši politični aktivisti peli že pred NOB bodisi v izvirniku ali v nemškem prevodu »Durch's Gebirge, durch die Wüsten zog...«, kot priča ohranjeni zapis v rokopisni pesmarici KUD »Jože Hermanko«, št. 5, pod naslovom »Partizanski marš«. Pesem je v izvirniku posredoval tov. Edvard Kardelj članom »Slovenskega kluba« v Ljubljani. Septembra 1941 so se nekateri člani omenjenega kluba podali v partizane v t.i. »šolski logor« v Zali pod Osredkom v občini St. Vid pri Begunjah pri Cerknici. V tem taboru so poleg drugih revolucionarnih pesmi peli prvotno tudi navedeno rusko pesem v izvirnem jeziku. Med tem petjem se jim je porodila želja, da bi zložili tudi ustrezno slovensko pesem. Na pobudo Dušana Drolca-Corta, ki je pozneje v boju padel, in tovarišev so več dni kolektivno kovali novo slovensko besedilo na melodijo k omenjeni pesmi. Tako je nastala po spominu tov. Strojnika (Pismo Radovanu Gobcu 6. XII. 1973) v zadnjih dneh septembra 1941 prvotna verzija pesmi »Naglo puške smo zgrabili...«, katere besedilo se je le malo razlikovalo od poznejše objave v »Partizanski pesmarici«, OK KPS Kamnik 1944, str. 5 in katere prvi dve kitici se glasita takole:

1. Naglo puške smo zgrabili
in odločno z doma šli,
ko sovjetski so junaki
skupni boj oklicali.
2. Partizanski ostri strel
narodni upor bude,
z njimi vračamo fašistom
vse zadano nam gorje.

Ko v ranem jutru ptički so zapeli: Srbsko verzijo melodije predhodnice k tej pesmi je objavil A. Kalauz (Srbski napjevi..., str. 8), hrvaško pa V. R. Ružić (Biserje jugoslavenskih narodnih pjesama..., str. 109). Nastanek besedila je podrobno opisal Radovan Gobec v članku: Kako je nastala partizanska pesem »Ko v ranem jutru« (TV 15, 1965, št. 51 do 52) na osnovi pisma same pesnice, ki je zložila še eno kitico besedila in se glasi takole:

V smrtni sili partizan še uteče,
grmeči strela pa za njim gredo,

in ob potoku, ki po strugi teče,
on padel je za našo svobodo.

V hostah teh smo doma: Prvotna češka vojaška pesem »U naših kasáren...«, katere melodija je rabila kot osnova naši partizanski pesmi, je objavljena v zbirki »Písničky Karla Vacka«, 1. zv., Supraphon, Praha 1973, str. 22.

Oj, narodna armada: V opombi je po nepotrebnem dvakrat navedena šifra — H. »Srbska partizanska inačica k slovenski ljudski pesmi se glasi takole:

1. Oj, ta narodna vojska
uvek ide rado u boj
da brani rodno grudu
i ceo narod svoj.
U boj, u boj, u boj;
napred u boj, u boj,
za radni narod svoj, u boj!
2. Oj, ta narodna puška
seje svud fašizmu smrt.
Fašizma da nestane
jer treba da je strt.
U boj, u boj, u boj...
3. Brigade sve po redu
u jedan idu smer.
Od ropstva i tegobe
oslobodiće ceo svet.
U boj, u boj, u boj...
4. Svi složno samo napred,
jer sloboda ide, znaj,
a Hitler neka znade
da i njemu već je kraj.
U boj, u boj, u boj...

Partizanska koračnica: Besedilo srbske partizanske pesmi, ki je nastalo na melodijo po vsej Jugoslaviji priljubljene slovenske vojaške ljudske pesmi, se glasi takole:

1. Partizani mi smo svi
druga Tita vojnici.
Udaramo svud,
ne žalimo trud,
naša hrabrost poznata je svud.
2. Naš udarni bataljon
na sve strane stvara lom.
Uništava sve
gnusne fašiste,
oslobađa sela, gradove.
3. Uskoro će svanuti
i ropstvo će nestati.
Osvanuće dan
gde će slobodan
naše zemlje biti svaki član.

4. Zadovoljan biće svak
jer nestaje crni mrak.
S pesmom ćemo svi
snova početi
novi život sebi graditi.

Ob tabornem ognju in Pikapolonca: Podrobneje je nastanek teh dveh partizanskih pesmi opisan v publikaciji J. Ribičiča (Partizanske pesmi, ZB 1968, str. 32 in 46).

Stoji tam v gori partizan: Emil Cesar je ugotovil, da je obstajal zapis ustrezne partizanske pesmi že prve dni junija 1942 (Bogo Flander-Klusov Joža, Zbrano delo..., 1958, str. 555). Pri prirejanju te pesmi sta sodelovala tudi Zdravko Tavčar in Albin Zemlja iz Žirovnice, ko sta taborila v partizanih maja 1943 v Premšberku nad Smokuško planino (Mile Pavlin, Stoji na gori partizan; TV 15, 1967, št. 37).

Pobič sem star šele osemnajst let: Besedilo te pesmi je bilo objavljeno že med NOB (Partizanska pesmarica, OK KPS Kamnik 1944, str. 29), ritmično značilna melodijska inačica pa v Zborniku radova SAN, knj. LXVIII., Beograd 1960, str. 436.

Tam na Pugled gori: O zgodovinskem razvoju besedil te pesmi na raznih jezikovnih območjih je napisala obsežno razpravo Maja Bošković-Stulli pod naslovom »Umirajući junak opršta se od družine« (Forum, Zagreb 1970, str. 516).

Partizanova žena: Drugačna melodijska inačica k prvotni ljudski pesmi »Za vasjo je čredo pasla...« je izšla v časopisu Obzorik, 1951, str. 355.

Bleda luna, mirno plavaš: Drugačno inačico te partizanske ljudske pesmi je zapisal Tone Ljubič (Naša partizanska pesem, ZB 1959, str. 25).

Počiva jezero v tiho: Nemško besedilo in ustrezno inačico melodije k tej pesmi je raziskoval J. Meier (Kunstlieder in Volksmunde..., 1906, str. 45), delavsko konfrakturo pa W. Steinitz (Deutsche Volkslieder demokratischen Charakters..., I., 1955, str. 307). Bolgarsko inačico posvojene melodije je objavil N. Kaufman (Pesni na b'lgarskoto rabotničesko dvizenije..., 1959, str. 455). Podatke o nekdanjem izročilu slovenske melodije inačice je sporočil Jože Lapanja iz Ponikve pri Šentviški gori. Nastanek partizanske konfrakture je opisal Jože Štok-Korotan (Jeklena pest, 1960, str. 186). Literarno pa je to slovensko partizansko pesem obravnaval Viktor Smolej (Slovstvo v letih vojne 1941—1945..., SM 1971, str. 150).

Janez, krajnski Janez: Slovenska melodijska inačica, ki se od hrvaškega izvirnika razlikuje zlasti po posebnem ritmu, je objavljena v Zborniku radova SAN, knj. LXVIII., Beograd 1960, str. 449. Prvotno besedilo slovenske verzije se glasi takole:

Janez, krajnski Janez, / kam odhajaš danes?
Grem u partizane, / med junake zbrane.
Dvignil bom zastavo / narodno in pravo.
V njej je vsa usoda / našega naroda.

Vstani, mladina: Več podatkov o nastanku te pesmi je objavil Črtomir Šinkovec (Partizanska ljudska pesem, ZB 1970, str. 221).

Mladi pionirji (M. Kozina): Kot skladba za triglasen mladinski zbor je bila ta pesem objavljena že med NOB v Izdaji Odseka za prosveto pri Predsedstvu SNOS (II. list). Podatki o nastanku besedila so povzeti iz sporočila pesnice Majde Peterlinove uredniku Rafaelu Ajlecu maja 1975, o nastanku glasbe pa iz pisma skladatelja M. Kozine uredniku Radovanu Gobcu leta 1962.

Pesem slovenskih pionirjev: Podatke o nastanku pesmi je sporočil sam skladatelj.

Tonček je prišel: Besedilo te pesmi je bilo zapisano tudi po ustnem izročilu (G. d'Aronco — M. Matičetov, Folklorna anketa v Furlaniji 1946...; Slovenski etnograf 1951, str. 320).

Drug Tito: Ustrezne podatke o pesmi navaja K. Kovačević (Muzičko stvaralaštvo u Hrvatskoj 1945—1965, Zagreb 1966, str. 235).

Naša pjesma: Ustrezni podatki o pesmi so tudi v knjigi N. Hercigonje, Napisi o muzici, 1972, str. 373—7 in 384—5.

Zlomimo bič: Slovaški prevod »Zlomimo bič, zbavme sa pút...« je napisal Julius Kokavec in je objavljen v pesmarici »S červenuo zástavou vpred«, 1961, str. 90.

Omladinska: Sovjetski izvor melodije k tej pesmi omenja N. Kaufman (Pesni na b'lgarskoto rabotničesko dvizenije..., 1959, str. 540). Podatke o srbskem in hrvaškem besedilu navaja S. Vukosavljev (Borbena pesma slobode, 1971, str. 167).

Mi mornari: Priredba za mešani zbor je objavljena v časopisu Obzorik 1948.

Marjane, Marjane: Razne hrvaške in srbske partizanske inačice te pesmi v zapisih N. Hercigonje, Dj. Karaklajića idr. so objavljene v »Zborniku partizanskih narodnih napeva«, Nolit 1962, str. 87 s.

Na Kordunu grob do groba: Pesmi na ta tradicionalni ljudski motiv med NOB

obravnavna Maja Bošković-Stulli v razpravi »Narodna poezija naše oslobodilačke borbe« (Zbornik radova SAN, knj. LXVIII., Beograd 1960, str. 410). Za primerjavo naj bo navedena tudi inačica besedila »U Sremu je grob do groba...« na drugačno melodijo v zapisu S. Vukosavljeva v prej navedenem Zborniku, str. 540.

Kozaračko kolo: Za primerjavo so pomembne številne variante in verzije tega kola v »Zborniku partizanskih narodnih napeva«, Nolit 1962, str. 219–41. Strokovni opis gibanja v plesu je opravila Milica Ilijin v razpravi »Partizanske igre u Srbiji« (Zbornik radova SAN, knj. LXVIII., Beograd 1960, str. 206).

Kad u borbu ja polazim: Za primerjavo naj navedemo pesem »Listaj, goro, teci, vodo...« (Naše pjesme, II. sv., ONNO Dalmacije 1945) in pesem o bombardiranju »Od Leskovca do Brestovca...« (M. Vasiljević, Narodne melodije leskovačkog kraja, 1960, str. 319).

Što mi je milo, em drago: Za primerjavo so primerni tudi zapisi v zbirki Živka Firfova (Makedonski muzički folklor. Pesni I, 1953, str. 50 in 113).

Teče Tara: Ustrezne inačice objavljata S. Vukosavljev (Borbena pesma slobode, 1972, str. 147) in B. Karakaš (S' pesmom do slobode..., 1974, str. 76).

Listaj, goro, cvjetaj, cvijeće: Strokovni opis gibanja v plesu k melodiji te pesmi je opravila Milica Ilijin v razpravi »Partizanske igre u Srbiji« (Zbornik radova SAN, knj. LXVIII., Beograd 1960, str. 210).

Kud narodna vojska prođe: Sorodna sremska melodija je objavljena v »Zborniku partizanskih narodnih napeva«, Nolit 1962, str. 60, podoben nemški napev pa v zbirki »Lieder der Arbeiter-Jugend«, 1960, str. 20.

Podigla se užička nahija: To besedilo so peli tudi še na drug napev (Zbornik partizanskih narodnih napeva, Nolit 1962, str. 23).

Komandant Sava: Izvirna ruska melodija je objavljena v zbirki »Pesni boevye«, Detgiz 1944, str. 63, in obravnavana v razpravi I. V. Nest'eva, Massovaja pesnja (Očerki sovetškogo muzykal'nogo tvorčestva, 1947, str. 261).

Hej, drugovi, složno, smelo: Srbsko besedilo te pesmi je povzeto po zbirki S. Vukosavljeva (Borbena pesma slobode, 1971, str. 111), melodija pa po zborniku N. Kaufmana (Pesni na b'lgarskoto rabotničko dviženije..., 1959, str. 298), kjer je naslednje bolgarsko besedilo:

1. *Tiha Erma se v'lnuva,*
veselo šumi,
partizanski glas se čuva
po našte gori.

2. *Te naroda zaštitavaj*
i za nego mrat,
ot fašiz'ma go branjat,
robstvoto rušat.

3. *Da se čaka drugo vreme,*
po-dobro za boj,
to e ravno da se dreme
meseci bez broj.

4. *Toz moment e naj-udoben,*
da izgradim nij,
na fašistki režim mračen
da se turi kraj!

Zašumele so vrbe žalobne: Besedilo pesmi je zložil R. Šlezak. Melodija je bila doslej objavljena že v več inačicah, kar potrjuje primerjava pričujoče objave z objavami v raznih pesmaricah, kot sta npr. »S červenuo zástavou vpred«, 1961, str. 87, in »Sto piešni i piosenek polskih, 1974, str. 30.

Ti poslušaj ptic žgolenje: Bližji romunskemu izvirniku »*Tie mindră-ți cîntă cucul..., dar mie-mi bubuie tunul...*« bi bil slovenski prevod »*Tebi poje kukavica..., meni pa topov bobnica...*«. Slovaški prevod je objavljen v zbirki »S červenuo zástavou vpred«, 1961, str. 94.

Naša gverila: Melodija anarhistične himne je objavljena v časopisu »Il Contemporaneo«, Roma 1960, str. 25–6.

Pesem francoskih partizanov: Pravi len slovenski prevod francoskega izvirnika je »Pesem svobode« (*Le Chant de la Libération*).

Vzhod se budi: Izvirno vsebino v ruskem prevodu objavlja G. Šneerson (Muzykal'naja kul'tura Kitaja, Moskva 1952, str. 107). Esperantski prevod pa je objavljen v zbirki »Proletaria kantaro«, 1924, str. 167.

Palestinska: Prevod izvirnega naslova te pesmi je »Moja domovina« (*Biladi*).

V boj za Vietnam: Slovensko besedilo na melodijo vietnamske pesmi »*Chiến sĩ Việt-Nam*« (*Bao chiến sĩ anh hùng...*) je bilo napisano po posredovanju francoskega prevoda »*Combattants du Vietnam*« (*Hardiment, sabre au clair...*).

Svobodni Vietnam: Izvirni naslov »*Vì nhân dân quên mình...*« se glasi v francoskem prevodu »*Le peuple avant tout...*« (*Ljudstvo predvsem*).

Koračnica Zahodnega Iriana: Začetek indonezijskega izvirnika »*Sedjak dipro-*

klamirkan kemerdekaan...» se glasi v posredovalnem ruskem prevodu »*Nad Indonezijej svobodnoj reet flag...*» (Nad svobodno Indonezijo vihra zastava).

Naj bom pokopan kot drugi: Kot osnova za objavljeni slovenski prevod je rabilo naslednje izvirno špansko besedilo:

*Yo quiero que a mí me entierren
como a mis antepasados,
ceñida mi cartuchera,
envuelto en roja bandera.*

*Cuando el pueblo se levante
por pan, libertad y tierra,
temblarán los poderosos
en la costa y en la sierra.*

Literatura: Ob začetku vsakega navedenega dela bi bilo treba dodati tekočo številko ali primerno kratico, kar bi omogočilo enotno okrajšavo pri navajanju literature in virov med opombami. Na ta način bi pridobili na prostoru za podatke, ki so bili skrajšani ali pa so sploh izostali. (Poleg že omenjenih okrajšav v notnem stavku bi bilo mogoče pridobiti prostor tudi z drugačno razvrstitvijo pesmi, ki so dosledno objavljene tako, da vsaka prične z začetkom nove strani. Vendar pa nekaj pesmi obsega le okoli pol strani. Le-te bi bilo mogoče objaviti po koncu tistih pesmi, kjer je prostora za več kot pol strani.)

Navzlic opozorilu, da so nekateri viri v literaturi in drugem ustreznem gradivu omenjeni samo v opombah k posameznim pesmim, pa bo pazljivi bralec našel marsikatero trditev v njih, za katero ni ustrezne dokumentacije niti v določeni opombi niti v seznamu literature in ki si je ne lastita pisca opomb.

Abecedno kazalo naslovov in začetkov pesmi: V kazalu naslovov manjkajo naslednji naslovi: Hej, Slováci 30; Himna žena 280; Komintern 162; Konjeniška 173; Krasnoflotcy 322; Lepa naša domovina 33; Lützows wilde Jagd 25; Mladinska 397; Na barykady 100; Partizanska dumka 435; Rdeča zvezda 394.

Pri začetkih pesmi manjkajo skoro vsi drugojezični izvirniki, poleg tega pa tudi nekaj slovenskih besedil: Bliska se nad Tatro 36; Ko je tromba zatrobila 12; Kolo, pionirsko kolo 376; Naprej, zastava slave 31; Skoz viharje in skoz vse trpljenje 358; Z Dona, z Volge in z Urala 394.

Vsebinska: V tem končnem kazalu manjkajo navajanja avtorjev razen v primerih razločevanja pesmi z istimi naslovi. Toda tudi to ni izvedeno dosledno. Tako bi bili

potrebni naslednji dodatki: Mlada garda (H. A. Eildermann) 103, — (C. Pregelj) 139, — (Saint-Gilles) 234; Rdeča zastava (italijanska) 126, — (mongolska) 197; Naša pesem (E. Adamič) 138, — (M. Kozina) 250, — (A. Lavrin) 286; V nove zarje (C. Cvetko) 265, — (M. Pirnik) 293; Pesem o svobodi (R. Gobec) 288, — (danska) 456.

Tako tudi to kazalo ne omogoča, da bi na tem mestu mogli poiskati posamezno pesem s pomočjo poznavanja avtorjev besedila ali glasbe bodisi v izvirniku ali v prevodu. Ustrezna navedba avtorjev bi bila vsaj v neki meri nadomestilo za posebno kazalo osebnih imen ustvarjalcev, ki ga zaradi tega pogrešamo v pričujoči publikaciji. Prav tako bodo nekateri bravci pogrešali kazalo po jezikovnem in etničnem izvoru pesmi.

Glede na navedene pripombe bi bilo treba obravnavani zbirki dodati vsaj naslednje popravke:

Besedilo:

- str. 11, 1. vrsta od zgoraj in str. 525, 1. stolpec,
1. vrsta od zgoraj,
nepravilno: PUNTARSKA
— pravilno: PUNTARSKA PESEM
- str. 11, 5. vrsta od zgoraj,
nepravilno: nas,
— pravilno: nas
- str. 24, 6. vrsta od zgoraj,
nepravilno: blišči
— pravilno: bliši
- str. 27, 4. vrsta od zgoraj,
nepravilno: Prijatli
— pravilno: Prijat'lji
- str. 29, pod 1. vrsto od zgoraj,
dodaj: HEJ, SLOVANE — HEJ, SLOVACI
- str. 74, 8. vrsta od zgoraj,
nepravilno: goščo
— pravilno: v goščo
- str. 115, 10. vrsta od spodaj,
nepravilno: svetlobe
— pravilno: svobode
- str. 146, 4. in 11. vrsta od zgoraj,
nepravilno: kucno
— pravilno: kucn'o
- str. 152, 3. in 4. vrsta od zgoraj,
nepravilno: Vstanite, vstanite
— pravilno: Stanite, stanite itd.
- str. 171, 10. vrsta od spodaj,
nepravilno: glasov
— pravilno: zlogov
- str. 174, 5. vrsta od zgoraj,
nepravilno: sbori
— pravilno: sbory
- str. 187, 5. vrsta od zgoraj,
nepravilno: Dunajevski
— pravilno: Dunaevskij
- str. 191, 1. vrsta od zgoraj,
nepravilno: NA MORJE
— pravilno: NA MORJE IN V VIHAR
- str. 191, 2. vrsta od zgoraj,
nepravilno: PO MORJAM
— pravilno: PO MORJAM, PO VOLNAM
- str. 213, 6. vrsta od zgoraj,
nepravilno: ter-ja-jo
— pravilno: ter-ja jo

- str. 239, 4. vrsta od zgoraj,
nepravilno: Marihanto
— pravilno: Marikanto
- str. 239, 6. vrsta od zgoraj,
nepravilno: klanjaj
— pravilno: sklanjaj
- str. 239, 9. vrsta od spodaj,
nepravilno: pravo
— pravilno: pravdo
- str. 265, 5., 7. in 9. vrsta od zgoraj,
nepravilno: 2.
— pravilno: 3.
- str. 280, pod 1. vrsto od zgoraj,
dodaj: Po napevu »Pesnja o vstrečnom«, str. 186.
- str. 303, 2. vrsta od zgoraj
nepravilno: Korošec
— pravilno: Korošec-Još
- str. 304, 2. vrsta od zgoraj,
nepravilno: Korošec
— pravilno: Korošec-Volodja
- str. 305 in str. 306, 2. vrsta od zgoraj,
nepravilno: Korošec
— pravilno: Korošec-Janko
- str. 397, 2. vrsta od zgoraj,
nepravilno: 314
— pravilno: 312
- str. 406, 3. in 4. vrsta od zgoraj,
nepravilno: oj
— pravilno: joj
- str. 429, 1. vrsta od spodaj,
dodaj: str. 414.
- str. 466, pod 9. vrsto od zgoraj,
dodaj: odpevu 3. kitice in še to samo privkrat,
pri ponovitvi pa ne več.
- str. 527, 2. stolpec, 8. vrsta od spodaj,
nepravilno: z žrtvami
— pravilno: s smrtnimi žrtvami
- str. 528, 1. stolpec, 30. vrsta od spodaj,
nepravilno: HEJ, SLOVANI
— pravilno: HEJ, SLOVANI — HEJ, SLOVANE
- str. 528, 2. stolpec, 5. vrsta od spodaj,
nepravilno: tedaj
— pravilno: pri tem pohodu
- str. 537, 1. stolpec, 11. vrsta od spodaj,
nepravilno: für Mittel-
— pravilno: für die Mittel-
- str. 546, 2. stolpec, 1. vrsta od zgoraj,
nepravilno: NA MORJE
— pravilno: NA MORJE IN V VIHAR
- str. 560, 2. stolpec, 12. vrsta od zgoraj,
nepravilno: na pobudo pok. Dušana Drolca
— pravilno: na njeno melodijo na pobudo pok. Dušana Drolca-Corta
- str. 562, 1. stolpec, 10. vrsta od zgoraj,
nepravilno: konjektura. — H.
— pravilno: konjektura.
- str. 564, 1. stolpec, 3. vrsta od spodaj,
nepravilno: drugi
— pravilno: naslednji
- str. 584, 2. stolpec, 27. vrsta od spodaj,
nepravilno: Poezije
— pravilno: Poezje
- str. 585, 2. stolpec, 17. vrsta od zgoraj,
nepravilno: Kauman
— pravilno: Kaufman
- str. 589, 1. stolpec, 19. vrsta od spodaj,
nepravilno: Partyzánská
— pravilno: Partizanska

Note :

- str. 24, 1. vrsta od spodaj, zadnji takt
dodaj nad črtovjem: Za konec
- str. 113, 3. vrsta od zgoraj, 2. polovica 2. takta
dodaj nad črtovjem: B
- str. 173, 1. vrsta od zgoraj, zadnji takt, 5. nota,
nepravilno: a
— pravilno: g
- str. 193, 3. vrsta od zgoraj, začetek 3. takta nad
črtovjem,
nepravilno: a
— pravilno: H
- str. 216, 1. in 2. vrsta od zgoraj, 1. in 2. takt,
dodaj pikčast vezaj pod 1. in 2. noto na 1. in 3. dobo
- str. 319, 1. vrsta od zgoraj, začetek 1. takta,
opusti prvo drobno noto d
- str. 387, 1. vrsta od zgoraj, 2. takt,
dodaj četrtrinsko pavzo na 3. dobo
- str. 408, 2. vrsta od zgoraj, 2. takt,
dodaj nad črtovjem: Hitreje
- str. 446, 1. vrsta od zgoraj, 1. — 4. takt,
opusti vezaje
- str. 497, 1. vrsta, 2. takt,
dodaj nad črtovjem: C

Ceprav bo morebiti kateri izmed prav vnetih bravcev našel nemara še kakšno neustreznost v pričujoči zbirki, bodo navedena dopolnila in popravki brez dvoma prav rabila vsem uporabnikom zbirke in jih bo treba upoštevati tudi pri morebitnih prihodnjih objavah obravnavanih pesmi. Prav hvaležni pa bodo uredniki vsem bravcem in pevcem, ki bodo svoje pripombe sporočili uredništvu ali založbi.

Franci Lakovič

Basen o psu in človeku

*Se sreča človek z bednim psom
in po počutju ga pobara:
»Čemu svoj gobec sklanjaš k tlom,
se ti slabo godi nemara?«*

*»Živim po pasje,« pravi pes,
»le lajam še in žrem, se parim,
ne vidiš, da sem pasji ves,
če do potankosti preudarim.«*

*Premišlja človek zdaj ves čas,
si beli glavo in modruje:
»Le v čem je pasji bolj kot jaz,
ki še življenje jemljem tuje?«*

Benjamin Gracer

Žeja

*Nobeno ljudstvo ni
tako krvavo vpeto
med nebo in zemljo
da bi ga ne žežalo več
po življenju ...
tudi moje ne!*

Kruh

*Prekleta življenje:
nekdo te bo vendarle
prekvasil in premesil
da boš zadišalo po lakoti
ko te zapečejo naši —
komajda še tleči ognji!*

Dr. Tone Ferenc

Dva nemška policijska generala pred Dražgošami

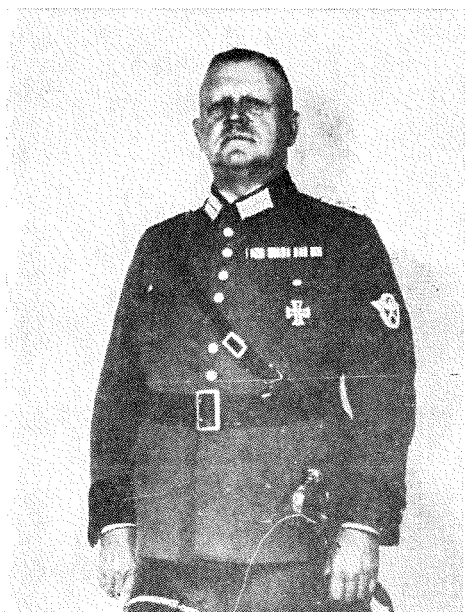
(Kdo je bil generallajtnant Georg Schreyer)

Dražgoška bitka, kot pravimo tridnevnemu uspešnemu boju Cankarjevega bataljona v Dražgošah od 9. do 11. januarja 1942, pomeni enega od treh vrhov partizanskega vojskovanja na Gorenjskem v prvem obdobju narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem. Prva dva vrhova sta oborožena vstaja poleti 1941 in množična vstaja sredi decembra 1941. Zato je razumljivo, da ta dogodek vzbuja zanimanje mnogih ljudi in da je po tem, ko smo že dobili prvo celovitejšo predstavo o njem, še vedno dobrodošel vsak nov vir, ki nam potrjuje, dopolnjuje ali pa tudi spreminja podobo, ki smo si jo ustvarili.¹

Pred nekaj leti smo iz tujih arhivov dobili podatke o sovražnikovem štabu, ki je vodil operacije proti Cankarjevemu bataljonu v Dražgošah, tj. o policijskem akcijskem štabu »Jugovzhod« (Polizei-Einsatzstab »Südost«). Ukazal ga je ustanoviti šef nemške policije Heinrich Himmler, in sicer med 12. in 15. decembrom 1941, tj. kmalu po uspešnem napadu Cankarjevega bataljona na nemško policijsko patroljo (vod 2. čete 181. rezervnega policijskega bataljona) v Rovtah pod Blegošem, čeprav je povelje o tem izdal šele 17. decembra 1941. Takrat smo tudi zvedeli, da je Himmler postavil za komandanta tega štaba generallajtnanta policije Schreyerja, ki je kmalu za tem imenovanjem prispel na Bled (15. 12. 1941) in tam začel sestavljati svoj štab. Zvedeli smo tudi, katere enote in kakšne vrste težkega orožja (topove, tanke, letalo itd.) so takrat poslali na Gorenjsko.²

O generallajtnantu policije Schreyerju smo takrat vedeli le malo, pravzaprav nič, razen imenovanja in imena. Več o njem sem zvedel pred tremi leti, ko sem v Berlin Document Centru v Zahodnem Berlinu pregledal njegovo osebno mapo iz arhivskega fonda glavnega personalnega urada SS.

Georg Schreyer se je rodil 16. 7. 1884 v Golku, okrožje Meissen na Saškem v družini gozdarskega svetnika. Po končani osnovni šoli in gimnaziji je odslužil vojaški rok v 107. pehotnem polku v Leipzigu, nato je bil v vojni šoli v Gdansku, kjer so mu dali čin podporočnika. V letih 1909–1912 je bil instruktor v podoficirski šoli in je



Georg Schreyer, fotografiran kot policijski polkovnik (Copyright Berlin Document Center)

septembra 1914 dosegel čin stotnika. V prvi svetovni vojni je bil najprej poveljnik čete in nato poveljnik bataljona ter se je bojeval v Franciji, Srbiji, ponovno v Franciji, na soški fronti, na Tirolskem in ponovno v Franciji. V bojih je bil tudi hudo ranjen. Po prvi svetovni vojni je odšel k policiji, kjer so mu zaupali nalogo, da vzpostavi zaščitno policijo na Saškem. V letih 1919—1928 je bil policijski stotnik v Leipzigu, 1928—1933 poveljnik orožniškega oddelka v Riessi, 1933—1936 policijski podpolkovnik in nato polkovnik ter poveljnik zaščitne policije v Leipzigu, od avgusta 1937 inšpektor redarstvene policije za deželi Türinško in Hessensko ter za provinco Hessen-Nassau v Kasslu, od junija 1939 inšpektor redarstvene policije v Berlinu. 1. aprila 1940 so ga odredili za inšpektorja za posebno uporabo v glavnem uradu redarstvene policije v Berlinu. Novembra 1940 je v tem uradu postal generalni inšpektor zaščitne policije rajha. To funkcijo je imel do 1. avgusta 1943, ko so ga upokojili. Od junija 1944 do maja 1945 je bil — že kot upokojenec — deželni svetnik v okrožju Podersam na Češkem. Po vojni je živel v Wuppertalu — Barmenu.³

Poleti 1939 je Himmler v svojih prizadevanjih, da čimveč višjih policijskih oficirjev vključi v SS, policijskega polkovnika in inšpektorja Schreyerja sprejel v SS (št. izkaznice 327.419) in mu je dodelil čin esesovskega polkovnika (SS-Standardenführer). Od takrat dalje je vsako napredovanje v policiji pomenilo napredovanje tudi v SS in je 20. aprila 1940 Schreyer postal esesovski nadpolkovnik (SS-Oberführer), 30. januarja 1941 generalmajor policije in brigadni general SS (SS-Brigadenführer) ter 9. novembra 1941 generallajtnant policije in SS-Gruppenführer. Lahko sklenemo, da je Schreyer postal esesovski oficir, ker je bil policijski oficir.⁴

Schreyer je bil razmeroma star nacist. V nacistično stranko se je vpisal julija 1931 (št. izkaznice 766.705). Imel je mnogo odlikovanj, med njimi tudi železni križec I. in II. razreda.

Himmler je torej v boj proti Cankarjevemu bataljonu poslal izkušenega, vendar tudi po letih razmeroma starega policijskega generala, saj je imel Schreyer, ko je prišel na Bled, že več kot 57 let. Postavlja se vprašanje o takšnem ali drugačnem



Erwin Rösener, fotografiran kot polkovnik SS (Copyright Berlin Document Center)

sodelovanju med Schreyerjem in drugim policijskim generalom na Bledu, Erwinom Rösenerjem. Tega je namreč Himmler 10. decembra 1941 imenoval za višjega vodjo SS in policije v XVIII. vojnem okrožju z veljavnostjo od 16. decembra 1941. Ko je namreč Rösenerjev predhodnik Gustav Adolf Scheel konec novembra 1941 postal gauleiter NSDAP in državni namestnik za Salzburško, je moral Himmler najti novega višjega vodjo SS in policije za to vojno okrožje. Ne vemo za razloge, ki so bili odločilni, da je na to mesto imenoval Rösenerja, ki je bil do takrat na podobnem mestu v Wiesbadnu.⁵

Sedež višjega vodje SS in policije v XVIII. vojnem okrožju je bil v Salzburgu in sta se Rösenerjeva predhodnika Alfred Rodenbucher in Scheel tam tudi nenehno zadrževala; hočem reči to, da nista silila v zasedene slovenske predele. Prvi za to ni imel pravega razloga, ker je bil na omenjenem položaju le do srede maja 1941, drugi pa se ni spuščal v zadeve bojevanja proti narodnoosvobodilni vojski, ker je to bila predvsem naloga poveljnika redarstvene policije za alpske dežele, polkovnika Helmuta Mascusa, oziroma na Gorenjskem njegovega namestnika orožniškega polkovnika Rudolfa Handla, ki je bil komandant orožništva za Koroško in posebej tudi za Gorenjsko. Mascus je po vojni v zavezniškem taborišču za vojne ujetnike izpovedal, da mu je Rösener pripisal krivdo za hud poraz v Rovtah in ga poslal v Salzburg, kjer je do februarja 1942 čakal, da so ga premestili v Stuttgart.⁶ Da to drži, priča tudi okolnost, da Schreyer Mascusa ni vključil v svoj štab, čeprav si je ta do decembra 1941 precej prizadeval, da bi s svojimi policijskimi bataljoni (72., 93., 171., 181. in 325.) uničil partizanske enote na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem, vendar je doživljal le neuspehe. Imenovanje generallajtnanta Schreyerja za komandanta policijskega akcijskega štaba »Jugovzhod« je bila po mojem mnenju posledica Rösenerjevega in Himmlerjevega nezaupanja do takratnega poveljnika redarstvene policije, polkovnika Mascusa. Toda Himmler bi lahko na Mascusovo mesto decembra

1941 postavil koga drugega, pa tega ni storil, temveč je ukazal ustanoviti policijski akcijski štab. Lahko sklepamo, da se je Himmlerju zdela gola zadolžitev nekega izkušenega policijskega generala za protipartizanski boj v Sloveniji premalo in je zato ukazal ustanoviti poseben štab iz nekaj višjih policijskih oficirjev. Kot vemo, so bili v tem štabu en general, en polkovnik, dva podpolkovnika, trije majorji in več nižjih oficirjev od stotnika navzdol.⁷ Kaže, da tako kvalificirane zasedbe ni imel potem noben policijski štab v Sloveniji, vsaj ne do jeseni 1944.

Kot vodja »vse policijsko-vojaške akcije v nemirnih območjih Južne Koroške (beri: Gorenjske — op. T. F.) in Južne Štajerske« so bile Schreyerju podrejene vse sile redarstvene policije (tj. zaščitna policija in orožništvo) na teh območjih. Za čas njegovega delovanja so omenjena območja v »akcijskem in taktičnem pogledu« izvzeli iz pristojnosti poveljnika redarstvene policije v XVIII. vojnem okrožju, tj. iz pristojnosti polkovnika Mascusa.

Komandant z vseh vetrov skupaj znesenega policijskega akcijskega štaba »Jugovzhod« generallajtnant Schreyer je bil za izvedbo svoje naloge odgovoren neposredno samemu Himmlerju, saj ga je ta imenoval na to mesto in je bil njegov položaj nekaj izjemnega v organizacijskem pogledu v nemški policiji. Drugače pa je bil podrejen višjemu vodji SS in policije generallajtnantu Rösenerju kot Himmlerjevemu zastopniku za to območje. Oba sta si bila po činu enaka. Ker do tedaj višji vodja SS in policije v XVIII. vojnem okrožju ni imel glede partizanskega bojevanja v Sloveniji nobenih operativnih pristojnosti, verjetno tudi Himmler ni zadolžil Rösenerja za neposredno vodenje operacij proti partizanom na Gorenjskem. Lahko domnevamo, da bi Himmler poiskal nekega drugega človeka za to mesto, če bi mu želel dati takšne pristojnosti, saj si Rösener v Wiesbadnu ni mogel pridobiti niti malo izkušenj za boj proti gverili ali proti partizanom. Ker je bilo zasledovanje in zatiranje partizanskih enot predvsem naloga redarstvene policije, je zanj tudi v slovenskih predelih zadolžil predvsem Schreyerja. Kot sedaj poznamo Rösenerjev značaj, je imel navado, da se je vtikal neposredno v vodenje operacij, čeprav je to bila vse do jeseni 1943 pristojnost poveljnika redarstvene policije. Tako je bilo januarja 1942, poleti 1942 in tudi pozneje (npr. v boju proti XIV. diviziji NOV in POJ, ko je ta februarja prišla na Štajersko). Nek vir namreč poudarja izrecno, da je operacije proti Cankarjevemu bataljonu na Gorenjskem vodil Rösener. Kot mlajši esesovski in policijski general (takrat je imel šele 39 let!), ki je šele 15. 4. 1941 postal policijski oficir zato, ker je bil že esesovski oficir (torej povsem drugače kot Schreyer!), in je užival popolno Himmlerjevo zaupanje, se je Rösener hotel z uničenjem Cankarjevega bataljona še posebej izkazati. Toda to je bil v njegovi karieri prvi, vendar ne poslednji neuspeh.

Tako se upravičeno postavlja vprašanje, na kaj se je omejila pristojnost in dejavnost komandanta policijskega akcijskega štaba »Jugovzhod«, generallajtnanta Schreyerja ob Rösenerjevi ambiciji in aktivnosti. Kot vemo, je bil Schreyerjev namestnik polkovnik Handl in načelnik štaba ter operativni oficir (I a) podpolkovnik Willi Blöcher.

O dejavnosti Schreyerjevega štaba od 28. decembra 1941, ko je začel poslovati na Bledu, do 10. februarja 1942, ko so ga ukinili in je njegove naloge ponovno prevzel poveljnik redarstvene policije, vendar ne več polkovnik Mascus, temveč generalmajor in SS-Brigadeführer Karl Brenner, vemo le malo. Bolj smo poučeni o njegovi organizacijski sestavi, skoraj nič pa ne vemo o njegovi operativni dejavnosti proti narodnoosvobodilni vojski. Poznamo namreč vseh 13 »dnevnik povelj« o organizacijskih zadevah in 12 »štabnih povelj« (brez 1—3 in 5) o administraciji in notranjih zadevah štaba, poznamo pa samo eno »akcijsko povelje« (in to št. 15 od 18. 1. 1942

Veldes, den 12. Januar 1942.

38

Einsatzbefehl.

Skizzen-Abteilung, Eilat n. 13. I. 42, bei Durchstreifung der Jelovca durch. Auftrag: Spuren (Fährten) der Banden festzustellen, bzw. versprengte Bandenteile zu vernichten. Feindlage: Es wird vermutet, dass sich Bandenteile oder einzelne Bandenmitglieder aus dem Kessel bei Dražgoš nach die Jelovca nach Martinec bzw. Zellacher-Alpe zurückgezogen haben.

- 1) Bereitstellung: Am 13. I. 42 um 5 Uhr früh sind 40 Wachmeister (SB) in der Unterkunft Petran abmarschbereit. Verpflegung für einen Tag ist mitzunehmen. Es treten die Reichsmannschaft und die besten Skiführer des ersten Zuges an. Ein Teil der Gruppen treffe ich selbst.
- 2) Ausrüstung: Skiausstattung, 4 LMG, 10 MPi, Karabiner, je Mann 2 Handgranaten, ferner 2 Leuchtpistolen mit Munition, 3 Marschkompass, 2 Gebietskarten Radmannsdorf, 20 Taschenlampen.
- 3) Durchführung: Abmarsch 5.15 Uhr bis Brücke Lanoče, wo 2 Führer bereitstehen. Aufstieg und Querung der Jelovca über Ponenska Pl. (Teststellung von Spuren) - Marsch auf Martinec (Durchsuchung) - Zellacher Alpe (Durchsuchung) - Abmarsch nach Stige im Wocheiner Tal. Kraftfahrzeuge stellt früh mittags und abends (18 Uhr) zum Hin- bzw. Rücktransport Bata. 181.

Ich führe das Unternehmen selbst.

Povelje majorja Otta Manna za pohod na Mošenjsko planino

za akcijo na Pokljuko 19. 1. 1942) in nobenega »posebnega povelja«, ki jih je tudi izdajal. Po tem, da je v osemnajstih dneh izdal ta štab kar 15 akcijskih povelj, lahko sodimo, da bi lahko z njimi, če bi bila ohranjena, lepo ponazorili vso sovražnikovo akcijo proti Cankarjevemu bataljonu v Dražgošah in tudi potem. Vprašanje je, ali se je ohranilo še kakšno akcijsko povelje, kajti do sedaj ga nisem zasledil v nobenem domačem ali tujem arhivu. Zato za moč in dejavnost nemških policijskih in drugih enot pri dražgoški bitki zremo ali domnevamo iz drugorazrednih virov in nam je dragocen vsak nov podatek, ki ga še dobimo.

Pred kratkim sem v naših arhivih našel tri dokumente in nekaj podatkov, ki potrjujejo in tudi dopolnjujejo našo podobo o legendarnem boju Cankarjevega bataljona v Dražgošah. Prvi je poročilo o dogajanju v Dražgošah in ga je napisal nekdo 22. januarja 1942, torej deset dni po bitki, poslal ga je nekomu iz kontra-revolucionarnega tabora v Ljubljani in se je tudi ohranilo v takšnem gradivu.⁸ Drugi je povelje komandanta policijskega smučarskega patroljnega oddelka (Polizeiskistreifenabteilung) majorja Otta Manna za pohod na Jelovico 13. januarja 1942.⁹ Tretji pa dnevno povelje 171. rezervnega policijskega bataljona z osmrtnico za padlimi policisti tega bataljona v Dražgošah.¹⁰

I.

Prvemu dokumentu se pozna, da ga je napisal nekdo, ki ni bil naklonjen narodnoosvobodilnemu gibanju, kar se vidi tudi po tem, kako govori o nastopih narodnega heroja Staneta Žagarja na dveh političnih zborovanjih v Sokolskem domu v Dražgošah. Spominski viri, ki jih je zbral Ivan Jan za svojo knjigo o dražgoški bitki, ne potrjujejo tega podatka pisca tega dokumenta. Piščev odnos do narodnoosvobodilnega boja kaže tudi njegov poziv k varčevanju s človeškimi silami in k čuvanju svojega slovenskega premoženja. Tak poziv je bil na liniji jugoslovanske begunske vlade v Londonu in bi njegovo upoštevanje zahtevalo več žrtev in tudi gmotne škode, kot pa jih je zahteval narodnoosvobodilni boj na smrt obsojenega naroda.

DRAŽGOŠE NAD SELŠKO DOLINO

Dražgoš, te prelepe slovenske vasi na zahodnem obronku Jelovice nad Selško dolino, ni več. Upepeljeni so domovi, požgana so gospodarska poslopja. Uničena je farna cerkev s 4 zlatimi baročnimi oltarji iz leta 1658, ki so bili najlepši tovrstni umetnostni spomenik v Sloveniji.

Dražgoše so oddaljene od Škofje Loke 22 km; imajo 444 prebivalcev in 81 hiš.

Vas sama se deli na dve večji skupini: na skupino Pri cerkvi, kjer je 35 hišnih števil, ter na skupino Na pečeh, oddaljeno 10 minut od cerkve, kjer je 45 hišnih števil, medtem ko je posestnik Novak od skupine Pri cerkvi oddaljen kakih 5 km. Del hiš skupine Na pečeh se imenuje Jelenšče. V skupini Na pečeh je Sokolski dom, v skupini Pri cerkvi je Prosvetni dom.

Na Silvestrovo (31. 12.) 1941 zjutraj je prišla skupina partizanov, ko so se umaknili s Črnega vrha in od Sv. Ožbolta, v Dražgoše, kjer so se naselili v Sokolskem domu in na nekem hlevu. Šele čez tri dni so se delno naselili tudi v kraju Pri cerkvi v Prosvetnem domu.¹¹

V času bivanja v Dražgošah so partizani pripeljali od Remca na Lancovem pri Radovljici tri krave in enega konja. Hrano so vozili z več vozi iz Dobrave pri Kropi, od koder so Nemci odselili večji del slovenskega prebivalstva v St. Vid nad Ljubljano.¹²

Dražgošani so se prihoda partizanov in njihove naselitve v Dražgošah ustrašili. Prosili so jih, naj odidejo, ker da bodo sicer odseljeni. Partizani pa so domačinom odvrnili: »Saj je vseeno, če vas selijo, saj tudi mi ne moremo biti doma.«

Partizane v Dražgošah sta vodila bivši šolski upravitelj na Srednji Dobravi pri Kropi Žagar Stanko in Pečnik Ciril iz Ljubljane, za katerim je bila pred kratkim izdana tiralica in razpisana nagrada 20.000 Rm onemu, ki ga izroči živega ali mrtvega nemškemu oblastem.

Partizani so sklicali v Sokolskem domu dve zborovanji, na katere so povabili Dražgošane. Govoril je Žagar Stanko. V svojih govorih ni omenil Jugoslavije, pač pa je govoril o Sovjetiji, o raju, ki bo prišel ter o tem, zakaj morajo biti v gozdovih in da je doslej na raznih frontah padlo že 7 milijonov Nemcev, kakor tudi da se morajo Nemci pred partizani povsod umakniti.

Prvega zborovanja se je udeležilo precej Dražgošanov, medtem ko pri drugem zborovanju udeležba ni bila več tako velika. Ljudje so namreč po prvem zborovanju rekli: »Ta pa že ne more biti pravi, ker ni govoril nič o Jugoslaviji, pač pa o vseh drugih stvareh.«

Dražgošani so sporočili bivanje partizanov občini Selca nad Škofjo Loko; sedanji občinski komisar Benedik Franc, mlinar in lesni trgovec v Dolenji vasi jim

je dejal, naj se vrnejo na svoje domove in mirno delajo naprej, ker da se jim ne bo nič zgodilo.¹³

V petek, dne 9. januarja 1942, so začeli Nemci¹⁴ streljati na Dražgoše s topovi od treh strani: iz Rudnega, od kraja Pri znamenju, kjer se stekajo pota iz Kališ, Kroke in Selc preko Lajš ter od posestnika Novaka. Rudno je oddaljeno v zračni črti od Dražgoš 1—1,5 km, kraj Pri znamenju 1 km, posestnik Novak pa 2 km (po cesti 5 km).

S topovi so streljali v petek in soboto.¹⁵

Topovski izstrelki so zadevali hiše, od katerih je kaka četrтина zgorela že med obstreljevanjem.

Partizani na topovsko streljanje niso odgovarjali, ker takega orožja niso imeli, pač pa so bili v hišah in na raznih strateških točkah, kjer so imeli tudi strojnice.

Dražgošani iz skupine Na pečeh so po veliki večini (vsaj polovica) zbežali takoj ob začetku nemškega topovskega napada v najvišji del te skupine v t. i. Jelenšče, kjer so se zbrali v Grogovcovi in Šolarjevi hiši. Obe hiši so od zunaj založili z drvni. V ti hiši so se skrili, ker so mislili, da so na najvišjem predelu vasi najbolj varni in da bodo Nemci v ta predel prišli najkasneje, tj., da bodo sicer imeli dovolj časa za beg. Kmetje iz skupine Pri cerkvi so ostali po večini na svojih domovih, medtem ko so kočarji in delavci odšli na Jelovico, od tam preko Rovtarice (prelaz, ki veže Bohinjsko s Selško dolino) v Sotesko (Bohinj) in naprej v Radovljico in Ljubljano ali druge kraje.

Nemci so v nedeljo, dne 11. januarja 1942, dopoldne zavzeli najprej Jelenšče. Tu so iz obeh navedenih hiš pobrali vse nad 12 let stare moške ter takoj na kraju samem ustrelili. Teh je bilo trinajst (13).¹⁶ Ženske in otroke so zaprli v Grogovcov hlev. Izmed tu ujetih Dražgošanov je nekdo simuliral smrt, nakar je Nemcem po-
begnil.

Med drugim so bili tu ustreljeni: Lotrič Franc (60—70 let), po domače Tomažov Franc, 72-letni Berce Tomaž, 57-letni Frakelj Peter in njegov 18-letni sin Frakelj Zdravko, 50-letni Lotrič Franc st. p. d. Bolčar in njegova sinova 18-letni Lotrič Maks in 20-letni Lotrič Franc, 20-letni Lotrič Ciril, p. d. Grogovec in 18-letni Kavčič Janez.

Ko so partizani videli, da so Nemci v premoči, so se umaknili na Jelovico in preko Rovtarice v Bohinj.

Nemci so nato prodirali od Jelenšč in od posestnika Novaka proti skupini Pri cerkvi. Ko so prišli v skupino Pri cerkvi, so Nemci tu pobrali nad 12 let stare moške in jih 40 ustrelili v župnišču.¹⁷

Dražgoški begunci so nato srečevali oz. dohitevali partizane na Jelovici. Očitali so jim, kaj da so storili z njimi. Partizani se za te očitke niso menili.

V Radovljico so pribežale preko Jelovice in Soteske 4 družine, od katerih ima ena 7 nedol. otrok.

Prebivalci Dražgoš so bežali nezadostno oblečeni in brez vsakih sredstev. Tudi otroci sami brez staršev so bežali. Na Martinčku (Jelovica) so našli zmrznjene (mrtve) tri otroke v starosti od 4 do 10 let (enega dečka in dve deklici).

V neki družini so Nemci ustrelili očeta in tri sinove. Mati je pobegnila v Selca, kjer je zdaj vsa obupana. Zopet druga družina se je skrila v klet, a so jih Nemci tam vse postrelili.

Nemci so ljudem v Dražgošah naročili, naj znosijo iz hiš, kar je kaj vredno. Domačini so ubogali. Nemci so nato te stvari naložili na avtomobile ter tudi ljudi (okoli 80), ki so jih odpeljali v Št. Vid nad Ljubljano, medtem ko so stvari obdržali zase in pošiljali domov v Nemčijo. Svinjsko meso (stegna) pa so Nemci dali sušit raznim mesarjem.

Koliko je bilo v celoti ustreljenih in koliko jih je zmrznilo izmed Dražgošanov, se sedaj ne da z vso gotovostjo ugotoviti. Spredej navedene številke so točne.

Tudi za Nemce se ne ve, koliko jih je izgubilo življenje. V Kranju je pokopanih 27 Nemcev, od katerih je eden Gestapovec. Govore pa, da je padlo nad 100 (sto) Nemcev in da je precej ranjenih (do 150), ki leže sedaj v bolnišnici na Golniku. Pravijo, da so mrtve Nemce odvažali tudi v razne kraje v Nemčijo, med drugim tudi na Dunaj.¹⁸

Nemci so nato izdali v slovenskem in nemškem jeziku »Stenski časopis«, kjer je med drugim zapisano: Gauleiter dr. Rainer je ob svojem prihodu v te pokrajine izjavil, da bo napravil red tako ali tako. Pozval je prebivalstvo, naj sodeluje pri uničevanju boljševiških tolp. Temu se je odzvala večina prebivalstva razen prebivalcev Dražgoš. Zato je bilo to kaznovano »mit schweren Waffen«. Posrečilo se je večino boljševikov uničiti, del njih pa se je razbežal s civilnim prebivalstvom v mraz. Kdor jim bo nudil prenočišče in jih skrival, temu grozi smrtna kazen. Žene in otroci so v taboriščih, ker so jim domovi upepeljeni.¹⁹

Zaradi te grožnje o smrtni kazni v stenskem časopisu so se Radovljčani bali nuditi pomoč pribeglim Dražgošanom. Prosili so vodjo Gestapa Vondertanna, naj posreduje na pristojnem mestu, da bodo lahko sprejeli žene in otroke ter tudi može, ki so pribežali. Dovolil jim je sam od sebe začasno, da smejo nuditi pomoč pribeglim Dražgošanom in izjavil, da bo posredoval na pristojnem mestu, da jih zaradi te pomoči ne bo zadela nobena kazen.²⁰

Nemci so dalje tudi zažgali kočo na Mošenjski planini. Trdijo, da so bile tam sani, orožje in konj, ki je to orožje prenašal za partizane.²¹

Konja in sani pa so našli Nemci kasneje na Pokljuki obenem z neko strojnico. To strojnico so razstavili na trgu v Radovljici. Najdeni konj je bil Remčev, o katerem je bil govor spredaj.

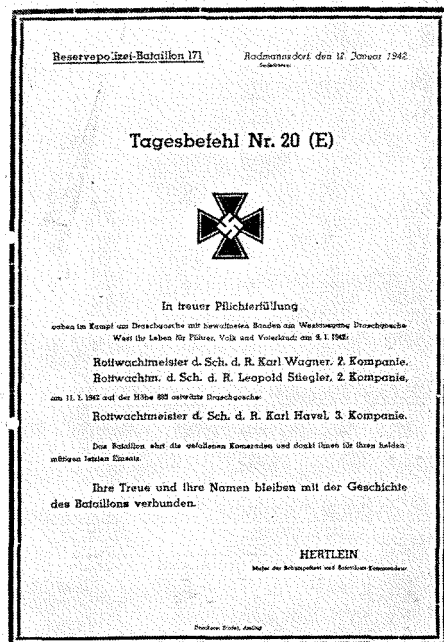
Dražgoš ni več.

Ostala je samo še groza in trepet; ostal je žalosten spomin, ki nas opozarja in nas kliče, da s svojimi človeškimi silami varčujemo in da varujemo tudi svoje slovensko premoženje.

Ljub. 22. januarja 1942.

II.

Drugi dokument, ki ga tukaj objavljamo, je zanimiv zato, ker nam pokaže, kako je stekla okupatorjeva akcija proti Cankarjevemu bataljonu, potem ko se je 11. januarja 1942 pozno popoldne umaknil na Jelovico. Povelje je napisal policijski major Otto Mann, ki je bil do 12. januarja vodja orožarskega oddelka v Schreyerjevem štabu (tam ga je nasledil stotnik Rummler), od tega dne dalje pa komandant policijskega smučarskega patroljnega oddelka, ki so ga formirali ta dan. Schreyer je Mannu 9. januarja ukazal, naj formira oddelek tako, da bo najprej vzpostavil eno četo in pozneje še drugo.²² Po tem podatku lahko sklepamo, da med dražgoško bitko samo ta smučarski oddelek še ni bil formiran in če so smučarji sodelovali v bitki, so bili v sestavi drugih enot. Tako je bila akcija policijskega smučarskega patroljnega oddelka na Jelovici 13. januarja 1942 prva akcija tega oddelka in uspešna tako, kot ni bila za omenjena nemška policijska generala uspešna dražgoška bitka. Ta oddelek je sčasoma res narastel na dve četi, od katerih je eno vodil stotnik Max Schädlich, ki je julija 1942 padel pri Bistrici pri Kranju. Ko so oddelek jeseni 1942 ukinili, so iz moštva sestavili policijsko četo planinskih lovcev za alpske dežele, Mann je odšel drugam in je med vojno padel.



Dnevno povelje št. 20 (E) 171. rez. pol. bataljona

Policijski smučarski patroljni oddelek je bil na Jelovici uspešen. Na Mošenjski planini je izsledil in obkrožil skupino borcev Cankarjevega bataljona. V hudem boju je padlo 12 borcev, nekaj pa jih je bilo ranjenih. Imena 12 padlih je 1. maja 1942 navedlo glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet v svojem poročilu vrhovnemu štabu NOV in POJ.²³

Bled, dne 12. januarja 1942.

SMUČARSKI PATRULJNI ODDELEK

Akcijsko povelje

Smučarski patroljni oddelek bo 13. I. 42 prečesal Jelovico. Naloga: Ugotoviti sledi (poti bežanja) tolp oziroma uničiti razkropljene dele tolp. Sovražnikov položaj: Domnevamo, da so se deli tolp ali posamezni člani tolp iz obroča pri Dražgošah umaknili na Jelovico na Martinčka ali na Selško planino.

1) Priprava: Dne 13. I. 42 ob 5. uri zjutraj mora biti 40 stražmojstrov (SB) pripravljenih v Petranovem nastanišču.²⁴ S seboj je treba vzeti hrano za en dan. Nastopilo bo moštvo iz rajha in najboljši smučski tekači prvega voda. Skupine bom sestavil sam.

2) Oprema: smuči, 4 lahke strojnice, 10 brzostrelk, puške, na moža 2 ročni bombi, dalje 2 raketni pištoli s strelivom, 3 pohodne kompase, 2 zemljevida območja Radovljica, 10 žepnih svetilk.

3) Izvedba: Ob 5. uri 15 minut se odpeljemo do mosta v Lancovem, kjer sta pripravljena 2 vodnika.²⁵ Vzpon in prečkanje Jelovice čez Mošenjsko planino (ugotavljanje sledi) — pohod na Martinčka (preiskava) — Selško planino (preiskava) —

75	Westner	Sebastian	Gefreiter	1./Schütz. Btl. 570	1		nach Kroatien gestorben	11.1.42	padl.
76	Kühnlenz	Günther	Kaltenswachtm. d. Sch.	3./Res. Pol. Btl. 93	11.1.42				
77	Hecker	Erhard	Oberrangmeister d. R.	3./Res. Pol. Btl. 44	11.1.42				
78	Schubert	Walter	-	1./Res. Pol. Btl. 44	9.1.42				
79	Zolnier	Johann	Kaltenswachtm. d. R.	-	11.1.42				
80	Kührt	Ernst	-	-	11.1.42				
81	Glahe	Ludwig	-	4./Res. Pol. Btl. 93	11.1.42				
82	Jordan	Friz	-	-	11.1.42				
83	Kreuzer	Otto	Oberrangmeister d. R.	-	11.1.42				
84	Schultes	Erwin	-	3./Res. Pol. Btl. 93	11.1.42				
85	Beck	Hermann	-	-	11.1.42				
86	Treiber	Josif	-	-	11.1.42				
87	Grosdorf	Otto	-	-	11.1.42				
88	Körbisset	Franz	-	2./Res. Pol. Btl. 93	11.1.42				
89	Mittag	Ernst	Oberrangmeister d. Sch. d. R.	3./Res. Pol. Btl. 93	11.1.42				
90	Steinmetz	Friedrich	Meister d. Sch.	-	11.1.42				
91	Taubert	Friz	Oberrangmeister d. Sch.	Stab/Res. Pol. Btl. 93	11.1.42				
92	Dümpf	Karl	Kaltenswachtm. d. R.	2./Res. Pol. Btl. 93	11.1.42				
93	Hackl	Franz	Kaltenswachtm. d. R.	3./Res. Pol. Btl. 93	11.1.42				
94	Abraham	Edward	Oberrangmeister d. Sch. d. R.	1./Res. Pol. Btl. 171	10.1.42				
95	Lohmeier	Häufig	Schütze Kaltenswachtm.	1./Schütz. Btl. 332	-				
96	Skolalnik	Friz	d. R.	3./Res. Pol. Btl. 44	11.1.42				
97	Schmidt	Karl	-	1./Res. Pol. Btl. 44	-				
98	Wagner	Karl	-	4./Res. Pol. Btl. 171	9.1.42				
99	Staalzer	Leopold	-	-	9.1.42				

Stran iz pokopališke knjige nemškega vojaškega pokopališča v Kranju

odhod in spust v Bohinjsko dolino. Avtomobile bo zjutraj in zvečer (ob 18. uri) za odhod in vrnitev pripravil 181. bataljon.

Akcijo bom vodil sam.

Mann

III.

Tretji dokument je zanimiv zato, ker navaja imena padlih pripadnikov enega od policijskih bataljonov, ki so sodelovali v dražgoški bitki. Navaja tudi natančen kraj, kjer so padli, in datum smrti. Ko bi dobili podobna povelja z osmrtnicami tudi za druge tri ali štiri policijske bataljone, bi imeli natančne podatke o številu padlih sovražnikov v Dražgošah. Takemu viru gre verjeti, saj dokument bataljona, ki je izdal takšno dnevno povelje, ni mogel skrivati števila padlih pripadnikov bataljona v samem bataljonu. Iz podatkov razberemo, da je 171. policijski rezervni bataljon sodeloval v dražgoški bitki najmanj dva dni, tj. 9. in 11. januarja 1942, ko je imel mrtve.

Radovljica, dne 12. januarja 1942 (Južna Koroška)
171. REZERVNI POLICIJSKI BATALJON
Dnevno povelje št. 20 (E)

Pri zvestem izpolnjevanju dolžnosti
so v bojih za Dražgoše z oboroženimi tolkami pri zahodnem izhodu
Dražgoš — zahod dali svoje življenje za firerja, ljudstvo
in domovino; dne 9. 1. 1942:

nižji stražmojster zašč. pol. Karl Wagner, 2. četa,

nižji stražmojster zašč. pol. Leopold Stiegler, 2. četa,

dne 11. 1. 1942 na točki 883 vzhodno od Dražgoš:

nižji stražmojster zašč. pol. Karl Havel, 3. četa.

Bataljon časti padle tovariše in se jim zahvaljuje za njihovo poslednjo junaško akcijo.

Njihova zvestoba in njihova imena bodo ostala povezana z zgodovino bataljona.

HERTLEIN

Major zaščitne policije in komandant bataljona

Tiskarna Blažej, Jesenice

Opombe

¹ Celovitejše sem o tem dogodku pisal v razpravah Narodnoosvobodilni boj v Gorenjski (decembra 1941 in) januarja 1942 (TV 15 od 28. 5. do 1. 10. 1968) dalje: Ferenc, Narodnoosvobodilni boj v Gorenjski in Množična vstaja na Gorenjskem decembra 1941 (Borec XXIII/1971, št. 12, str. 741–783). Širše je dražgoško bitko obravnaval Ivan Jan v svoji knjigi Cankarjev bataljon in dražgoška bitka (Ljubljana 1974, dalje: Jan, Dražgoška bitka). V njej je uporabil izsledke iz svoje knjige Dražgoše, ki je izšla že leta 1961, izsledke iz moje razprave o narodnoosvobodilnem boju v Gorenjski in zbral še nove vire, zlasti spominske, ki so podoben dopolnili zlasti še z narodnoosvobodilne plati.

² Ferenc: Narodnoosvobodilni boj v Gorenjski, TV 15 25. 6. in 2. 7. 1968.

³ Berlin Document Center (dalje: BDC), Personalhauptamt SS (dalje: PHA SS), Georg Schreyer, lastnoročni življenjepis 20. 10. 1938, Zur Geschichte der Ordnungspolizei. Koblenz 1957, str. 114.

⁴ BDC, PHA SS, Georg Schreyer, personalni list.

⁵ BDC, PHA SS, Erwin Rösener, personalni list.

⁶ Ferenc: Narodnoosvobodilni boj v Gorenjski, TV 15 2. 7. 1968.

⁷ National archives Washington (dalje: NAW), mikrofilm T-175, navitek 10.

⁸ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana (dalje: Arhiv IZDG), fondi slov. domobranstva, fasc. 122.

⁹ Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

¹⁰ Arhiv IZDG, nem. arh., fasc. 1049.

¹¹ O prihodu Cankarjevega bataljona v Dražgoše je bil nemški okupator obveščen že 3. januarja 1942, kar zvezo iz poročila orožniške postaje Selca 3. 1. 1942. To se glasi:

»Po zanesljivem in gotovem sporočilu zaupnikov s tega orožniškega območja je 28. 12. 1941 okrog 8. ure zjutraj prišlo 250 do 300 oboroženih tolovajev (komunistov) verjetno iz Poljanske doline, okrožje Kranj, čez Topolje v Zabrekve. V tem kraju so se nastanili pri šestih posestnikih. 30. 12. 1941 je del teh tolovajev, bilo jih je okrog 150, odšel iz Zabrekvev v kraj Dražgoše. V noči na 1. 1. 1942 so tudi drugi, ki so ostali v Zabrekvah, odšli od tam v Dražgoše in so se ustavili pri svojih tolovajih, ki so prišli tja že 30. 12. 1941. Tako je tam sedaj okrog 300 tolovajev, ki so nastanjeni v šestih kmečkih hišah in Sokolskem domu. Nižji voditelj te komunistične tolpe je baje trgovski pomočnik Ivan Tomažin, rojen 5. 8. 1917 v Bukovšici, občina Selca, pristojen v Bukovšico št. 10, občina Selca, okrožje Kranj. Kdo je višji voditelj te tolpe, se do sedaj ni moglo ugotoviti. Ivan Tomažin je 11. 12. 1941 pobežnil od tukaj h komunistom. Tolpovji so oboroženi s težkimi in lahкими strojnimi in nekim številom nemških brzostrelk.

O vseh teh premikih komunistične tolpe sem poslal telefonsko poročilo vodji orožniškega oddelka v Škofji Loki.

O vseh teh dogodkih in premikih komunistov sem ustno poročal tudi komandantu tukajšnjega policijskega oddelka.

O zaslujanju zaupnikov nisem mogel napraviti zapisnika, ker morajo ti ostati prebivalcem neznani, da jih ne bi ogrozili.

To poročilo je v.d. vodje orožniške postaje Selca, glavni stražmojster orožništva Strutz poslal naravnost polkovniku Rudolfu Handlu na Bled. Ta je bil takrat, kot vemo, že Schreyerjev namestnik v policijskem akcijskem štabu »Jugovzhod«. Drugim ustanovam je poročilo poslal le v vednost. (Arhiv IZDG, nereg. grad.)

¹² O akciji dela Cankarjevega bataljona v Zgornji in Spodnji Dobravi je 1. januarja 1942 poročala orožniška postaja Podbrezje tole:

»Dne 31. decembra 1941 ob 2. uri ponoči je neka oborožena komunistična tolpa v moči okrog 20 do 50 mož po obkolitvi vasi vdrla v podružnico konzuma Nemške delavske fronte, d. z. o. j., oskrbovalna zveza Koroške, v Zgornji Dobravi, občina Ovišje, okrožje Radovljica. Iz nje je ukradla blago, ki je navedeno v priloženem seznamu in je vredno okrog 4000 mark.

Isti čas so tolrovaji odpeljali iz hleva izseljenega Antona Šolarja v Spodnji Dobravi, občina Ovišje, okrožje Radovljica, konja in tesarju Ivanu Ješetu v Spodnji Dobravi vprežni voz.

Poleg tega so tolrovaji v isti noči vdrli v hišo izseljenega Antona Hrovata v Zgornji Dobravi, občina Ovišje. V tej hiši je tolpa vlomila vsa vrata in omare ter vzela posteljno perilo in vse obleke.

Iz krajev Spodnja, Srednja in Zgornja Dobrava, občina Ovišje, je bilo 5. decembra 1941 izseljenih okrog 40 družin. V vasi Zgornja Dobrava, kjer so vlomili v trgovino, prebivalo le 3 družine. (. . .)

31. decembra 1941, torej na isti dan, jutraj je čez cesto približno 2 km pred Kropo, in sicer v neposredni bližini odcepa proti Kamni gorici, ležalo podrtó drevo. Po tem bi lahko sklepali, da so tolrovaji po akciji šli čez Kropo in ker od tam dalje ni več poti, odšli v smeri Jamnika ter so drevo uporabili za kritje hrbta.

Postajo je o akciji 31. 12. ob 8. uri telefonsko obvestila železniška postaja Otoče preko železniške postaje Podnart. Jaz sem po ugotovitvi dejanskega stanja ob 13. uri poslal po kurirju pismeno poročilo na orožniško okrožje v Radovljico. Telefonsko pa poročila nisem mogel poslati zaradi motenj v zvezi. (Arhiv IZDG, nereg. grad., poročilo vodje orož. postaje Podbrezje, orož. glav. stražmojstra Fritzerja 1. 1. 1942 s priloženim seznamom odpeljanega blaga, npr. 760 kg moke, 450 kg sladkora itd.).

¹³ Občinskega komisarja Franca Benedika je orožniška postaja Železniki oborožila s pištolo. Vlogo za dodelitev pištole in orožnega lista je utemeljila takole: »Zaradi sedanjih zelo neugodnih varnostnih razmer je vsak dan več ali manj ogrožena Benedikova osebna varnost. Pričakovati je, da ga bodo nekoč napadli komunisti. Ravno za tega župana bi bilo dobro, če bi mu za osebno zaščito lahko od tam poslali pištolo.« Na to vlogo so v uradu političnega komisarja v Kranju napisali: »Erledigt.«, kar pomeni, da so jo ugodno rešili. (Arhiv IZDG, nereg. grad., vloga orož. postaje Železniki 8. 12. 1941.)

¹⁴ Za sedaj je gotovo, da so v dražgoški bitki na sovražnikovi strani sodelovale tele policijske in vojaške enote: 44. rez. pol. bat. (major Wallesch), 93. rez. pol. bat. (major Klein), 171. rez. pol. bat. (major Willi Herlein), 325. rez. pol. bat. (major Auscher), 1. baterija 48. divizion tankovskih lovcev iz Celja. V teh enotah je bilo več kot 2500 mož in se to število ujema s podatki iz partizanskih virov.

¹⁵ To poročilo niti z besedico ne omenja bojov v Dražgošah 10. januarja 1942. Po dveh podatkih bi sodili, da tega dne ni bilo neposrednega bojevanja na partizanskih položajih pred Dražgošami.

1. Izvleček iz mesečnega poročila gorenjskega štaba slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet in oddelkov Narodne zaščite, ki ga je 8. februarja 1942 (torej manj kot mesec dni po dražgoški bitki, napisano pa je bilo vsaj nekaj dni pred objavo) objavil Slovenski poročevalec (Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI — borbe v Sloveniji, knjiga 2, dok. 16, dalje: Zbornik NOV), je kratek opis dražgoške bitke in je za 10. januar 1942 zapisano tole:

»10. I. 1942 ni bilo pehotnih napadov na naše postojanke, pač pa se je ta dan artilerijski ogenj stopnjeval. Začel se je okoli 13. ure in trajal do 18. ure.«

Bojevanja 10. januarja 1942 v Dražgošah ne omenja niti poročilo glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet vrhovnemu štabu NOV in POJ 1. maja 1942 (Zbornik NOV, VI/2, dok. 69), ki ponovno na kratko opisuje bojevanje v Dražgošah 9. in 11. januarja 1942.

Skoraj si ne moremo misliti, da se štab Cankarjevega bataljona, ki je napisal zgoraj navedeno poročilo, čez nekaj dni ali največ tri tedne po bitki ne bi več spominjal drugega dne pehotnega bojevanja, če bi to res bilo. Še manj je mogoče, da bi to hote zamolčal.

2. Podatki iz pokopališke knjige nemškega vojaškega pokopališča v Kranju in tudi drugi podatki, ki so nam na voljo, za 10. januar 1942 ne navajajo nobenega padlega v Dražgošah. O tem glej več v op. 18!

¹⁶ Po podatkih, ki jih je zbral Ivan Jan, je okupator 11. januarja 1942 v Dražgošah na Jelenščah pred hišo št. 76 ustrelil 18 oseb, medtem ko sta bili dve ubiti od drobcev ročne bombe. (Jan; Dražgoška bitka, str. 236—242 in 347.)

¹⁷ Po podatkih, ki jih je zbral Ivan Jan, je okupator v Dražgošah Pri cerkvi 12. januarja 1942 ustrelil 18 oseb, medtem ko so tri osebe padle na begu. Skupno število žrtev iz civilnega prebivalstva Dražgoš je bilo torej 41. (Jan; Dražgoška bitka, str. 283—293 in 347—348.)

¹⁸ Na kranskem vojaškem pokopališču so res pokopali 26 ali 27 nemških policistov, ki so padli v dražgoški bitki od 9. do 11. januarja 1942. To lahko ugotovimo iz pokopališke knjige, ki nam je sedaj na voljo. Iz 93. rezervnega policijskega bataljona je padlo 12 policistov, med njimi je bil tudi poročnik Fritz Taubert. Iz 325. rezervnega policijskega bataljona jih je padlo 5, iz 44. rezervnega policijskega bataljona 6 in iz 171. rezervnega policijskega bataljona 3. Zanimivo je to, da sta pri padlih oziroma pokopanih navedena le dva dneva smrti: 9. ali 11. januar 1942, medtem ko 10. januar ni naveden pri nobenem. Kot kraj smrti pa so največkrat navedene Dražgoše, tudi Dražgoše — zahod, Jelenšče, pri štirih, ki so bili vsi iz 44. rezervnega policijskega bataljona (za njegov štab je zanesljivo ugotovljeno, da je bil od 10. do 12. januarja 1942 na orožniški postaji v Selcah), pa je kot kraj smrti naveden Ichnez, kot se težko razbere iz ne preveč čitljivega rokopisa. Za 9 padlih policistov iz 93. rezervnega policijskega bataljona so ohranjene tudi kopije mrliških listov, ki jih je izdala občina Selca, potem ko ji je štab bataljona poslal ustrezne podatke. Teh devet policistov, med katerimi je tudi omenjeni poročnik, je padlo 11. januarja Pri cerkvi od enajstih dopoldne do štirih popoldne, polovica ob dveh popoldne. (Arhiv IZDG, nem. arh., fasc. 915, kopije mrliških listov in poročilo štaba 93. rez. pol. bat. 2. 12. 1942.)

Zanimivo je tudi to, da nek drug vir — zapisnik štabnih razgovorov funkcionarjev nemške civilne uprave v Spodnji Štajerski dne 19. januarja 1942 navaja 27 mrtvih in 42 ranjenih, vendar izrecno ne navaja, da je to bilo v Dražgošah. Takole pravi: »**Redarstvena policija:** V Spodnji Štajerski nič omenbe vrednega. V Kranjski razmere še niso popolnoma čiste. S komunisti je prišlo do hudega spopada. Zdi se, da je po 5-dnevnih bojih del tolpe vendarle uspel pobegniti. Na nasprotni strani so imeli 63 mrtvih. 27 mrtvih in 42 ranjenih na naši strani. Ugotovili so manjše tolpe na smučeh.«

Dne 2. februarja 1942 so na štabnih razgovorih ponovno poročali o dogodkih na Gorenjskem decembra 1941 in januarja 1942: »V mesecu decembru so se tolpe razmeroma okrepile. Policijski oddelek je imel boj v južni Kranjski (55 mož in poveljnik voda). Tolpe so dobile obvestilo o policijski patrulji. Naš oddelek so popolnoma uničili. 45 mož je padlo, hudo ranjene so pozneje zabodli oziroma postrelili. Uporiško gibanje je s tem dobilo občuten priliv. Mladi ljudje so šli k tolпам. Tolpa se je ponovno zbrala in so jo obkolili, približno 15 km od Kranja. Po večurnem boju je bil boj končan. Sovražnik je imel 50 mrtvih in poleg tega še ranjene. Naše izgube znašajo tudi 50 mož. Na begu so ustrelili okrog 30 tolrovajev. SS-Gruppenführer, generallajtnant Rösener je vodil operacije.«

Ti podatki so premalo natančni, da bi mogli po njih sklepati o sovražnikovih izgubah v vsaki akciji posebej. Drži le to, da so iz bojov 27. decembra 1941 in iz dražgoške bitke na nemškem vojaškem pokopališču v Kranju res pokopali okrog 50 nemških policistov in vojakov. Morda bi bila oporna točka za sklepanje tudi to, da prvi podatek od 19. 1. 1942 govori o petdnevem boju (kot vemo, je dražgoška bitka trajala 3 dni, nato je bil dan miru in nato še boj na Mošenjski planini na Jelovici), drugi 2. 2. 1942 pa govori o nekajurnem boju; boj v Poljanski dolini 27. 12. 1941 je res trajal nekaj ur.

Zanimivo je tudi to, da so po podatkih iz pokopališke knjige padli policisti iz 4 nemških policijskih bataljонов, medtem ko seznam bojov na Gorenjskem, ki je rabil za podeljevanje jurišnih značk — izdal ga je 19. 3. 1943 poveljnik redarstvene policije za alpske dežele generalmajor Karl Brenner — pod »bojem za Dražgoše« od 9. do 11. januarja 1942 navaja le tri (44., 93. in 171.). Ker je v navodilih izrečno rečeno, da je predlagani »moral v treh navedenih bojih prodreti z orožjem v roki na sovražne položaje v sprednji črti«, pomeni to, da so omenjeni trije bataljoni bili tiste policijske enote, ki so neposredno napadale Cankarjev bataljon v Dražgošah. Ostane odprto vprašanje, zakaj ni naveden tudi 325. pol. bataljon, ki je imel v dražgoški bitki 4 mrtve, 1 pa je bil ranjen in je kmalu zatem umrl v bolnišnici na Golniku. V pokopališki knjigi je tudi za njih kot kraj smrti navedeno »pri Dražgošah«. Morda bi to pomenilo, da ti policisti niso padli v naskoku pred položaji Cankarjevega bataljona, temveč kako drugače. Od petih policijskih bataljонов, ki so bili takrat že na Gorenjskem — 10. rez. pol. bat. je tja šele prihajal — ni pri Dražgošah padel nobeden iz 181. rez. pol. bataljona. Kot vemo, so bili Luksemburžani ravno v tem bataljonu.

Razčlenba podatkov iz omenjene pokopališke knjige pokaže, da je treba biti previden pri zatrevanju, da je nemški okupator padle policiste ali vojake odvažal v Avstrijo ali celo v Nemčijo in jih tam pokopal. Podatki namreč pričajo, da so v Kranju pokopali cele skupine padlih in niso nikogar odpeljali drugam, npr. 45 policistov, padlih 12. 12. 1941 v Rovtah, in da so pokopali tudi take, ki bi jih brez večjih težav lahko prepeljali domov, npr. na Koroško, Stajersko, Dunaj itd. Če bi del v dražgoški bitki padlih policistov in vojakov odpeljali pokopat drugam, bi bil za to razumljiv en sam razlog, in sicer to, da ne bi hoteli pokazati prebivalcem Gorenjske, koliko ljudi jih je stal napad na Cankarjev bataljon v Dražgošah.

¹⁹ Izvod »stenskega časopisa« (Wandzeitung), ki ga je izdajala podružnica nemškega propagandnega urada za Koroško na Bledu, je v knjižnici Muzeja ljudske revolucije v Ljubljani, zbirka okupatorjevih letakov in razglasov.

²⁰ Okupatorjev požig Dražgoš in pokol moških prebivalcev je zelo odmeval med prebivalstvom na Gorenjskem in tudi zunaj te pokrajine; večina je obsojala ta gnusni zločin. S takim početjem okupatorjeve policije ni bil zadovoljen niti tako zagrizen nacist in nasprotnik Slovencev kot je bil nemški župan na Jesenicah Karl Luckmann. V svojem poročilu o političnih razmerah 27. januarja 1942 je zapisal tudi tole:

»O dogodkih v Dražgošah se še vedno goreče razpravlja. Policija je baje nastopila nasilno tudi proti ženskam in otrokom. Mnogo jih je postrelila in nato trupla pometala v goreče hiše. Ogorčenje nad takšnim početjem je pri slovenskem prebivalstvu skoraj splošno. Prebivalstvo Dražgoš je bilo mirno in delavno. Iz tega kraja so izhajali najbolj pametni in najbolj delavni lesni delavci.« (Arhiv IZDG, nem. arh., fasc. 1049, Luckmannovo poročilo št. 273 od 27. 1. 1942.)

Okupatorjevo nasilje ni moglo spremeniti razpoloženja slovenskega prebivalstva, zlasti ne v delavskih središčih. Tako je jeseniški župan v svojem poročilu 20. februarja 1942 ugotavljal tudi tole:

»Večina slovenskega prebivalstva nas še vedno odklanja. Čeprav morda niso ravno mnogi, ki naše notranje sovražnike podpirajo bodisi z denarjem, živili, bodisi s prenašanjem novic, pa mnogi želijo, da bi imeli ti sovražniki popoln uspeh. Ljudje verujejo, da se partizani bojujejo za svobodo slovenskega ljudstva.« (Arhiv IZDG, nem. arh., fasc. 1049, Luckmannovo poročilo 20. 2. 1942.)

²¹ O tem glej tukaj objavljeni dokument II in poglavje Bela nevarnost na Mošenjski planini v Janovi knjigi Cankarjev bataljon in dražgoška bitka, str. 256–282.

²² NAW, T-175, navitek 10, Schreyerjevo dnevno povelje 9. 1. 1942.

²³ Zbornik NOV, VI/2 dok. 69. Okupatorjevi viri poročajo o 13 padlih in o 3 hudo ranjenih partizanih. Na Mošenjski planini je res padlo 12 partizanov. Policijski smučarski oddelek je najprej naštel 13 trupel, vendar se je hudo ranjeni Franc Iglič drugo jutro izvelel iz kupa mrličev in se s poslednjimi močmi odvelel do koče pri žičnici blizu Kališnika. Tam ga je čez nekaj dni našel logar Tone Lotrič in poskrbel, da so ga spravili v dolino do sorodnikov. Kaže, da nemški policisti niso ponovno preštevati trupel, predno so jih pometali v ogenj, saj bi drugače opazili, da eno manjka. (Jan: Dražgoška bitka, str. 273.)

²⁴ Policijski smučarski patroljni oddelek so pod Mannovim poveljstvom vzpostavljali v Petranovem hotelu na Bledu. Oddelku pa so kmalu za nastanišče določili Kranj. (NAW, T-175, navitek 10.)

²⁵ Sedaj, ko vemo, da je policijski smučarski patroljni oddelek šele 13. januarja zgodaj zjutraj odrinil z Bleda proti Jelovici, se nam ne zdi več verjetno pričevanje o tem, da bi mogel Metod Kordež nemškim policistom voziti opremo do Rastok že 12. januarja zvečer. To je bilo prav gotovo šele 13. januarja zvečer, ko je boj na Mošenjski planini še trajal in je Mannov oddelek verjetno dobil okrepitev.

Iztok Durjava

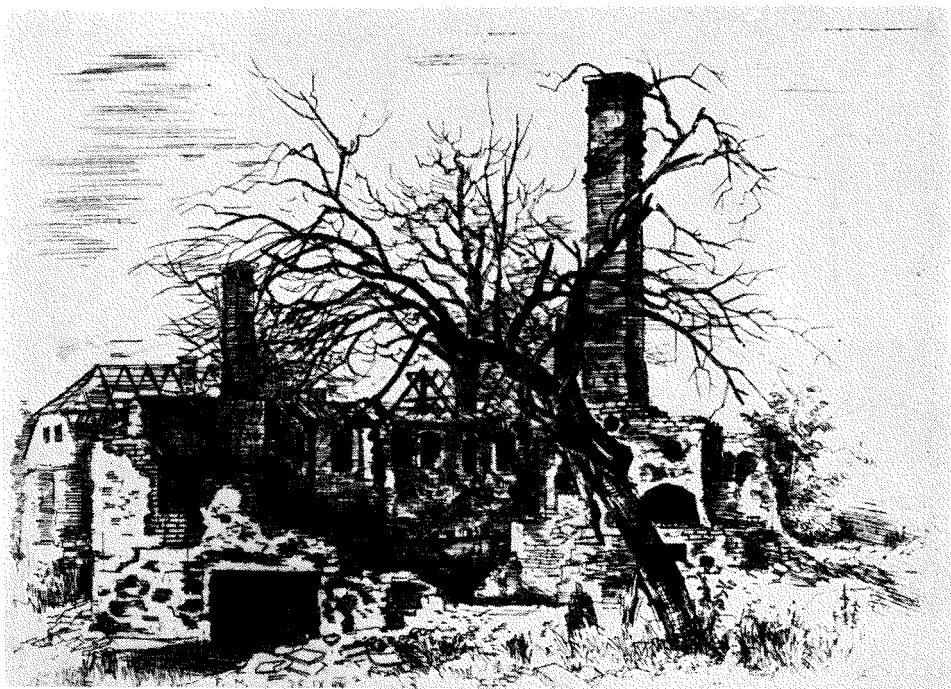
Partizanska krajina

V našem sestavku želimo okvirno označiti problematiko partizanske krajine, ki jo ločuje od ostale likovne produkcije med narodnoosvobodilnim bojem.

Njen temeljni konstitutivni element je zgodovinska stvarnost narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije. Od tod izhajajo tudi njene zunanje značilnosti, požgane domačije in oskrunjena narava, pričevanja okupatorjevega divjanja po slovenski zemlji. Večina krajinskih podob nosi imena požganih kočevskih in belokranjskih vasi, vendar pomenijo kljub temu ogroženost slovenske



Nande Vidmar: Požgana vas Brezovica, 1944, kreda-sepija



France Mihelič: *Razvaline*, 1944, jedkanica

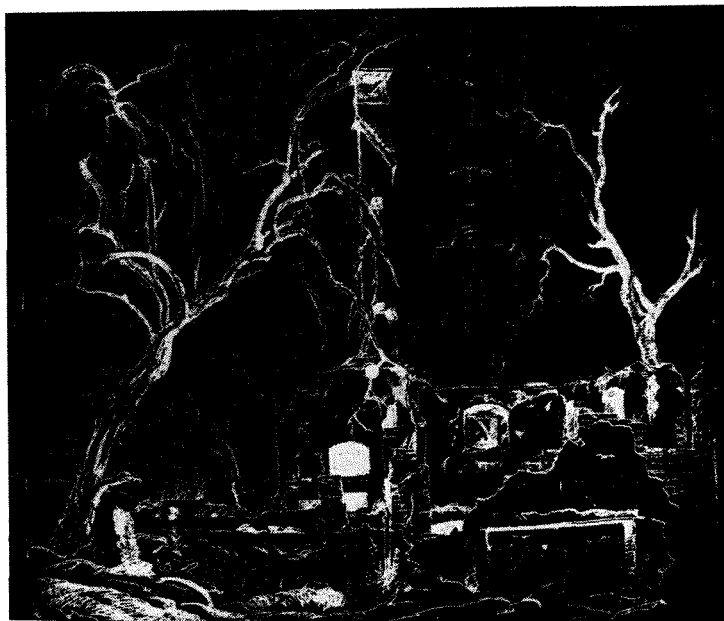
zemlje in slovenskega občestva v celoti, ter so hkrati intimne eksistencialne skušnje slovenskega umetnika in partizana med narodnoosvobodilnim bojem.

O porušenih slovenskih vaseh in opustošeni slovenski zemlji so razmišljali tudi partizanski pesniki. Njihova poezija določa pomen krajine v simbolnem svetu partizanske umetnosti. Dve zgodnji pesmi, *Slovenski zemlji* in *Črna cesta* (Slovenski zbornik 19—42) sta v tem kar programski, saj utemeljujeta status slovenske zemlje in razsežnosti njene ogroženosti v vojni kataklizmi.¹

V kasnejši partizanski poeziji je ta temeljni pomen notranje konkretiziran: požgana vas je partizanom, kljub izgonu njenih prebivalcev, varno zatočišče, ob splošnem uničenju so v teh vaseh še znaki življenja in s tem obeti za prihodnost (Peter Levec: *Požgana vas*,² Matej Bor: *V mrtvi vasi*,³ Dušan Mevlja: *Na pogorišču*⁴). Likovne podobe požganih vasi, domačij, ognjišč in zoglenelih dreves so v partizanski likovni tvornosti zelo številne. Zapustili so nam jih Božidar Jakac, Dore Klemenčič, France Mihelič, Drago in Nande Vidmar ter Vito Globočnik.

Vsi poznamo Jakčev Topli vrh, Belokranjsko domačijo in Ognjišče. Dore Klemenčič je ustvaril Brezje, Pogorišče, Porušeno Gaberje, Gradišče in Topli vrh.

France Mihelič je opustelo in uničeno pokrajino obremenil še z dodatnimi simboli razpadanja in smrti: človeškimi lobanjami, živalskimi kostmi. V nekaterih risbah je slikar naselil svoj apokaliptični svet s skrivnostnimi akterji: v gledavca zročim kurirjem na konju (*Kurir v noči*), v opustela človeška prebivališča je postavil fantastična bitja, med katerimi spoznamo večnega Kurenta, v okolju požgane domačije igra njegov piskač (*Piskač*), nad opustošeno pokrajino plava alegorična podoba revolucije (*Revolucija*). Pogorišče z ženo in Ruševine nam kažeta osamljeni bitji med požganimi ostanki domačega ognjišča.



Božidar Jakac:
Sledovi Nemcev,
1944, jedkanica

Tudi brata Drago in Nande Vidmar sta ustvarila precej partizanskih krajin, predvsem podob kočevskih vasi in zaselkov. Njune risbe so nekakšna krajinska tihožitja, saj v njih le redko nastopajo ljudje.

Dragu je že leta 1943 nastala kvalitetna podoba vasi Vrh, v letu 1944 pa je ustvaril, tako kot Nande, risbe požganih vasi: Lapinje, Predgrad, Kostel, Nemška Loka, Zapudje, Brezovica, Zaderc.

Tudi Vito Globočnik je zapustil podobe pogorišč (Črmošnjice), risal pa je predvsem ožgana drevesa, ki kažejo silovito dinamiko in napetost oblik.

Partizanska krajina oziroma njeni elementi pa še drugače nastopajo v slovenski medvojni likovni produkciji. Predvsem v grafiki so požgani domovi in ožgana drevesa uporabljeni kot znaki, ki naj dopolnijo obtožnico vojnih zločincev (Miheličeva Krvava bratovščina) in okupatorjevega nasilja nasploh (Drago Vidmar: Okupator na vasi, Požig). V tem smislu te znake uporabljajo tudi mladi umetniki-partizani; Ivan Seljak v linorezu Bežeča mati, Alenka Gerlovič v Koloni z ranjenci in Ive Šubic v Požganem.

Ko se danes soočamo s partizanskimi krajinskimi podobami ugotavljamo, da nam omogočajo globlje razumevanje velikega časa in nas opozarjajo na veliko izpovedno moč ogroženega umetnika, partizana in človeka.

Opombe

¹ Slovenski zbornik 1942, odlomka pesmi Slovenski zemlji in Črna cesta:

O, res prelep ta naš slovenski svet je — bolj kot je celega sveta — V njem menjata se zima in poletje — dan, sonce, noč in zvezde sred neba — kot da za nas Slovence bil spočet je — nekoč naravnost Bogu iz srca.

Zemlja naša, prej z znojem pojena — s solzami, krvjo je zdaj pognojena — ptica blodeča — vsa krvaveča — brez gnezda, brez doma — k nam tujec — naš človek pa zdoma — Vse je zgorelo — vse onemelo — požgano, mrtvo — Kdaj spet se v življenje nam srca odpro?

² Peter Levce: Požgana vas (Pesmi naših borcev, Lj. 1945).

³ Matej Bor: V mrtvi vasi (Pesmi, Lj. 1946).

⁴ Dušan Mevlja: Pohod (Partizanske pesmi, Mb. 1946).

Črtomir Šinkovec

Lojze Ude: Koroško vprašanje

Prav v času, ko je bilo politično dogajanje na avstrijskem Koroškem v zvezi s preštevanjem na vrelišču, je v Ljubljani izšla knjiga Lojzeta Udeteta Koroško vprašanje. Čeprav so študije in razprave, zdaj zbrane v knjigi, nastajale v razdobju 1946 do 1973 in bile objavljene bodisi v revijah ali zbornikih, bodisi v samostojnih brošurah, je njihova aktualnost še vedno živa, saj pomenijo pomembno obogatitev na območju znanstvene literature o zgodovini in sedanjem položaju slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem. Hvalevredno je tudi to, da je to gradivo, raztreseno po raznih ne preveč dosegljivih publikacijah, zdaj zbrano v knjigi vsakomur dostopno v celoti, saj prav tako predstavlja svojo vrednost in ceno. Gradivo nam tako daje jasno in vsestransko podobo in usodo koroških Slovencev in njihov dolgoletni boj za obstanek.

Lojze Ude je v knjigi Koroško vprašanje zbral in ponatisnil petnajst študij in razprav, ki pred bralcem znanstveno in utemeljeno, brez političnih strasti, razgrinjajo problematiko koroških Slovencev. Avtor je svojo pozornost v celoti usmeril v sistematično in do podrobnosti premišljeno potujčevanje naših bratov na Koroškem, pred nami je razgrnil vsot podtalno in nasilno dejavnost nemško-avstrijske družbe, katere predstavnik je na ozki, nacionalistični podlagi zasnovani koroški Heimatdienst.

Aktualnost Udetovih razprav že razberemo iz posameznih naslovov: Avstrija, pangermanizem in Koroška, Odgovornost Avstrije za vojno udeležbo in naše zahteve, Petdesetletnica koroškega plebiscita, Nekaj misli o dvojezičnosti, Teorija o vindišarjih, Zgodovina slovenskega pouka na koroških osnovnih šolah, Avstrijska državna pogodba in njena manjšinska zaščitna določila. V spremni besedi pa Drago Druškovič opo-

zarja na raziskovanja in vprašanja, ki so sledila v knjigi ponatisnjenim prispevkom.

Prizadetost, ki jo ob koroškem vprašanju začutimo iz Udetovih razprav, je razumljiva, saj se je bil avtor takoj po koncu prve svetovne vojne udeležil kot prostovoljec boja za pravične etnične meje na Koroškem. Zategadelj tudi izhaja v svojih razpravah iz tega obdobja in je poudarek na prikrojenem in za nas nepravničnem plebiscitu. V vseh razpravah je namreč v središču poglavitna pozornost namerni in sistematični germanizaciji. Ta pritisk je na Koroškem že dolgo prisoten v raznih oblikah, ne samo na političnem in socialnem ter kulturnem območju, temveč tudi v gospodarskem pogledu, ki je v odnosu do slovenskega človeka pomemben vzrok za asimilacijo in germanizacijo. Seveda se temu koroški Slovenci čedalje bolj zavestno upirajo, zlasti mladina, kar so dokazali ob preštevanju, to preštevanje pa so bili zaplodili kratkovidni ljudje z nacionalističnimi naočniki in zagrizeni sovražniki Slovencev.

Ceprav izhajajo rojstni datumi Udetovih razprav v preteklost, avtor ni v razpravah v knjigi spremenil svojih stališč in pogledov, saj trenutne razmere na Koroškem vsekakor in povsem potrjujejo njegovo bojazen glede raznarodovanja in potujčevanja. In če k tem ugotovitvam primerjamo današnjo stvarnost na Koroškem, zlahka ugotovimo, da pritisk germanizacije ni v ničemer popustil ter da so Slovenci na avstrijskem Koroškem izpostavljeni še bolj rafiniranim političnim vijakom, kot so jim bili izpostavljeni v preteklosti, saj so ideološke usmeritve vladajočih skupin izredno trdožive, kar spominja na zakrknjene ostanke nacionalizma oziroma nacizma.

Knjiga je izšla pri Državni založbi Slovenije, opremila pa Nadja Furlan.

V oceno smo prejeli

F. W. WINTERBATHAM: *Ultra*. Navzkrižja druge svetovne vojne. Prevedel Ferdinand Miklavc. Opremil in grafično oblikoval Borut Kovše. Izdala in založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1976.

Slobodan NESOVIĆ: *Veliki trije iz oči v oči*. (Zapleti okrog druge fronte). Navzkrižja druge svetovne vojne. Prevedel Franček Šafar. Opremil in grafično oblikoval Borut Kovše. Založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1976.

Charles L. MEE: *Kupčija v Potsdamu*. Navzkrižja druge svetovne vojne. Prevedel Branko Gradišnik. Opremil in grafično oblikoval Borut Kovše. Založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1976.

Mimi MALENSEK: *Sonce je obstalo*. Vojni roman. Prva knjiga. Opremila Nadja Furlan. Grafično oblikovala Dunja Furlani. Založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1976.

Mimi MALENSEK: *Sonce je obstalo*. Vojni roman. Druga knjiga. Opremila Nadja Furlan. Grafično oblikovala Dunja Furlani. Založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1976.

Mimi MALENSEK: *Sonce je obstalo*. Vojni roman. Tretja knjiga. Opremila Nadja Furlan. Grafično oblikovala Dunja Furlani. Založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1976.

Wulf SCHWARZWÄLLER: *Führerjev namestnik*. Rudolf Hess, mož v Spandau. Prevedel Jože Stabej. Opremila Nadja Furlan. Založila in izdala Založba Borec. Ljubljana 1976.

Vladimir KAVČIČ: *Pustota*. Roman. Založila Slovenska matica. Ljubljana 1976.

France KOBLAR: *Moj obračun*. Knjigo je uredil in napisal spremno besedo Joža Mahnič. Založila Slovenska matica. Ljubljana 1976.

Juraj MARTINOVIČ: *Poezija Dragotina Ketteja*. Zbirka: Razprave in eseji. Poslovenil Franc Drolc. Opremil Tadej Tozon. Ob stoletnici pesnikovega rojstva izdala in založila Slovenska matica. Ljubljana 1976.

Sergej VRIŠER: *Baročno kiparstvo v osrednji Sloveniji*. Opremil Sergej Vrišer. Izdala in založila Slovenska matica. Ljubljana 1976.

Anton TRSTENJAK: *Problemi psihologije*. Opremil Julij Vrhovec. Izdala in založila Slovenska matica Ljubljana 1976.

George BERKELEY: *Filozofski spisi*. Razprava o načelih človeškega razuma in trije dialogi med Hylasom in Philonom. Filozofska knjižnica XVII. zvezek. Prevedla Zdenka in Frane Jerman. Uvod in prevajalske opombe napisal Frane Jerman. Opremil Marjan Tršar. Ljubljana 1976.